

ΒΑΣΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

Β΄ Γενικού Λυκείου
Ομάδα προσανατολισμού ανθρωπιστικών σπουδών

Τόμος 3ος

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΑΡΧΙΚΗΣ ΕΚΔΟΣΗΣ

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Πρόεδρος: Σωτήριος Γκλαβάς

ΓΡΑΦΕΙΟ ΕΡΕΥΝΑΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ ΚΑΙ ΕΦΑΡΜΟΓΩΝ Β΄

Προϊστάμενος: Παύλος Φ. Μάραντος

ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ

Κώστας Ν. Θεριανός, Δρ. Επιστημών της Αγωγής,
Κοινωνιολόγος, Εκπαιδευτικός Δευτεροβάθμιας
Εκπαίδευσης

Νίκος Δ. Φωτόπουλος, Επίκουρος Καθηγητής,
Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας

ΚΡΙΤΕΣ-ΑΞΙΟΛΟΓΗΤΕΣ

Χριστίνα Βέικου, Μέλος ΔΕΠ ΑΕΙ, πρ. Σύμβουλος
Π.Ι. (συντονίστρια)

Ακριβή Γεωργούση, Σχολ. Σύμβουλος, Master
Κοινωνικών Επιστημών

Χαράλαμπος Γ. Καριοφύλλας, Εκπαιδευτικός ΠΕ09,
MSc. Οικονομολόγος

ΕΠΟΠΤΕΙΑ – ΣΥΝΤΟΝΙΣΜΟΣ ΣΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΟΥ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟΥ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Παύλος Φ. Μάραντος

ΑΝΑΔΟΧΟΣ

Σ. Πατάκης Α.Ε.Ε.Δ.Ε.

Φιλολογική επιμέλεια: Χρύσα Φραγκιαδάκη

Εξώφυλλο: Δώρος Παπαϊωαννίδης

Σελιδοποίηση: Χριστίνα Κωνσταντινίδου

**«ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ ΓΙΑ ΤΑ
ΝΕΑ ΜΑΘΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ»**

**της Πράξης «ΝΕΟ ΣΧΟΛΕΙΟ (ΣΧΟΛΕΙΟ 21ου
αιώνα)-ΝΕΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ»**

ΜΕ ΚΩΔ. ΟΠΣ 295450, των Αξόνων

Προτεραιότητας 1, 2 και 3 – ΟΡΙΖΟΝΤΙΑ

ΠΡΑΞΗ του ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ

«ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΔΙΑ ΒΙΟΥ ΜΑΘΗΣΗ», που

συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση

- Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο και από Εθνικούς

Πόρους (ΕΣΠΑ 2007 – 2013).

Η αξιολόγηση, η κρίση των προσαρμογών και η επιστημονική επιμέλεια του προσαρμοσμένου βιβλίου πραγματοποιείται από τη Μονάδα Ειδικής Αγωγής του Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής Πολιτικής.

Η προσαρμογή του βιβλίου για μαθητές με μειωμένη όραση από το ΙΤΥΕ – ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ πραγματοποιείται με βάση τις προδιαγραφές που έχουν αναπτυχθεί από ειδικούς εμπειρογνώμονες για το ΙΕΠ.

**ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ
ΓΙΑ ΜΑΘΗΤΕΣ ΜΕ ΜΕΙΩΜΕΝΗ ΟΡΑΣΗ**

ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ

**ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ, ΕΡΕΥΝΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ**

Κώστας Ν. Θεριανός • Νίκος Δ. Φωτόπουλος

ΑΝΑΔΟΧΟΣ: **ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΠΑΤΑΚΗ**

**ΒΑΣΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ
ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

**Β΄ Γενικού Λυκείου
Ομάδα προσανατολισμού ανθρωπιστικών σπουδών**

Τόμος 3ος

**ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΩΝ
ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΩΝ «ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ»**

ΚΕΦΑΛΑΙΟ

4

ΒΑΣΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ

A. ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑΤΑ

4.1 Η πολιτική

4.2 Η πόλη-κράτος – Η άμεση δημοκρατία (Αριστοτέλης)

4.3 Η αυτοκρατορία – Η μοναρχία (Στωικοί)

4.4 Το εθνικό κράτος – Από την απολυταρχία στην αντιπροσωπευτική δημοκρατία (Μακιαβέλι, Ο Ηγεμόνας)

4.5 Η παγκόσμια κοινότητα – Ο ρόλος των διεθνών οργανισμών

4.6 Η σχέση πολιτικής και οικονομίας

4.7 Πολιτική ανάπτυξη και υπανάπτυξη

ώρες 7

B. ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΣΥΣΤΗΜΑΤΑ

4.1 Γενικά περί πολιτικής θεωρίας και ιδεολογίας

4.2 Φιλελευθερισμός

4.3 Συντηρητισμός

4.4 Σοσιαλισμός

4.5 Αναρχισμός

- 4.6 Φασισμός**
- 4.7 Κοινοτισμός**
- 4.8 Πολιτική οικολογία – Περιβαλλοντισμός**
- 4.9 Θρησκευτικός φονταμενταλισμός**

ώρες 7

στόχοι

Οι μαθητές/ -τριες να μπορούν να:

- εξηγούν ότι η πολιτική είναι τέχνη συνάμα και επιστήμη.
- εξηγούν το θεμελιώδες πολιτικό πρόβλημα.
- ερμηνεύουν την εξέλιξη από την απολυταρχία στην αντιπροσωπευτική δημοκρατία.
- ερμηνεύουν τη δημιουργία της παγκόσμιας κοινότητας και τον ρόλο των διεθνών οργανισμών.
- αναλύουν τη σχέση πολιτικής και οικονομίας.
- εξηγούν την πολιτική ανάπτυξη και υπανάπτυξη.
- διακρίνουν τα βασικά χαρακτηριστικά και να εξηγούν τις πολιτικές θεωρίες και ιδεολογίες.

βασική ορολογία

- αναρχισμός
- απολυταρχία
- αυτοκρατορία
- διεθνείς οργανισμοί

- δημοκρατία
- εθνικό κράτος
- εκσυγχρονισμός
- ιδεολογία
- κοινοτισμός
- μοναρχία
- οικολογία
- παγκόσμια κοινότητα
- περιβαλλοντισμός
- πόλις-κράτος
- πολιτική
- σοσιαλισμός
- φασισμός
- φιλελευθερισμός
- φονταμενταλισμός

**Φώτης Κόντογλου, Η Ελλάδα των τριών κόσμων,
1923, Εθνική Πινακοθήκη.**

A

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑΤΑ

4.1

Η πολιτική

Με τον όρο **πολιτική** εννοούμε:

- Την ενασχόληση του ανθρώπου με τα κοινά, τη δημόσια ζωή και γενικότερα τα συλλογικά προβλήματα της κοινωνίας.
- Την κοινή και συντονισμένη δράση μεμονωμένων ατόμων ή ομάδων με σκοπό την επιτυχία στόχων που αφορούν το κοινωνικό σύνολο. Η ατομική δράση είναι πολιτική όταν επιδιώκει τη ρύθμιση καταστάσεων ή την επιτυχία στόχων που αφορούν το σύνολο.

Η πολιτική αποτελεί δημόσια διαδικασία γιατί αφορά ζητήματα και προβλήματα που αφορούν τον δήμο, δηλαδή το κοινωνικό σύνολο. Αφορά τον «δημόσιο χώρο» μιας κοινωνίας, αφού κάποια από τα θέματα με τα οποία ασχολείται είναι ποιος θα ασκήσει την εξουσία, με ποιον τρόπο, πώς θα κατανεμηθεί ο πλούτος, πώς θα οργανωθούν τα σχολεία και τα νοσοκομεία, ποιος θα πληρώνει γι' αυτά κτλ. Η πολιτική σχετίζεται άμεσα με το φαινόμενο της εξουσίας, αλλά και της δύναμης που απορρέει από αυτήν.

Πολιτική υπάρχει στις πολιτικές κοινωνίες. Πολιτικές κοινωνίες είναι εκείνες όπου υπάρχει διαφοροποίηση σε κυβερνώντες και κυβερνώμενους, υπάρχουν διαδικασίες μέσω των οποίων οι κυβερνώμενοι παίζουν ρόλο στην λήψη των αποφάσεων της πολιτείας.

Στις φυσικές –και κατά συνέπεια μη πολιτικές– κοινωνίες δεν υπάρχει διαφοροποίηση κυβερνώντων και κυβερνωμένων. Πρόκειται για τις πρωτόγονες κοινωνίες που τα μέλη συναποφασίζουν άτυπα για το τι θα κάνουν κάθε φορά με το εκάστοτε πρόβλημα που ανακύπτει.

Ο φιλόσοφος Γκέοργκ Χέγκελ (1770-1831) έβλεπε την πολιτική κοινωνία ως το πλαίσιο μέσα στο οποίο μπορούν οι άνθρωποι να καλύψουν τις ανάγκες τους. Η κάλυψη των αναγκών των ανθρώπων

είναι δυνατή μόνο μέσω των κοινωνικών τους σχέσεων. Επίσης, τα μέσα κάλυψης των αναγκών των ανθρώπων προέρχονται από τον πλούτο της κοινωνίας. Ανάμεσα στις ανάγκες και τον πλούτο αναπτύσσεται μια διευθέτηση. Πώς και σε τι ποσότητα θα παραχθεί ο πλούτος και πώς θα διανεμηθεί στα άλλα μέλη της κοινωνίας. Αυτή η διευθέτηση είναι η πολιτική δραστηριότητα.

4.1.1 Πολιτική: τέχνη και επιστήμη της διακυβέρνησης

Η πολιτική συνηθίζεται να λέγεται πως αποτελεί «την τέχνη του εφικτού». Αυτό σημαίνει πως η πολιτική ασκείται μέσα σε συγκεκριμένες συνθήκες στις οποίες μπορεί να επιτύχει συγκεκριμένους στόχους.

Η πολιτική δεν είναι τυχαία και ανοργάνωτη διαδικασία. Είναι δομημένο σύνολο ενεργειών και χειρισμών που έχει πρακτικά αποτελέσματα προς όφελος του κοινωνικού συνόλου. Υπό την έννοια αυτή, η άσκηση της πολιτικής είναι επωφελής όταν καταφέρνει να δίνει κοινωνικά αποδεκτές και βιώσιμες λύσεις σε προβλήματα που είτε προκαλούν συγκρούσεις είτε διχάζουν το κοινωνικό σύνολο.

Ωστόσο στην άσκηση της πολιτικής υπάρχει πάντα ο κίνδυνος της διαφθοράς, της αλαζονείας και του

αυταρχισμού. Αυτό σημαίνει πως η άσκηση της πολιτικής, εκτός από τον ορθολογικό και αποτελεσματικό συντονισμό των ενεργειών και χειρισμών, πρέπει να στηρίζεται σε ένα στέρεο και κοινωνικά αποδεκτό αξιακό και ηθικό πλαίσιο.

4.1.2 Το θεμελιώδες πολιτικό πρόβλημα

α. Περισσότερη ισότητα/δικαιοσύνη ή αποτελεσματικότητα

Το θεμελιώδες πολιτικό πρόβλημα είναι το διαρκές ερώτημα: πώς θα υπάρξει αποτελεσματικότητα, δηλαδή πώς θα επιλυθούν τα σημαντικά προβλήματα της κοινωνίας (ανάπτυξη, ανεργία, φτώχεια κτλ.), με ταυτόχρονη μέριμνα για ισότητα και κοινωνική δικαιοσύνη. Αυτό το πρόβλημα διαπερνά την πολιτική. Αυτό είναι το βασικό ζήτημα στο οποίο προσπάθησαν να απαντήσουν οι πολιτικοί φιλόσοφοι και οι στοχαστές. Αυτό είναι το ερώτημα το οποίο προσπαθεί να απαντήσει η κάθε πολιτική ιδεολογία.

Μπορεί η πολιτεία και η πολιτική να δώσουν λύσεις σε προβλήματα με ισότητα και κοινωνική δικαιοσύνη; Η απάντηση στο θεμελιώδες πολιτικό πρόβλημα δεν είναι εύκολη. Δεδομένης της πολυπλοκότητας του πολιτικού προβλήματος χρειάζεται ιδιαίτερη περίσκεψη και προσοχή στον τρόπο με τον οποίο η πολιτική, ως συνειδητή και δημόσια δράση, μπορεί να καταστεί αποτελεσματική και κοινωνικά δίκαιη διαδικασία. Υπάρχει ο

κίνδυνος, στο όνομα της αποτελεσματικότητας, να επικρατήσει το ρητό «ο σκοπός αγιάζει τα μέσα». Υπάρχει, επίσης, ο κίνδυνος, στο όνομα της διαφύλαξης της ισότητας, η πολιτική να μην επιτυγχάνει τους σκοπούς που θέτει. Τα προβλήματα που καλείται να λύσει η πολιτική, από τη φύση τους, προκαλούν συγκρούσεις. Η κατανομή του πλούτου, η προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και του φυσικού περιβάλλοντος, η αντιμετώπιση της εκμετάλλευσης των κοινωνικά ανίσχυρων και της φτώχειας, η παροχή ιατρικής φροντίδας και κοινωνικής προστασίας στα μέλη της κοινωνίας κτλ. δεν είναι απλά ζητήματα. Προϋποθέτουν συγκρούσεις με όσους έχουν προνόμια. Η πολιτική πρέπει να έχει στόχους όλα τα παραπάνω. Την ίδια στιγμή, όμως, πρέπει να αυξάνει και τον πλούτο της κοινωνίας, που είναι προϋπόθεση για να επιτευχθούν όλα αυτά.

β. Η πολιτική υπηρετεί αξίες ή συμφέροντα

Η πολιτική ως δημόσια δράση πρέπει να εκπορεύεται από τις αξίες της ισότητας, της δικαιοσύνης, της αλληλεγγύης, της ανεκτικότητας, της ελευθερίας και της δημοκρατίας. Η πολιτική πρέπει να σέβεται το δημόσιο συμφέρον και τη γενική βούληση των πολιτών. Όταν η πολιτική υπηρετεί συμφέροντα, τότε δεν υπηρετεί το «κοινό καλό», το δημόσιο συμφέρον. Απομακρύνεται από την ουσία της, που είναι η λαϊκή συμμετοχή. Εμφανίζεται η πολιτική απάθεια (η μη συμμετοχή του πολίτη στα κοινά) και ο καθορισμός της πολιτικής από

την οικονομία (το ιδιωτικό συμφέρον κυριαρχεί επί του δημοσίου συμφέροντος). Η πολιτική καλείται να περιορίσει τα συμφέροντα προς όφελος του κοινού καλού και να μειώσει τις ανισότητες. Ο τρόπος που θα χρησιμοποιήσει πρέπει να στηρίζεται στη συμμετοχή, τη δίκαιη και ισότιμη μεταχείριση των πολιτών με στόχο τη συλλογική ευημερία. Την κοινωνικά επωφελή λειτουργία της πολιτικής μπορεί να την εγγυηθεί μόνο το δημοκρατικό πολίτευμα. **Δημοκρατία σημαίνει ελευθερία, συμμετοχή, ευθύνη, διαφάνεια, αξιοκρατία, δημόσιος έλεγχος.** Η ουσία του δημοκρατικού πολιτεύματος είναι η πολιτική να υπηρετεί αξίες και όχι συμφέροντα.

Γιάννης Γαίτης, Μαζική μεταφορά ή Γενικές μεταφορές, 1984, Εθνική Πινακοθήκη.

Όπως μας δείχνει και η ιστορία, το θεμελιώδες πολιτικό πρόβλημα ήταν το σημείο εκκίνησης κάθε πολιτικής ιδεολογίας, η οποία υποστήριζε ότι έχει τη λύση του. Όμως, η πορεία των γεγονότων διέψευσε

αυτή την πεπιοίθηση. Ο καπιταλισμός δεν έχει λύσει θεμελιακά ζητήματα της ανθρωπότητας. Μπορεί να αύξησε θεαματικά την παραγωγικότητα της εργασίας, όμως η φτώχεια είναι το υπ' αριθμόν ένα κοινωνικό πρόβλημα σε έναν πλανήτη που είναι γεμάτος από προϊόντα. Ο σοσιαλισμός, στα εβδομήντα περίπου χρόνια που υπήρξε στις χώρες του «υπαρκτού σοσιαλισμού», πέτυχε την εξάλειψη του αναλφαβητισμού, τη δωρεάν παροχή υπηρεσιών εκπαίδευσης και υγείας. Όμως, σημαδεύτηκε από την έλλειψη δημοκρατίας (μονοκομματικά καθεστώτα) και την αδυναμία του να αυξήσει την παραγωγικότητα της εργασίας ώστε να καλύψει καταναλωτικές ανάγκες των ανθρώπων και να ανταγωνιστεί τις καπιταλιστικές κοινωνίες.

Στα μέσα της δεκαετίας του 1990, άνοιξε η δημόσια συζήτηση για τον «τρίτο δρόμο». Ο «τρίτος δρόμος» είναι μια προσπάθεια για απάντηση στα προβλήματα που δεν μπόρεσαν να λύσουν τόσο ο καπιταλισμός όσο και ο υπαρκτός σοσιαλισμός. Ο καπιταλισμός θεωρεί ότι τα προβλήματα θα λυθούν από την αγορά. Ο σοσιαλισμός θεωρεί ότι θα λυθούν από το κράτος. Ο «τρίτος δρόμος» θεωρεί ότι τα προβλήματα θα αντιμετωπιστούν με την ενεργή δράση των ανθρώπων που θα έχει ρυθμιστή και αρωγό το κράτος.

4.2

Η πόλη-κράτος – Η άμεση δημοκρατία (Αριστοτέλης)

Ένα βασικό στοιχείο για την κατανόηση της πολιτικής ως δημόσιας, συνειδητής, υπεύθυνης και ελεύθερης κοινωνικής δράσης είναι το παράδειγμα της πόλης-κράτους στην αρχαία Ελλάδα και κυρίως το δημοκρατικό πρότυπο της αρχαίας Αθήνας.

Στην πόλη-κράτος της αρχαίας Ελλάδας εμφανίζεται, για πρώτη φορά στην ιστορία της ανθρωπότητας, η έννοια του πολίτη. Πολίτης είναι ο υπεύθυνος και ενεργός άνθρωπος που συμμετέχει στη διαμόρφωση της οικονομικής, πολιτικής και κοινωνικής ζωής της πόλης. Ο πολίτης δεν επηρεάζεται απλώς. Ο πολίτης συνδιαμορφώνει μαζί με τους άλλους πολίτες (συμπολίτες).

Πριν από την εμφάνιση της έννοιας του πολίτη, στην αρχαία ελληνική πόλη, υπήρχαν οι τεράστιες αυτοκρατορίες της ανατολής με τους υπηκόους. Η διαφορά του υπηκόου από τον πολίτη είναι ότι ο πρώτος υπακούει στις βουλήσεις και τις διαταγές των αρχόντων, ενώ ο δεύτερος είναι κυρίαρχος στην πόλη-κράτος.

Η πόλη-κράτος της αρχαίας Αθήνας ήταν ένα πολίτευμα άμεσης δημοκρατίας, με κυρίαρχο «άρχοντα» τον Δήμο. Ο Δήμος ήταν μια κοινότητα πολιτών, οι οποίοι, στη βάση της ισότητας και με διαδικασίες άμεσης δημοκρατίας, ήταν κοινωνοί του δημόσιου συμφέροντος. Στην Αθηναϊκή Δημοκρατία η πολιτεία αυτοκυβερνάται από τους ίδιους τους πολίτες της.

**Θεόφιλος, Ο Περικλής από της Πνυκός Δικαιολογών
χάριν της Ακροπόλεως δαπάνας. Μουσείο Θεόφιλου,
Μυτιλήνη.**

«Ο Ρουσό έγραφε για τους Άγγλους (γιατί τότε η Αγγλία μόνο είχε κοινοβούλιο): Οι Άγγλοι νομίζουν ότι είναι ελεύθεροι μία μέρα στα πέντε χρόνια. Στο σημείο αυτό ο Ρουσό είναι βέβαια ενδοτικός, διότι, φυσικά, ούτε μία μέρα στα πέντε χρόνια δεν είναι ελεύθεροι: αυτό που σκέπτεται κανείς, οι επιλογές που κάνει αυτή τη μέρα έχουν ήδη καθοριστεί (και πολύ περισσότερο στη σημερινή εποχή) από τα προηγούμενα πέντε χρόνια: από τον εκλογικό νόμο, από τα υπάρχοντα κόμματα τους υποψήφιους κτλ...»

(Κορνήλιος Καστοριάδης, Η αρχαία ελληνική δημοκρατία και η σημασία της για μας σήμερα, Ύψιλον, Αθήνα 1986 σελ. 34, 35)

Άγγελος Γιαλλινάς, Το Θησείο και η Ακρόπολη, Εθνική Πινακοθήκη.

Σήμερα, η περιοχή της αρχαίας πόλης των Αθηνών και τα μνημεία που έχουν σωθεί (Παρθενώνας, Ερέχθειο, ναός του Ηφαίστου, περιοχή της Πνύκας κτλ.) είναι σύμβολο της δημοκρατίας.

Το δημοκρατικό πολίτευμα στην αρχαία Αθήνα ασκείται μέσα από τους εξής θεσμούς:

- **Βουλή των Πεντακοσίων** (εισηγείται τα σχέδια νόμου, απαρτίζεται από 50 μέλη από κάθε φυλή, τα οποία βγαίνουν με κλήρο).
- **Εκκλησία του Δήμου** (λαμβάνει τις αποφάσεις). Στις συνεδριάσεις της:
  - α) Όλοι έχουν ίσο δικαίωμα να λάβουν τον λόγο («ισηγορία»).
  - β) Η απόφαση λαμβάνεται με απλή πλειοψηφία των παρόντων.
  - γ) Η επιλογή για τα δημόσια αξιώματα γίνεται με κλήρο.

- **Τα δικαστήρια.** Δεν συγκροτούνται από επαγγελματίες δικαστές, αλλά από πολίτες που κληρώνονται για τις 6.000 θέσεις δικαστών της Ηλιαίας. Αυτοί, αφού κληρωθούν, ορκίζονται να δικάζουν σύμφωνα με τους νόμους και τα ψηφίσματα του αθηναϊκού λαού και της Βουλής των Πεντακοσίων. Μετά την ορκωμοσία, οι δικαστές μοιράζονται με κλήρο στα διάφορα δικαστήρια (δικαστήρια για ειδικές υποθέσεις).

Έχει υποστηριχθεί ότι η άμεση δημοκρατία της αρχαίας Αθήνας, η οποία είχε την εποχή της ακμής της τριάντα με σαράντα χιλιάδες ενήλικους άρρενες πολίτες, δεν θα μπορούσε να σταθεί αν η πόλη είχε πολύ περισσότερους κατοίκους: «Μια πόλη που απαρτίζεται από πάρα πολλούς πολίτες είναι μεν αυτάρκης, ως έθνος όμως, όχι ως πόλις. Διότι δεν είναι δυνατή η ύπαρξη πολιτεύματος σε αυτή. Ποιος στρατηγός θα μπορέσει να διοικήσει τον υπερβολικά πολυάριθμο στρατό; Ή ποιος κήρυκας θα υπάρξει, αν δεν έχει τη φωνή του Στέντορος;» (Στέντωρ –από όπου και η έκφραση «στεντόρεια φωνή»– ήταν ο κήρυκας με την πιο δυνατή φωνή των Ελλήνων στον Τρωικό Πόλεμο) (Αριστοτέλης, Πολιτικά).

Κατά τον Αριστοτέλη, τα βασικά χαρακτηριστικά της δημοκρατίας είναι:

α) Ο πολίτης. Πολίτης είναι ο «μετέχων κρίσεως και αρχής». Αυτό σημαίνει ότι μπορεί να κληρωθεί βουλευτής, δικαστής με θητεία ενός χρόνου.

β) Η ισότητα. «...ο θεμελιώδης νόμος .... της δημοκρατίας είναι η **ισότητα**, το να μην υπερέχουν καθόλου ούτε οι φτωχοί ούτε οι πλούσιοι, ούτε να κυριαρχούν οι μιν επί των δε, αλλά να είναι και οι δύο όμοιοι. Γιατί αν, όπως πιστεύουν μερικοί, στη δημοκρατία υπάρχουν κυρίως ελευθερία και ισότητα, τότε θα πρέπει όλοι να μετέχουν στο πολίτευμα με τον ίδιο τρόπο» (Αριστοτέλης, Πολιτικά).

γ) Η ελευθερία. «Θεμελιώδης δημοκρατική αρχή είναι η ελευθερία (έτσι συνηθίζουν να λένε, ότι σύμφωνα με την κοινή άποψη σε τούτο το πολίτευμα οι άνθρωποι απολαμβάνουν την ελευθερία· προσθέτουν ακόμα ότι στόχος κάθε δημοκρατίας είναι η ελευθερία). Βασικό χαρακτηριστικό της ελευθερίας είναι ότι κάθε πολίτης γίνεται τότε άρχοντας και τότε αρχόμενος.» (Αριστοτέλης, Πολιτικά).

δ) Η αρχή της πλειοψηφίας. Αφού λοιπόν έτσι λέει το δίκαιο, κυρίαρχη δύναμη στη δημοκρατία είναι η πλειοψηφία, και απόλυτα δίκαιο είναι ό,τι αποφασίζουν οι περισσότεροι...» (Αριστοτέλης, Πολιτικά).

ε) Τα πολιτικά αξιώματα να απονέμονται με κλήρο. Κάθε πολίτης να έχει την ευκαιρία να θητεύσει σε αξίωμα.

στ) Να μη λαμβάνει κανείς το ίδιο αξίωμα δεύτερη φορά. Έτσι θα αποφευχθούν φαινόμενα κάποιος πολίτης να κάνει επάγγελμα το αξίωμα.

ζ) Ολιγόχρονη θητεία σε αξιώματα. Η μακροχρό-

νια θητεία σε ένα αξίωμα δημιουργεί «κυκλώματα» που μπορούν να σφετεριστούν την εξουσία προς όφελός τους.

Οι σύγχρονες κοινοβουλευτικές δημοκρατίες είναι αντιπροσωπευτικές και όχι άμεσες. Ο λαός ψηφίζει αντιπροσώπους (βουλευτές), οι οποίοι τον εκπροσωπούν στο κοινοβούλιο. Θα μπορούσε να δημιουργηθεί, στις κοινωνίες με τους τεράστιους πληθυσμούς, πολιτεύμα άμεσης δημοκρατίας; Υποστηρίζεται ότι η απάντηση σε αυτό το πρόβλημα θα έρθει μέσα από την ανάπτυξη της τεχνολογίας. Μια μορφή άμεσης δημοκρατίας θα μπορούσε θεωρητικά να υπάρξει σήμερα με τη συνδρομή του διαδικτύου, όπου οι πολίτες μπορούν χωρίς μεγάλο οικονομικό κόστος και σε ελάχιστο χρονικό διάστημα να μετέχουν σε συζητήσεις, δημοψηφίσματα κτλ. Βέβαια, το ζήτημα της μορφής του πολιτεύματος δεν είναι ζήτημα τεχνολογίας αλλά ζήτημα οργάνωσης της οικονομίας, της κοινωνίας και, τελικά, της πολιτικής. Η τεχνολογία μπορεί να διευκολύνει την όποια μορφή.

Φίλιπ φον Φολτς, Ο Περικλής αγορεύων από της Πνυκός, 1860, τοιχογραφία στο Maximilianeum Palace του Μονάχου.

«Για να μπορώ να πω ότι αυτός ο νόμος είναι δικός μου δεν είναι απαραίτητο να επιδοκιμάζω το περιεχόμενό του. Αρκεί να μου έχει δοθεί η πραγματική δυνατότητα ενεργού συμμετοχής στην διαμόρφωση και στην λειτουργία του νόμου. Εννοώ φυσικά άμεση συμμετοχή, όχι μέσω «αντιπροσώπων»... Γιατί είναι δικός μου; Γιατί βασικά αναγνωρίζω αυτήν την κοινότητα, αυτήν την συλλογική οντότητα σαν κοινότητα που απαρτίζεται από άτομα ισότιμα και ισοδύναμα σαν εμένα. Αυτό φυσικά προϋποθέτει την πλήρη συμμετοχή ή την πλήρη και πραγματική δυνατότητα συμμετοχής όλων στη διαμόρφωση και στη λειτουργία των νόμων... Όταν οι Αθηναίοι πρόκειται να αποφασίσουν εάν θα κάνουν ή δεν θα κάνουν πόλεμο, δεν τον

αναθέτουν σε καμία Βουλή ούτε σε κανένα πρόεδρο της κυβερνήσεως. Συζητούν στην εκκλησία και ψηφίζουν αν θα κάνουν ή δεν θα κάνουν πόλεμο, δεν τον αναθέτουν σε καμία Βουλή ούτε σε κανένα πρόεδρο της κυβερνήσεως.»

(Κορνήλιος Καστοριάδης, Εξουσία, Πολιτική, Αυτονομία, Ομιλία με την ευκαιρία της αναγόρευσης του σε Επίτιμο Διδάκτορα του Παντείου Πανεπιστημίου, Αθήνα 1990).

4.3

Η αυτοκρατορία – Η μοναρχία (Στωικοί)

Μετά τον Πελοποννησιακό Πόλεμο (5ος-4ος αιώνα π.Χ) οι πόλεις-κράτη άρχισαν να παρακμάζουν. Την περίοδο αυτή ξεκινά η διαδικασία της πολιτικής συνένωσης των Ελλήνων και της πολεμικής εκστρατείας κατά των Περσών υπό την ηγεσία του Μεγάλου Αλεξάνδρου, βασιλιά της Μακεδονίας. Ο Αλέξανδρος δημιούργησε, μέσω των κατακτήσεών του, μια τεράστια αυτοκρατορία. Η αυτοκρατορία αποδυνάμωσε το τοπικιστικό ιδεώδες και η πόλη-κράτος, ως πολιτειακή οντότητα, σταδιακά χάθηκε. Ο Αλέξανδρος δημιούργησε με τις κατακτήσεις του νέα δεδομένα για την εποχή του. Έφερε σε επαφή λαούς που ζούσαν σε γειτονικές ηπείρους. Διεύρυνε τα όρια του τότε γνωστού κόσμου. Ανέπτυξε τις

εμπορικές και πολιτιστικές ανταλλαγές λαών που μέχρι τότε σχεδόν αγνοούσαν ο ένας την ύπαρξη του άλλου. Όμως, ο πρόωρος θάνατός του, το 323 π.Χ., δεν επέτρεψε να επιτευχθεί η πολιτική ενότητα της αυτοκρατορίας του.

Ο Μέγας Αλέξανδρος στη μάχη της Ισσού. Λεπτομέρεια από ψηφιδωτό της Πομπηίας, Μουσείο της Νάπολης, Ιταλία.

Δημιούργησε μια τεράστια αυτοκρατορία, αλλά πέθανε χωρίς να ορίσει διάδοχο. Αυτό οδήγησε τους επίδοξους διαδόχους του σε συγκρούσεις και πολέμους που κατακερμάτισαν την αυτοκρατορία που είχε δημιουργήσει. Από τις συγκρούσεις δημιουργήθηκαν τα ελληνιστικά βασίλεια.

Ελληνιστικούς χρόνους ονόμασε ο Γερμανός ιστορικός Ντρούζεν τα χρόνια από τον θάνατο του Μ. Αλεξάνδρου μέχρι την πλήρη κυριαρχία των Ρωμαίων.

Η αυτοκρατορία και η μοναρχία υποσκέλισαν την πόλη-κράτος και τη δημοκρατία. Οι διάδοχοι του Αλέξανδρου κατακερμάτισαν αυτή την τεράστια αυτοκρατορία σε μικρότερα κράτη: τα ελληνοιστικά βασίλεια. Τα ελληνοιστικά βασίλεια επέζησαν περισσότερο από έναν αιώνα. Επίσημη γλώσσα στα ελληνοιστικά βασίλεια ήταν η ελληνοιστική (μια μορφή της αττικής διαλέκτου), η οποία έγινε «παγκόσμια γλώσσα» της εποχής. Σε αυτή γράφτηκαν οι νόμοι και τα επίσημα κείμενα. Βιβλία που ήθελαν οι δημιουργοί τους να διαβαστούν από πολλούς λαούς με διαφορετικές μητρικές γλώσσες τα έγραψαν στην ελληνοιστική (η Καινή Διαθήκη είναι γραμμένη στην ελληνοιστική κοινή). Στα ελληνοιστικά βασίλεια επικρατούσε η μοναρχία. Οι βασιλείς κυβερνούσαν στηριζόμενοι σε μισθοφορικό στρατό και σε έμπιστους υπαλλήλους για τις ανάγκες της διοίκησης. Η διακυβέρνηση ήταν απολυταρχική. Οι μονάρχες έφτιαχναν τους νόμους και διόριζαν υπαλλήλους και αξιωματούχους. Ορισμένοι προσπάθησαν να θεοποιηθούν είτε εν ζωή είτε νεκροί. Η έννοια του πολίτη εξαφανίστηκε. Η συμμετοχή στα κοινά, ως αξία ζωής, αντικαταστάθηκε από την ενασχόληση των ανθρώπων μόνο με τις ιδιωτικές τους υποθέσεις.

Περσική μινιατούρα του 15ου αιώνα που απεικονίζει τον βασιλιά Αλέξανδρο (τον «Ισκαντέρ» όπως τον αποκαλούν οι Άραβες).

Στους ελληνιστικούς χρόνους αναπτύχθηκε η **στωική φιλοσοφία** (πήρε το όνομά της επειδή τόπος συνάντησης των φιλοσόφων ήταν η Ποικίλη Στοά της Αθήνας). Ο **Ζήνων** (334 π.Χ.-262 π.Χ.), από το Κίτιο της Κύπρου (γι' αυτό και ονομάστηκε **Ζήνων ο Κιτιεύς**), θεωρούσε ότι η ευδαιμονία εξαρτιόταν από την εγκράτεια και την εσωτερική αυτάρκεια και όχι από τα υλικά αγαθά και τις απολαύσεις. Όλοι οι άνθρωποι, κατά τον Ζήωνα, είναι «συγγενείς» και πρέπει να οργανώσουν τη ζωή τους με βάση τη δικαιοσύνη και τη φιλανθρωπία. Η

φιλοσοφία των στωικών έκφραζε την αδυναμία του ατόμου να επηρεάσει την πορεία του δημόσιου βίου αλλά και τη συμφιλίωσή του με αυτή την πραγματικότητα. Αντανακλούσε, επίσης, τη νέα πραγματικότητα της συμβίωσης διαφορετικών λαών στις πολυπληθείς αυτοκρατορίες.

Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία. Οι κατακτήσεις των Ρωμαίων μετέτρεψαν τις παλιές πόλεις-κράτη της Ελλάδας σε επαρχιακά διοικητικά κέντρα της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Σταδιακά, η δημοκρατία χάνεται στη Ρώμη μετά την πτώση των Γράκχων. Ο ρωμαϊκός όχλος δεν έχει καμία σχέση με τον πολίτη της πόλης-κράτους. Ο βασιλιάς, μαζί με τη Σύγκλητο, κυβερνούν τις αχανείς εκτάσεις που έχει κυριεύσει ο στρατός. Οι υπόδουλοι λαοί πληρώνουν φόρους, έχουν ελάχιστα δικαιώματα, ενώ η δουλεία γνωρίζει μεγάλη ανάπτυξη. Δεν είναι τυχαίο ότι οι μεγάλες εξεγέρσεις των δούλων εμφανίζονται την εποχή της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας.

Βυζαντινή Αυτοκρατορία. Η ρωμαϊκή παράδοση (ρωμαϊκό δίκαιο, διοίκηση), ο ελληνικός πολιτισμός (φιλοσοφία) και η χριστιανική θρησκεία διαμόρφωσαν το πλαίσιο μέσα στο οποίο θα εδραιωθεί ο πολιτισμός της Ανατολικής Ρωμαϊκής (Βυζαντινής) Αυτοκρατορίας. Στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία κυριαρχεί η μοναρχία, η οποία στηρίζεται στην αναβίωση της οικουμενικής ρωμαϊκής ηγεμονίας και στην ιδέα της ενοποίησης του χριστιανικού κόσμου.

Η παρακμή της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και η άλωση της Κωνσταντινούπολης, το 1453, από τους Οθωμανούς σηματοδότησε και την έναρξη της ακμής της **Οθωμανικής Αυτοκρατορίας**. Στην **Κεντρική και Δυτική Ευρώπη** η μοναρχία και οι μεγάλες αυτοκρατορίες κυριαρχούν όλη αυτή την περίοδο. Οι άνθρωποι είναι υποτελείς και υπήκοοι των βασιλέων και των αυτοκρατόρων.

Στην εποχή μετά την πόλη-κράτος (ρωμαϊκή-βυζαντινή-οθωμανική-βασίλεια της Δυτικής Ευρώπης) κυριάρχησε η μοναρχία ως βασική μορφή πολιτεύματος. Ο βασιλιάς μονάρχης αναδεικνύεται σε **απόλυτο άρχοντα** και σε **ανώτατο όργανο** της πολιτείας (απόλυτη μοναρχία ή απολυταρχία). Αργότερα, σε περιπτώσεις που ο μονάρχης αναγκάζεται να παραχωρήσει στους υπηκόους του **Σύνταγμα** (συνταγματική μοναρχία) εξακολουθεί να έχει την εξουσία, έστω και αν αυτή έχει περιοριστεί από κάποια θεσμικά όργανα (νομοθετικό ή δικαστικό σώμα).

Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, η μοναρχία ορίζεται ως η «**αρχή τους ενός**» σε αντίθεση με τη αριστοκρατία («**αρχή των αρίστων**») και τη δημοκρατία («**αρχή του δήμου**»). Στη μοναρχία, ο μονάρχης δέχεται τον τίτλο του από μια δύναμη η οποία δεν είναι ο λαός. Η δύναμη αυτή μπορεί να απορρέει είτε «**ελέω Θεού**» είτε από την **αρχή της κληρονομικής νομιμότητας** (οι βασιλείς κληροδοτούν την εξουσία τους στους απόγονούς τους).

Τον 18ο-19ο αιώνα στην Ευρώπη εμφανίστηκαν, υπό την επίδραση του Διαφωτισμού, οι «πεφωτισμένες μοναρχίες». Πρόκειται για μονάρχες που πρότασαν τις ιδέες του Διαφωτισμού (ορθός λόγος, ανεξιθρησκία, ανεκτικότητα κτλ.) ως απάντηση στον ανορθολογισμό και την έλλειψη παιδείας που χαρακτήριζε τον απλό λαό.

Η δημοκρατία είναι, εκτός από πολίτευμα, χώρος άνθησης των ιδεών και της επιστήμης:

«Η σύγχρονη Πολιτική Επιστήμη έχει ως σκοπό να γνωρίσει το πολιτικό φαινόμενο στην πραγματικότητα του και αυτό επιδιώκει ανεξάρτητα από την έκταση στην οποία το κατορθώνει. Προσπαθεί δηλαδή να προσεγγίσει την πολιτική ζωή κατά βάθος και να την αποκαλύψει σε όλες της τις πλευρές. Μια τέτοια προϋπόθεση όμως δεν μπορεί να επιδιωχθεί παρά μόνο σε ερευνητικές και πανεπιστημιακές συνθήκες που εξασφαλίζουν τυπικά και ουσιαστικά την ελεύθερη διακίνηση των ιδεών. Οι συνθήκες αυτές είναι απαραίτητες για να μπορεί η σκέψη η οποιαδήποτε να αποκτήσει ορατή έκφραση. Να μπορεί να δηλωθεί άφοβα, να μετρηθεί με άλλες σκέψεις και να συναγωνισθεί στην αναζήτηση της αλήθειας άλλους στοχασμούς. Και η ελεύθερη δήλωση των ιδεών είναι δυνατή μόνο σε καθεστώτα δημοκρατικά. Για τα άλλα η εξωτερίκευση της ελεύθερης σκέψης είναι

επικίνδυνη. Γι' αυτό και οι διάφορες απολυταρχίες από τις πιο παλιές μέχρι τις σύγχρονες φοβούνται περισσότερο από τις διαδηλώσεις τις δηλώσεις, τις θεωρίες που μπορεί να γραφούν ή να ειπωθούν. Ο φόβος αυτός διαπιστώνεται από πολύ παλιά. Χαρακτηριστικό είναι ένα κινέζικο Διάταγμα του 213 π.Χ. του αυτοκράτορα CH'IN, στο οποίο προστάζονται τα εξής: «όλες οι ιστορικές γραφές εκτός από εκείνες του CH'IN να καούν... όσοι συζητούν την ιστορία να εκτελούνται... όσοι υψώνουν τη φωνή τους εναντίον αυτής της κυβέρνησης στο όνομα της αρχαιότητας να αποκεφαλίζονται μαζί με τις οικογένειες τους... Μόνο βιβλία που αφορούν σε ιατρικά, θρησκευτικά, αγροτικά και αρδευτικά θέματα θα επιτρέπονται» (Α-Ι. Δ. Μεταξάς, Πολιτική Επιστήμη. Σύγχρονοι κλάδοι και περιεχόμενο, εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα 1979).

4.4

Το εθνικό κράτος – Από την απολυταρχία στην αντιπροσωπευτική δημοκρατία (Μακιαβέλι, Ο Ηγεμόνας)

Η ανάπτυξη του καπιταλισμού και της αστικής τάξης στη Δυτική Ευρώπη οδήγησαν στην παρακμή της φεουδαρχίας και στην αμφισβήτηση της μοναρχίας.

Το αίτημα για τη δημιουργία ενός έθνους-κράτους που θα συνένωνε τα διάσπαρτα φέουδα σε ενιαίες κρατικές και εθνικές οντότητες αποκτούσε όλο και περισσότερους υποστηρικτές.

Το αίτημα για έθνος-κράτος είναι προοδευτικό. Το έθνος σημαίνει, ταυτόχρονα, γραπτό δίκαιο, φορολογικό σύστημα, περιορισμό της δύναμης και των προνομίων των ευγενών, δημιουργία στρατού που θα υπηρετεί το κράτος στη θέση των μισθοφόρων ιπποτών οι οποίοι υπηρετούσαν τα συμφέροντα του φεουδάρχη.

Στην Ιταλία, εκφραστής αυτού του αιτήματος έγινε ο Νικολό Μακιαβέλι (1469-1527). Ο Μακιαβέλι γεννήθηκε στη Φλωρεντία και από είκοσι τριών ετών θήτευσε γραμματέας της Καγκελαρίας της Δημοκρατίας της Φλωρεντίας. Είχε το όραμα μιας ενωμένης Ιταλίας, την εποχή που η Ιταλία ήταν κατακερματισμένη σε πόλεις-κράτη (Φλωρεντία, Μιλάνο, Βενετία κτλ.) τα οποία βρίσκονταν συχνά σε πόλεμο μεταξύ τους. Ο Μακιαβέλι θεωρούσε ότι το πρόσωπο που μπορούσε να ενώσει την Ιταλία σε κράτος ήταν ο Καίσαρας Βοργίας. Ο Καίσαρας Βοργίας, κατορθώνοντας με κάθε μέσον να ενώσει τη βόρεια και την κεντρική Ιταλία, είχε αρχίσει να υλοποιεί το όραμα του Μακιαβέλι. Ουσιαστικά, ο ηγέτης αυτός τον ενέπνευσε να γράψει τον Ηγεμόνα (1513), ένα βιβλίο στο οποίο ο Μακιαβέλι καταγράφει συμβουλές προς κάθε επίδοξο ηγεμόνα. Η φράση του Μακιαβέλι «η δύναμη είναι δίκαιη όταν είναι αναγκαία» συνοψίζει την αντίληψή του για τον τρόπο διακυβέρνησης της

πολιτείας. Στο πολιτικό περιβάλλον που οραματίζεται ο Μακιαβέλι, τα παραδοσιακά προνόμια και μεσαιωνικά κατάλοιπά θα έπρεπε να απαλειφθούν. Τους λαούς των ιταλικών πόλεων μπορεί να τους ενώσουν η κοινή γλώσσα, η θρησκεία, η εθνική ταυτότητα (το «εμείς», «είμαστε όλοι Ιταλοί») κτλ.

Ο όρος «μακιαβελισμός», που χρησιμοποιείται ακόμη και σήμερα, αναφέρεται στην άσκηση της πολιτικής εξουσίας χωρίς ηθικούς φραγμούς. Ο πολιτικός πρέπει να επιλέγει τα μέσα που θα τον βοηθήσουν να επιτύχει τον σκοπό του. Στο ερώτημα αν «η πολιτική υπηρετεί συμφέροντα ή αξίες» ο Μακιαβέλι φαίνεται να κλίνει υπέρ του πρώτου σκέλους.

Το όραμα του Μακιαβέλι δεν θα υλοποιηθεί στην ιταλική χερσόνησο όσο αυτός βρίσκεται στη ζωή. Οι ιταλικές πόλεις, παρά την αρχική τους ανάπτυξη, δεν θα ενοποιηθούν και δεν θα κατορθώσουν να κυριαρχήσουν στην Ευρώπη. Θα υποσκελιστούν από άλλες ανερχόμενες δυνάμεις.

Σάντι ντι Τίτο, Νικολό Μακιαβέλι, Παλάτσο Βέκιο, Φλωρεντία.

«[...] Καλή χρήση [της σκληρότητας] (αν τα κακά επιτρέπεται να ονομαστούν καλά) γίνεται όταν μια και καλή κάνεις όλες τις ωμότητες από ανάγκη, για να στερεωθείς, κι έπειτα να μην τις εξακολουθήσεις παρά να τις μετατρέψεις σε όσο το δυνατό μεγαλύτερη ωφέλεια του πληθυσμού. Κακή χρήση γίνεται όταν στην αρχή οι ωμότητες είναι λίγες και με τον καιρό πληθαίνουν αντί να λιγοστεύουν. Όσοι ακολουθούν την πρώτη μέθοδο μπορούν κάπως να εξιλεώσουν το Θεό και τους ανθρώπους και να κρατηθούν, όπως έγινε με τον Αγαθοκλή· οι άλλοι όμως είναι αδύνατο.

Πρόσεξε λοιπόν πως όποιος αρπάζει μian εξουσία, οφείλει να λογαριαστεί και να μεταχειριστεί όλες τις ωμότητες μια και καλή, για να μην αναγκάζεται

να ξαναγουρίζει κάθε μέρα και για να μπορεί καταπαύοντας τις ωμότητες, ν' ασφαλίσει τους ανθρώπους και να τους προσελκύσει μ' ευεργεσίες. Όποιος φέρνεται διαφορετικά, ή γιατί διστάζει ή από απεισικεψία, είναι υποχρεωμένος να κρατάει ακατάπαυστα το σπαθί στο χέρι και δεν μπορεί να μπιστευτεί στους υπηκόους του· γιατί αδύνατο και αυτοί, με τις συχνές κι ανανεωμένες αδικίες του, να του 'χουν εμπιστοσύνη. Οι αδικίες πρέπει να γίνονται όλες μαζί, κι έτσι, λιγότερο κρατώντας, λιγότερο ενοχλούν· οι ευεργεσίες πρέπει να γίνονται σιγά σιγά, για να τις γεύονται περισσότερο καιρό».

(Ν. Μακιαβέλι, Ο Ηγεμόνας, μτφρ. Νίκος Καζαντζάκης, εκδόσεις Καζαντζάκη, 2006).

Οι αυτοκρατορίες και οι μοναρχίες θα συνεχίσουν να κυριαρχούν στην Ευρώπη. Η επιρροή που άσκησε το κίνημα του Διαφωτισμού, (1688-1789), ο Αγώνας της Ανεξαρτησίας των Η.Π.Α (1775-1783) και η Γαλλική Επανάσταση (1789) τάραξαν την ευρωπαϊκή ήπειρο και έφεραν στο προσκήνιο κινήματα των λαών που διεκδικούσαν:

α) Συνταγματικά Δικαιώματα. Αποτελούν αντικείμενο διεκδίκησης λαών που ζουν σε απολυταρχικά καθεστώτα (Ρωσία).

β) Εθνική ενότητα. Η ιδέα της εθνικής ενότητας κινητοποιεί λαούς που ζουν διασπασμένοι σε κρατίδια (Ιταλοί, Ισπανοί).

γ) Εθνική απελευθέρωση. Λαοί που ξεσηκώνονται ζητώντας να αποτινάξουν τους κυριάρχους τους και να ιδρύσουν δικό τους εθνικό κράτος (Ελληνική Επανάσταση του 1821).

Κλέμενς φον Μέτερνιχ (ελαιογραφία του Τόμας Λόρενς). Καγκελάριος της Αυστριακής Αυτοκρατορίας. Ο Μέτερνιχ προσπάθησε να κρατήσει στην Ευρώπη τις αυτοκρατορίες και τις μοναρχίες που είχαν κλονιστεί από τη Γαλλική Επανάσταση και τους πολέμους του Ναπολέοντα. Συγκρότησε ένα αστυνομικό κράτος που παρακολουθούσε όλους τους υπηκόους του. Συλλάμβανε όσους ήταν ύποπτοι για επαναστατική δράση. Στο εξωτερικό προσπαθούσε να καταπνίξει κάθε εθνικό δημοκρατικό κίνημα.

Οι ανερχόμενες δυνάμεις που κινήθηκαν κατά της μοναρχίας πρότασαν το μοντέλο διακυβέρνησης διά των αντιπροσώπων του λαού. Οι αντιπρόσωποι του λαού προέρχονταν από τα πολιτικά κόμματα. **Πολιτικό κόμμα** είναι μια οργανωμένη ομάδα ατόμων, με κοινές ιδεολογικές αρχές και πολιτικές θέσεις, που στόχο έχει την κατάληψη της εξουσίας. Αρχικά, την περίοδο της συνταγματικής μοναρχίας, τα κόμματα εμφανίστηκαν ως «κόμματα στελεχών». Επρόκειτο για ολιγάριθμες οργανώσεις κοινωνικά επιφανών ατόμων που προσπαθούσαν να πείσουν τον λαό για την ορθότητα των θέσεών τους. Τον 20ό αιώνα, με τη σταδιακή επέκταση του δικαιώματος της ψήφου, τα πολιτικά κόμματα μετατράπηκαν σε «μαζικά κόμματα», οργανώσεις με χιλιάδες μέλη, καταστατικό, διαδικασίες εκλογής των οργάνων τους (πρόεδρος, γραμματέας, πολιτικό γραφείο ή γραμματεία, κεντρική επιτροπή κτλ.). Τα πολιτικά κόμματα είναι οι φορείς της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας μέσω των οποίων ο λαός εκφράζει ιδέες, οράματα, επιδιώξεις, σχέδια.

Τα πολιτικά κόμματα, όποια κριτική και αν δέχονται σήμερα για τον τρόπο λειτουργίας τους, αποτελούν μορφή πολιτικής οργάνωσης που δεν έχει ξεπεραστεί. Ουσιαστικά, δεν έχει εμφανιστεί άλλη μορφή οργάνωσης των πολιτών που να τα αντικαταστήσει. Κατά συνέπεια, η ισοπεδωτική κριτική κατά των κομμάτων γενικά αποτελεί άρνηση της ίδιας της δημοκρατίας.

Η άμεση δημοκρατία ως μορφή διακυβέρνησης εγκαταλείφθηκε ως επιλογή στο πλαίσιο του φιλελευθερισμού. Οι πιέσεις για συμμετοχή των λαϊκών στρωμάτων στη διακυβέρνηση της χώρας οδήγησαν σταδιακά στο μοντέλο πολιτειακής οργάνωσης που σήμερα όλοι γνωρίζουμε στον δυτικό κόσμο ως **φιλελεύθερη αστική κοινοβουλευτική δημοκρατία**.

Στο σύγχρονο έθνος-κράτος επικρατεί το Σύνταγμα, η διάκριση των εξουσιών, τα πολιτικά κόμματα, η καθολική ψηφοφορία για την ανάδειξη των αντιπροσώπων του λαού (βουλευτές).

Το έμβλημα της Φιλικής Εταιρείας, η οποία προετοίμασε την Επανάσταση του 1821.

Πίνακας άγνωστου ζωγράφου του 19ου αιώνα. Συλλογή Λ. Ευταξία.

Επανάσταση της 3ης Σεπτεμβρίου 1843, κατά την οποία ο βασιλιάς Όθωνας παραχώρησε Σύνταγμα. Η ελληνική πολιτεία πέρασε έτσι από την απόλυτη μοναρχία στη συνταγματική μοναρχία.

4.5

Η παγκόσμια κοινότητα – Ο ρόλος των διεθνών οργανισμών

Στις μέρες μας, ο πλανήτης Γη αποτελεί ένα «οικουμενικό χωριό». Τα σύγχρονα μέσα συγκοινωνίας και επικοινωνίας έχουν «μειώσει» τις αποστάσεις. Ταυτόχρονα, η πολιτική και η οικονομική δραστηριότητα δεν περιορίζονται στο πλαίσιο των εθνικών κρατών. Οτιδήποτε συμβαίνει σε μια χώρα επηρεάζει πλέον την οικονομία και την πολιτική των άλλων χωρών. Υπάρχουν

προβλήματα και ζητήματα που είναι διεθνή και η αντιμετώπισή τους πρέπει να γίνει σε διεθνές επίπεδο.

Διακόσια περίπου ανεξάρτητα κράτη και πολλοί διεθνείς οργανισμοί συγκροτούν τη **διεθνή κοινότητα**, στο πλαίσιο της οποίας πρέπει να αντιμετωπιστούν μεγάλα προβλήματα όπως η μόλυνση του περιβάλλοντος, η φτώχεια και η πείνα, οι αρρώστιες και οι εμφύλιοι πόλεμοι, οι κοινωνικές ανισότητες κτλ.

Ο όρος διεθνή κοινότητα δεν σημαίνει, σε καμία περίπτωση, ότι έπαψαν να υφίστανται διαφορές ανάμεσα στα κράτη. Η υφήλιος σήμερα, όπως και στο παρελθόν άλλωστε, **δεν είναι ενιαία και ομοιογενής**. Στο εσωτερικό των χωρών υπάρχουν σοβαρές αντιθέσεις και αντιφάσεις οι οποίες, πολλές φορές, αντανακλώνται και στις μεταξύ των χωρών σχέσεις. Αλλά και ανάμεσα στα κράτη υπάρχουν διαφορετικά συμφέροντα και σημεία τριβής (εκμετάλλευση ενεργειακών πόρων, έλεγχος εμπορικών οδών κτλ.) που επιφέρουν συγκρούσεις, ακόμη και απειλές για την ειρήνη. Μέσα σε αυτή την **εθνική πολυμορφία και διαφοροποίηση**, οι σχέσεις των χωρών επηρεάζονται, με αποτέλεσμα το αίτημα για **σταθερότητα, ισορροπία, ασφάλεια και παγκόσμια ειρήνη να αποτελεί διαρκές διακύβευμα**.

Οι διεθνείς σχέσεις αποτελούν τη μεγάλη πρόκληση της εποχής, αφού τα κράτη μεταξύ τους οφείλουν να συνεργάζονται και να προωθούν από κοινού την επίλυση των διεθνών προβλημάτων. Οι διεθνείς σχέσεις πρέπει να χαρακτηρίζονται από συνεργασία, ισοτιμία, αμοιβαία εμπιστοσύνη και αλληλεγγύη ανάμεσα στα κράτη. Αυτές οι αξίες είναι αναγκαίες στη διεθνή πολιτική προκειμένου να αντιμετωπιστούν τα τεράστια διεθνή προβλήματα που απασχολούν την ανθρωπότητα. Το οικολογικό πρόβλημα, που απειλεί πλέον ακόμη και την ύπαρξη του ίδιου του πλανήτη, η φτώχεια, οι ανισότητες είναι προβλήματα με διεθνή χαρακτήρα. Δεν μπορούν να αντιμετωπιστούν από μία μόνο χώρα.

Στο πλαίσιο των διεθνών σχέσεων, τα κράτη, προκειμένου να ρυθμίζουν τις μεταξύ τους επαφές, συναλλαγές, ή ακόμη και διαφορές, έχουν συνάψει διεθνείς κανόνες μεταξύ τους που μέσα από την υπογραφή διεθνών συμβάσεων οφείλουν να σέβονται και να τηρούν. Οι κανόνες που ρυθμίζουν τις σχέσεις ανάμεσα στα κράτη συγκροτούν το διεθνές δίκαιο.

Οι αρχές στις οποίες στηρίζεται το διεθνές δίκαιο προέκυψαν μέσα από αιματηρές ιστορικές εμπειρίες των λαών, πολέμους, αντιπαραθέσεις, επαναστάσεις, εξεγέρσεις. Η τήρηση των αρχών αυτών αποτελεί εγγύηση ότι η ανθρωπότητα θα προσπαθεί να

επιλύει τα προβλήματά της ειρηνικά, αποφεύγοντας τον πόλεμο. Δυστυχώς, οι αρχές αυτές δεν διαπνέουν πάντα τις διεθνείς σχέσεις. Οι αρχές του διεθνούς δικαίου είναι:

α) Η αρχή της αμοιβαιότητας. Τα κράτη αναγνωρίζουν αμοιβαία μεταξύ τους δικαιώματα και υποχρεώσεις. Η αρχή της αμοιβαιότητας δεν ισχύει αρνητικά. Αν δηλαδή ένα κράτος παραβιάζει τα δικαιώματα των πολιτών άλλου κράτους, τότε και το άλλο κράτος μπορεί να καταπατήσει τα δικαιώματα πολιτών του πρώτου.

β) Η αρχή της μη επέμβασης στις εσωτερικές υποθέσεις ενός κράτους. Κανένα κράτος δεν δικαιούται να παρεμβαίνει στα εσωτερικά άλλων κρατών και με κανένα τρόπο.

γ) Η αρχή της αυτοδιάθεσης. Το κάθε κράτος επιλύει τα εσωτερικά του προβλήματα και διαμορφώνει την οικονομική, κοινωνική και πολιτική του ζωή χωρίς παρεμβάσεις άλλων κρατών.

δ) Η αρχή της συνεργασίας και αλληλεγγύης. Τα κράτη δεσμεύονται να συνεργάζονται προς την κατεύθυνση της ειρήνης, της σταθερότητας, της οικονομικής ανάπτυξης, της αντιμετώπισης των προβλημάτων κτλ.

ε) Η αρχή της διευθέτησης των διαφορών μεταξύ των κρατών με ειρηνικά μέσα. Τα κράτη πρέπει να επιλύουν τις διαφορές τους ειρηνικά, χωρίς

την προσφυγή στη βία και τα ένοπλα μέσα. Ο Κλαούζεβιτς όρισε τον πόλεμο ως «συνέχιση της πολιτικής με άλλα μέσα». Ουσιαστικά, ο πόλεμος είναι η αποτυχία της πολιτικής, η αποτυχία της επίλυσης των διαφορών σε ειρηνικό πλαίσιο. Ιδιαίτερα σήμερα τα όπλα μαζικής καταστροφής μπορεί να φέρουν τεράστιες και ανυπολόγιστες καταστροφές σε περίπτωση εκτεταμένης πολεμικής σύρραξης.

στ) Η αρχή της προάσπισης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Τα κράτη οφείλουν να προστατεύουν τα ανθρώπινα δικαιώματα και να μην τα παραβιάζουν.

Οι διεθνείς οργανισμοί είναι υπερεθνικές οργανώσεις που ιδρύθηκαν με σκοπό την αντιμετώπιση διεθνών προβλημάτων και ζητημάτων, τα οποία δεν μπορεί να αντιμετωπίσει το κάθε έθνος κράτος μόνο του.

Οι κυριότεροι διεθνείς οργανισμοί είναι:

- **Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών (ΟΗΕ).** Ιδρύθηκε το 1945 από τις χώρες που νίκησαν στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Σκοπός του είναι η διατήρηση της διεθνούς ειρήνης και η ειρηνική επίλυση των διαφορών ανάμεσα στα κράτη. Κύρια όργανά του αποτελούν η Γενική Συνέλευση, το Συμβούλιο Ασφαλείας, το Οικονομικό και Κοινωνικό Συμβούλιο, το Διεθνές Δικαστήριο.

- **Ευρωπαϊκή Ένωση.** Ιδρύθηκε το 1957 ως Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (ΕΟΚ) που στόχευε στην προώθηση της οικονομικής συνεργασίας ανάμεσα σε έξι χώρες: το Βέλγιο, τη Γερμανία, τη Γαλλία, την Ιταλία, το Λουξεμβούργο και την Ολλανδία με σκοπό τις εμπορικές και οικονομικές συναλλαγές και την αποφυγή συγκρούσεων. Το 1992 μετεξελίχθηκε από ΕΟΚ σε Ευρωπαϊκή Ένωση (Συνθήκη του Μάαστριχτ), με αποτέλεσμα σήμερα να αποτελεί ένα διευρυμένο και ισχυρό σχηματισμό οικονομικής και πολιτικής συνεργασίας ανάμεσα σε 28 ευρωπαϊκές χώρες με στόχο την κινητικότητα, τη σταθερότητα, την ανάπτυξη, το ενιαίο νόμισμα.
- **Εκπαιδευτικός Επιστημονικός και Πολιτιστικός Οργανισμός (UNESCO).** Διεθνής οργανισμός που ιδρύθηκε το 1945. Ασχολείται με εκπαιδευτικά, επιστημονικά και πολιτιστικά θέματα για λογαριασμό του Ο.Η.Ε. Στόχος του είναι η εδραίωση της ειρήνης στον κόσμο μέσα από τη διεθνή επικοινωνία και τη συνεργασία, τη διατήρηση και καλλιέργεια της παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς, τον σεβασμό στην ιστορία του κάθε λαού.
- **Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (ΟΟΣΑ).** Διεθνής οργανισμός που ιδρύθηκε το 1948 αρχικά ως Οργανισμός Ευρωπαϊκής Οικονομικής Συνεργασίας από τις αναπτυσσόμενες χώρες που υποστηρίζουν τις αρχές της αντιπροσωπευτικής

κοινοβουλευτικής δημοκρατίας και την οικονομία της ελεύθερης αγοράς. Το 1960 μετεξελίχθηκε σε Οργανισμό Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης, περιλαμβάνοντας στον σχηματισμό και χώρες εκτός της Ευρώπης, με σκοπό την ανταλλαγή πληροφοριών και τη διενέργεια προτάσεων πολιτικής με σκοπό την προώθηση μεταρρυθμίσεων σε θέματα οικονομίας, φορολογίας, ανάπτυξης, εμπορίου, εκπαίδευσης, διαφθοράς, κοινωνικού διαλόγου και συλλογικών συμφερόντων.

- **Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου (ΠΟΕ).** Ιδρύθηκε το 1995 και αριθμεί 155 κράτη-μέλη. Σκοπός του είναι οι κανόνες που διέπουν το διεθνές εμπόριο και την κίνηση των εμπορευμάτων (εισαγωγές-εξαγωγές) μέσα από τη διενέργεια διαπραγματεύσεων και τη σύναψη συμφωνιών μεταξύ των κρατών-μελών.
- **Οργανισμός Βορειοατλαντικού Συμφώνου (ΝΑΤΟ).** Είναι γνωστός και ως Ατλαντική Συμμαχία. Ιδρύθηκε το 1949 με σκοπό τη δημιουργία μιας στρατιωτικής αμυντικής συμμαχίας των χωρών της Δύσης, με σκοπό την ανάπτυξη συνεργασίας σε πολιτικά, στρατιωτικά, οικονομικά και γεωπολιτικά συμφέροντα και την αποτροπή επίθεσης από εξωτερικούς εχθρούς σε κάποια χώρα-μέλος. Την ίδια περίοδο, τη λεγόμενη περίοδο του «Ψυχρού Πολέμου» μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, σε χώρες της Ανατολικής Ευρώπης υπογράφηκε το «Σύμφωνο της Βαρσοβίας» ως απάντηση των τότε «χωρών του υπαρκτού

σοσιαλισμού» στην «ιμπεριαλιστική Δύση». Το Σύμφωνο της Βαρσοβίας σήμερα δεν υφίσταται.

4.6

Η σχέση πολιτικής και οικονομίας

Οικονομία και πολιτική βρίσκονται σε σχέση αλληλεπίδρασης μεταξύ τους. Η κατάσταση και οργάνωση της οικονομίας διαμορφώνει, σε μεγάλο βαθμό, το πολιτεύμα και την ποιότητα της πολιτικής ζωής (κόμματα, συνδικάτα, ρόλος άλλων θεσμών στην πολιτική, όπως ο στρατός, η εκκλησία κτλ.). Όμως, από την άλλη πλευρά, η οργάνωση και ο βαθμός ωριμότητας της πολιτικής μπορεί να δράσει καθοριστικά στην πορεία της οικονομίας.

Το κράτος, τα πολιτικά κόμματα, τα συνδικάτα είναι πολιτικοί θεσμοί. Παρεμβαίνουν, όμως, ρυθμιστικά στον χώρο της οικονομίας. Το κράτος καθορίζει το πλαίσιο εντός του οποίου ασκείται η οικονομική δραστηριότητα. Οι νόμοι για την προστασία του περιβάλλοντος, η εργατική νομοθεσία κτλ. είναι πλευρές παρέμβασης του κράτους στην οικονομία. Τα προγράμματα των πολιτικών κομμάτων στηρίζονται στην οικονομική πολιτική που προτείνουν. Η οικονομική πολιτική καθορίζει, σε μεγάλο βαθμό, την πολιτική σε όλους τους άλλους τομείς. Το ύψος της χρηματοδότησης της υγείας, της παιδείας κτλ.

είναι αυτό που προσδιορίζει το τι είναι εφικτό να γίνει.

Το κράτος έχει οριστεί:

- Ως πολιτικός θεσμός που συντονίζει τους υπόλοιπους θεσμούς προκειμένου να διατηρηθεί η κοινωνική συνοχή (Σχολή του Λειτουργισμού).
- Ως πολιτικός θεσμός που εκφράζει τα συμφέροντα της οικονομικά κυρίαρχης τάξης και διατηρεί την κυριαρχία της έναντι των υποτελών τάξεων (Σχολή των Συγκρούσεων).

Και στους δύο ορισμούς η επίδραση του κράτους στην οικονομία είναι καθοριστική. Οι επιχειρήσεις έχουν ως σκοπό τη μεγιστοποίηση των κερδών τους. Όμως, η πολιτική θέτει το πλαίσιο της δραστηριότητάς τους. Π.χ. η νομοθεσία για την προστασία του περιβάλλοντος, που προβλέπει, ανάμεσα στα άλλα, υποχρέωση τοποθέτησης φίλτρων στις βιομηχανίες, αναγκάζει τις επιχειρήσεις σε δαπάνες και περιορίζει τη δραστηριότητά τους. Αν δεν υπάρξει αυτή η παρέμβαση, το φυσικό περιβάλλον θα καταστραφεί.

Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, η παρέμβαση του κράτους στην οικονομία ήταν καθοριστική. Όπως αναλύθηκε και στο Κεφάλαιο 2, η πολιτική της κρατικής παρέμβασης (Κέυνς) ακολουθήθηκε από τις περισσότερες αναπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες την περίοδο της ανοικοδόμησής τους μετά τις καταστροφές του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Το κράτος ήταν ο μοναδικός θεσμός που μπορούσε να κάνει μεγάλες επενδύσεις (κατασκευή δρόμων, λιμανιών, γεφυρών, δημόσιων κτιρίων

κτλ.) και αποτέλεσε τον μοχλό της οικονομικής ανασυγκρότησης και ανάπτυξης.

Μετά τη δεκαετία του 1970, η παρέμβαση του κράτους στην οικονομία περιορίζεται. Η σχέση οικονομίας και πολιτικής, από την άποψη αυτή, αντιστρέφεται και η οικονομία αποκτά όλο και μεγαλύτερο έλεγχο της πολιτικής. Οι επιχειρήσεις, και όχι το κράτος, είναι πλέον ο καθοριστικός μοχλός της οικονομικής ανάπτυξης. Ακόμη και τα δημόσια έργα, που παλαιότερα κατασκεύαζε αποκλειστικά σχεδόν το κράτος, κατασκευάζονται με συμπράξεις ιδιωτικού και δημόσιου τομέα.

Νίκος Πουλαντζάς (1936-1979)

Έλληνας κοινωνιολόγος και πολιτικός επιστήμονας. Η σχέση οικονομίας και πολιτικής ήταν στο επίκεντρο του έργου του. Ο Πουλαντζάς ξεκινούσε από τη μαρξιστική θέση ότι το κράτος είναι θεσμός

που εκφράζει τα συμφέροντα της οικονομικά κυρίαρχης τάξης. Η κυριαρχία, όμως, αυτή δεν μπορεί να στηριχτεί μόνο στη βία, δηλαδή στην αστυνομία, τον στρατό κτλ. που θα καταστείλουν τις όποιες εξεγέρσεις των υποτελών τάξεων. Η κυριαρχία είναι αποτελεσματική και μακροχρόνια όταν στηρίζεται στη συναίνεση των υποτελών τάξεων. Η συναίνεση των υποτελών τάξεων διασφαλίζεται μέσω της ιδεολογικής διαπαιδαγώγησής τους (μηνύματα που τους περνάει το σχολείο, τα μέσα μαζικής ενημέρωσης κτλ.) αλλά και μέσω παρεμβάσεων του κράτους στην οικονομία προκειμένου να διασφαλιστούν συνολικά τα συμφέροντα της κυρίαρχης τάξης. Τέτοια παρέμβαση είναι το κράτος πρόνοιας (δημόσια παιδεία, υγεία, κοινωνικά προγράμματα για τα αδύναμα κοινωνικά στρώματα). Το κράτος μέσω όλων αυτών των ρυθμίσεων περιορίζει σημαντικά τη δράση των επιχειρηματιών, ώστε να διασφαλίσει την κυριαρχία τους ως σύνολο. Η κάθε επιχείρηση αποσκοπεί στη μεγιστοποίηση του κέρδους της. Αυτό μπορεί να γίνει εις βάρος του φυσικού περιβάλλοντος, των δικαιωμάτων των εργαζομένων κτλ. Όμως, αν το κράτος δεν περιορίσει τις επιχειρήσεις στα σημεία αυτά, τότε υπάρχει κίνδυνος να θιγούν καίρια τα συμφέροντα όλων των επιχειρήσεων. Π.χ. η μόλυνση της θάλασσας θίγει τα συμφέροντα των επιχειρηματιών

του τουρισμού. Η διαρκής πτώση του επιπέδου ζωής των εργαζομένων μπορεί να προκαλέσει απεργίες και κοινωνικές εκρήξεις που να απειλήσουν συνολικά τα συμφέροντα των κυρίαρχων τάξεων. Το κράτος κάνει «τακτικούς» ελιγμούς παραχωρώντας ορισμένες από τις διεκδικήσεις των σωματείων και της αντιπολίτευσης στους εργαζόμενους προκειμένου να διασφαλίσει την ύπαρξη του συστήματος στο σύνολό του. Και έτσι εξηγείται, εν μέρει, και η σχετική αυτονομία της πολιτικής από την οικονομία.

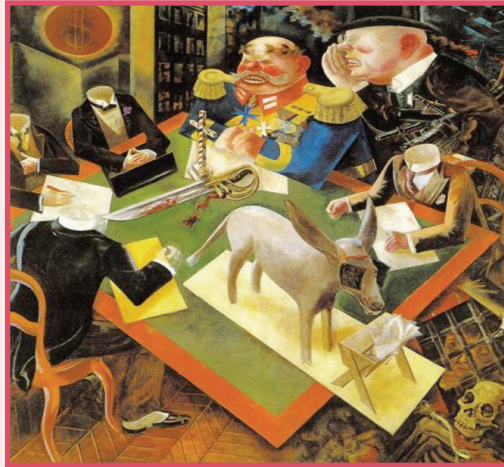
Ο καθορισμός της πολιτικής από την οικονομία δεν αφορά μόνο το πεδίο της οικονομικής δραστηριότητας. Αφορά και τον τρόπο σκέψης των ανθρώπων. Τα τελευταία χρόνια, όλο και περισσότερο παρατηρείται το φαινόμενο η σκέψη και η τοποθέτηση στο κάθε ζήτημα να γίνεται με όρους οικονομίας και επιχείρησης. Θεσμοί που έχουν ως σκοπό την παροχή ζωτικών υπηρεσιών και αγαθών (σχολεία, νοσοκομεία κτλ.) αντιμετωπίζονται ως επιχειρήσεις με εισροές, εκροές και κέρδη ή ζημίες. Οι πολίτες παύουν να είναι συμμετοχοί και συνδημιουργοί της δημόσιας ζωής και ο ρόλος τους περιορίζεται σε αυτόν του εκλογέα. Κάθε τέσσερα ή πέντε χρόνια, ανάλογα με το τι ορίζουν οι νόμοι, οι πολίτες εκλέγουν κυβέρνηση και εκεί σταματά η πολιτική τους συμμετοχή. Μετατρέπονται, έτσι, σε «καταναλωτές»

πολιτικών τις οποίες επιλέγουν όπως επιλέγει ο καταναλωτής τα προϊόντα στα ράφια των πολυκαταστημάτων. Διότι δεν αρκεί κάποιος να ψηφίσει ή να μην ψηφίσει κάποιον ή κάτι. Χρειάζεται να είναι συμμετοχος στους πολιτικούς θεσμούς. Δημοκρατία σημαίνει ελευθερία, συμμετοχή και ευθύνη. Κοινή βάση αυτών των φαινομένων είναι η «αποικιοποίηση» (Γ. Χάμπερμας) της πολιτικής και γενικότερα της ζωής από τη λογική της οικονομίας. Η οικονομία επεκτείνεται σε όλους τους τομείς της ζωής, όπως οι αναπτυγμένες χώρες επεκτεινονταν και κατακτούσαν παλιότερα τις αποικίες τους.

Οι αιτίες για την επιβολή της οικονομίας στην πολιτική είναι πολλές. Ανάμεσα στους λόγους που προκαλούν το φαινόμενο αυτό είναι:

α) Η οικονομία εξελίσσεται με γοργούς ρυθμούς. Αντίθετα, η πολιτική κινείται με πιο αργούς. Αντί να είναι η πολιτική ρυθμιστής της οικονομίας, συμβαίνει το αντίστροφο. Το φαινόμενο αυτό έχει ενταθεί, τα τελευταία χρόνια, σε διεθνές επίπεδο καθώς τα κράτη παρακολουθούν τις εξελίξεις που προκαλούν στην οικονομία οι τράπεζες και οι μεγάλες πολυεθνικές επιχειρήσεις.

β) Το οικονομικό σύστημα (καπιταλισμός) προτάσσει το κέρδος και την ιδιωτική πρωτοβουλία. Η πολιτική ως λογική, συμμετοχή και δράση με σκοπό το δημόσιο συμφέρον υποχωρεί έναντι της οικονομίας η οποία αποβλέπει στη μεγιστοποίηση του κέρδους.

Τζορτζ Γκρος, 'Εκλειψη ηλίου, 1926, Heckscher Museum of Art.

Ο πίνακας είναι αλληγορία για τη Δημοκρατία της Βαϊμάρης στη Γερμανία. Η οικονομία επικαθορίζει απόλυτα την πολιτική. Επιχειρηματίες υπαγορεύουν στους ακέφαλους πολιτικούς τι να κάνουν. Ο γάιδαρος, που φοράει παρωπίδες, στην άκρη του τραπέζιου συμβολίζει τον λαό, ο οποίος τρώει ό,τι του βάζουν μπροστά του χωρίς να βλέπει.

Η οικονομική κρίση του 1929, σε συνδυασμό με τις ειδικές συνθήκες που επικρατούσαν στη Γερμανία (ηττημένη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου και αναγκασμένη να καταβάλει τεράστιες αποζημιώσεις στους νικητές) οδήγησαν στην άνοδο του Ναζιστικού Κόμματος στη Γερμανία και στην κήρυξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου.

4.7

Πολιτική ανάπτυξη και υπανάπτυξη

Ο όρος «ανάπτυξη» δηλώνει την ανάγκη της προόδου, της ευημερίας, της ευμάρειας και της κοινωνικής προκοπής. Ταυτόχρονα, η χρήση του όρου συνδυάζεται με πλευρές που άπτονται της οικονομίας, της παραγωγικής δραστηριότητας και του εμπορίου, της κίνησης των κεφαλαίων και των προσώπων μέσα σε ένα περιβάλλον το οποίο ευνοεί την κινητικότητα και την αύξηση του παραγόμενου πλούτου.

Στην πολιτική, ο όρος ανάπτυξη (πολιτική ανάπτυξη) έχει παραπλήσιο περιεχόμενο. Αναφέρεται στους πολιτικούς θεσμούς και σε ποιο βαθμό αυτοί διασφαλίζουν την ισότητα, τη συμμετοχή, τη διαφάνεια, την αξιοκρατία.

Πολιτικά αναπτυγμένες κοινωνίες είναι εκείνες όπου:

- ο λαός συμμετέχει καθολικά στην ανάδειξη των αντιπροσώπων του.
- οι πολιτικοί εκπρόσωποι του λαού σέβονται το Σύνταγμα και τους νόμους.
- οι διαδικασίες διακυβέρνησης της χώρας και στελέχωσης της δημόσιας διοίκησης διέπονται από διαφάνεια και αξιοκρατία.
- οι πολίτες συμμετέχουν συνειδητά στα κοινά, ανεξάρτητα από τον βαθμό της συμμετοχής τους.

Πολιτικά μη αναπτυγμένες κοινωνίες είναι εκείνες

στις οποίες:

- **οι πολιτικοί θεσμοί δεν διασφαλίζουν την ισότιμη και καθολική συμμετοχή του λαού στη λήψη των αποφάσεων.**
- **το Σύνταγμα και οι νόμοι παραβιάζονται συχνά από τους πολιτικούς αντιπροσώπους του λαού.**
- **οι διαδικασίες διακυβέρνησης και στελέχωσης της δημόσιας διοίκησης είναι αδιαφανείς και αναξιοκρατικές.**
- **οι πολίτες δεν συμμετέχουν συνειδητά στα κοινά. Η πολιτική δεν είναι γι' αυτούς συλλογική δράση για δημόσια θέματα, αλλά ένταξη σε κάποιο κόμμα προκειμένου να προσποριστούν οφέλη για τους ίδιους και τις οικογένειές τους. Αυτό είναι το περιεχόμενο του όρου **πελατειακές σχέσεις**.**

Οι πελατειακές σχέσεις είναι το σημαντικότερο χαρακτηριστικό των πολιτικά μη αναπτυγμένων κοινωνιών, διότι διαμορφώνει τη νοοτροπία πολλών πολιτών. Πελατειακές σχέσεις υπάρχουν όταν οι πολίτες αναπτύσσουν με τους πολιτικούς όρους «καταστήματος-πελάτη», όπου ο «πελάτης» προσφέρει ως αντίτιμο την ψήφο τη δική του και των μελών της οικογένειάς του και ο «καταστηματάρχης» τού «πουλά» εξυπηρετήσεις στη δημόσια διοίκηση, διορισμούς στο δημόσιο κτλ. Από την άποψη αυτή, μπορεί στις μη αναπτυγμένες κοινωνίες να υπάρχει υψηλή συμμετοχή των πολιτών στις πολιτικές διαδικασίες και τα κόμματα, όμως αυτή η συμμετοχή δεν είναι «πολιτική» με την έννοια της δράσης

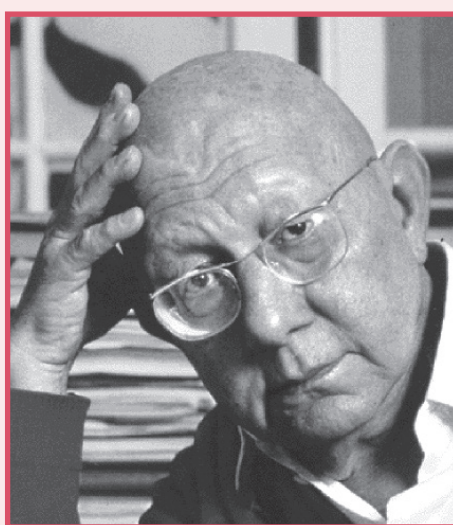
για το δημόσιο όφελος. Είναι προσωπικές κινήσεις του πολίτη, προκειμένου να προσποριστεί ατομικά οφέλη. Υπάρχουν μη αναπτυγμένες πολιτικά κοινωνίες, όπου η αναζήτηση εργασίας μέσω των γνωστών μηχανισμών της αγοράς (παρακολούθηση προσφοράς θέσεων εργασίας, υποβολή βιογραφικών σε οργανισμούς και εταιρείες κτλ.) έχει αντικατασταθεί από την εγγραφή του πολίτη σε κάποιο κόμμα εξουσίας μέσω του οποίου προσπαθεί να αποκατασταθεί επαγγελματικά.

«Μπορείτε να μου εξηγήσετε εσείς γιατί οι Έλληνες, που σκοτώνονταν εννέα χρόνια για να απελευθερωθούν από τους Τούρκους, θέλησαν αμέσως μετά έναν βασιλιά; Και γιατί, αφού έδιωξαν τον Όθωνα, έφεραν τον Γεώργιο; Και γιατί μετά ζητούσαν 'ελιά, ελιά και Κώτσο βασιλιά'; Σύμφωνα με την παραδοσιακή 'αριστερή' άποψη, όλα αυτά τα επέβαλαν η δεξιά, οι κυρίαρχες τάξεις και η μαύρη αντίδραση. Μπορούμε όμως να πούμε ότι όλα αυτά τα επέβαλαν στον ελληνικό λαό ερήμην του ελληνικού λαού; Μπορούμε να πούμε ότι ο ελληνικός λαός δεν καταλάβαινε τι έκανε; Δεν ήξερε τι ήθελε, τι ψήφιζε, τι ανεχόταν; Σε μια τέτοια περίπτωση αυτός ο λαός θα ήταν ένα νήπιο... Αν όμως είναι νήπιο, τότε ας μη μιλάμε για Δημοκρατία. Αν ο ελληνικός λαός δεν είναι υπεύθυνος για την ιστορία του, τότε ας του ορίσουμε έναν κηδεμόνα... Εγώ λέω ότι ο ελληνικός λαός -όπως και

κάθε λαός- είναι υπεύθυνος για την ιστορία του, συνεπώς είναι υπεύθυνος και για την κατάσταση στην οποία βρίσκεται σήμερα».

(Κορνήλιος Καστοριάδης, απόσπασμα από συνέντευξη, εφ. ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ, αναδημοσίευση εφ. ΤΟ ΠΑΡΟΝ, 18.02.2012).

Κορνήλιος Καστοριάδης (1922-1997)
Έλληνας φιλόσοφος

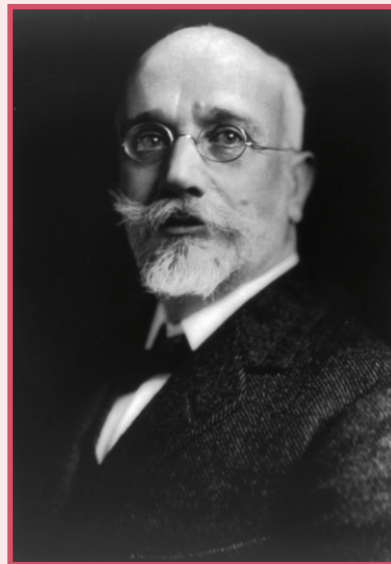
Στις πολιτικά μη αναπτυγμένες κοινωνίες εμφανίζονται, συχνά, περιπτώσεις παραβίασης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, κρούσματα διαφθοράς, αυταρχισμού και ανελευθερίας. Οι πολιτικοί θεσμοί και η πολιτική ζωή πέφτουν σε ανυποληψία. Οι ίδιοι οι πολίτες που «βολεύονται» και «εξυπηρετούνται» μέσω των πελατειακών σχέσεων είναι αυτοί που ταυτόχρονα εκδηλώνουν

την απαξίωση της πολιτικής. Η διαφθορά που περνά και σε περιπτώσεις χρηματισμού πολιτικών προσώπων ή υπαλλήλων/στελεχών της δημόσιας διοίκησης από πολίτες είναι και αυτή σύμπτωμα της πολιτικής υπανάπτυξης.

Το πρόβλημα των πελατειακών σχέσεων υπάρχει έντονο και στην Ελλάδα. Για την ερμηνεία και την ανάλυση του φαινομένου των πελατειακών σχέσεων έχουν διατυπωθεί πολλές απόψεις και έχει αναπτυχθεί ευρύς επιστημονικός διάλογος. Πολλοί ιστορικοί και θεωρητικοί αποδίδουν την διαχρονική έκταση του φαινομένου των πελατειακών σχέσεων στη χώρα μας στις πρακτικές και τη νοοτροπία που ρίζωσαν στην ελληνική κοινωνία από την εποχή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Σύμφωνα με αυτή την οπτική, η Οθωμανική Αυτοκρατορία ήταν μια μορφή φεουδαρχίας, η οποία είχε διακριτά χαρακτηριστικά από τη φεουδαρχία της Δυτικής Ευρώπης. Το κράτος ήταν ιδιοκτήτης όλης της γης. Ο σουλτάνος έδινε μεγάλα τμήματα γης και ολόκληρες περιοχές (πόλεις, χωριά κτλ.) σε στρατιωτικούς αρχηγούς (πασάδες) προκειμένου να εισπράττουν τους φόρους από αυτά. Σε αντάλλαγμα, αυτοί παρείχαν στον σουλτάνο στρατιωτικές υπηρεσίες. Όμως, η δοτή εξουσία του πασά, σε συνδυασμό με την πρακτική που εμπεδώθηκε, όπου οι υπήκοοι του σουλτάνου έπρεπε να κάνουν κάποιο «δωράκι» στους ανώτερους αξιωματούχους για να πετύχουν κάτι, διαμόρφωσε ένα ολόκληρο σύστημα

πρακτικών συναλλαγής και εξάρτησης. Η λέξη «ρουσφέτι» προέρχεται από την τουρκική rüşvet και σημαίνει «δωροδοκία».

Στην πολιτική κοινωνία «οι κοινωνικές τάξεις παραχωρούν, εντέλει, τη θέση τους στις πολιτικές παρατάξεις. Ο πλήρης πολίτης είναι άρχων ή κυβερνών πολίτης». (Γεώργιος Δ. Κοντογιώργης, Πολίτης και πόλις, Εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2003).

Ελευθέριος Βενιζέλος (1864-1936)

Στις αρχές του 20ού αιώνα, ο Ελευθέριος Βενιζέλος αγωνίστηκε για τον οικονομικό και πολιτικό εκσυγχρονισμό της ελληνικής κοινωνίας. Οραματίστηκε τον μετασχηματισμό του ελληνικού κράτους σε

ένα κράτος δυτικού τύπου. Ένα κράτος δικαίου όπου θα κυριαρχεί η διαφάνεια, η αξιοκρατία, η νομιμότητα κτλ.

Ο Βενιζέλος προσπάθησε να εξαλείψει τα φεουδαρχικά κατάλοιπα του παρελθόντος.

Σημαντικές μεταρρυθμίσεις που πέτυχε:

- αρχή της νομιμότητας
- προστασία των εργαζομένων
- μονιμότητα δημοσίων υπαλλήλων
- βελτίωση συνθηκών εργασίας στα εργοστάσια
- αναμόρφωση του φορολογικού συστήματος
- αναμόρφωση του στρατού

Κατά άλλους θεωρητικούς, η ελληνική κοινωνία δεν γνώρισε μια αστική επανάσταση, όπως οι χώρες της Δυτικής Ευρώπης. Μπορεί τα προοδευτικά στοιχεία (Φιλική Εταιρεία, διανοούμενοι, τμήματα των οπλαρχηγών, Καποδίστριας) να επιδίωκαν την συγκρότηση ενός κράτους δικαίου δυτικού τύπου (με Σύνταγμα, νόμους, αξιοκρατικές διαδικασίες στελέχωσης της διοίκησης), όμως τελικά επικράτησαν οι κοινωνικές και πολιτικές δυνάμεις που έβλεπαν το νεοϊδρυθέν ελληνικό κράτος σαν «λάφυρο». Έτσι, μετά την Επανάσταση οι πολιτικές διαδικασίες κινούνταν σε προσωπικό επίπεδο, κατά πόσο συμφέρουν ή δεν συμφέρουν τα άτομα ή τις ομάδες. Τα πρώτα κόμματα ονομάστηκαν «γαλλικό», «αγγλικό»

και «ρωσικό» ανάλογα με το ποιας από τις τρεις Μεγάλες Δυνάμεις της εποχής πρέσβευαν τα συμφέροντα. Ο Τύπος της εποχής χαρακτηριζόταν από την ίδια νοοτροπία και τις ίδιες πρακτικές. Εκδότες εφημερίδων, ολόκληρο τον 19ο αιώνα, εκβίαζαν τους πολιτικούς ζητώντας ανταλλάγματα για την υποστήριξή τους. Γι' αυτό και έμεινε στην ιστορία η φράση «ή υπουργήμα μου δίνεις ή εφημερίδα βγάζω».

Ο ναός της Καπνικαρέας, Αθήνα.

Το βασικό κριτήριο για το εάν ένα πολιτικό σύστημα κινείται σε τροχιά ανάπτυξης ή όχι εξακολουθεί να παραμένει το κατά πόσο αυτό συμβάλλει:

- στον σεβασμό της ισότητας, της ελευθερίας, της δημοκρατίας και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.
- στη διασφάλιση της κοινωνικής δικαιοσύνης.

- στη σφυρηλάτηση της κοινωνικής συνοχής.
- στην ενίσχυση της αλληλεγγύης ανάμεσα στους ανθρώπους.
- στην αυτοπραγμάτωση των πολιτών.

Σε πολλές περιπτώσεις, κτήρια και σημεία των πόλεων έχουν συνδυαστεί με συγκεκριμένες ιστορικές περιόδους, πολιτεύματα, κοινωνικά κινήματα και πολιτικά πρόσωπα. Για παράδειγμα, ο ναός της Καπνικαρέας συνδέθηκε με τη βασιλεία του Όθωνα. Αιτία αυτής της σύνδεσης ήταν η πρόταση του Γερμανού αρχιτέκτονα Λέο φον Κλεντσε να κατεδαφιστεί, διότι διέκοπτε την οδό Ερμού. Ο πατέρας του Όθωνα, βασιλιάς Λουδοβίκος της Βαυαρίας, ζήτησε να μην κατεδαφιστεί ο ναός. Το 1862, με την έξωση του Όθωνα, ο ναός κινδύνευσε για δεύτερη φορά να κατεδαφιστεί επειδή είχε ταυτιστεί με τη βασιλεία. Τελικά διασώθηκε.

Όψεις και στοιχεία της πολιτικής υπανάπτυξης ήταν παρόντα στην ελληνική πολιτεία, σε όλη τη διάρκεια του 20ού αιώνα, μέχρι και τις μέρες μας. Οι πελατειακές σχέσεις είναι στοιχείο που ακόμη η ελληνική πολιτεία

και τα κόμματα δεν έχουν εξαλείψει. Οι πελατειακές σχέσεις, πέρα από τις ιστορικές συνθήκες που ενδέχεται να τις διαμόρφωσαν, οφείλονται και στην ανοχή των ίδιων των πολιτών. Οι πολίτες οφείλουν να ενεργοποιηθούν προς την κατεύθυνση της εξάλειψης των πελατειακών σχέσεων προκειμένου να διαμορφώσουν τους όρους συγκρότησης μιας δίκαιης και αξιοκρατικής πολιτείας.

Κωνσταντίνος Παρθένης, Ο Ηρακλής και οι Αμαζόνες, π. 1922, Εθνική Πινακοθήκη.

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος προσπάθησε να εκσυγχρονίσει την Ελλάδα όχι μόνο οικονομικά, κοινωνικά και πολιτικά αλλά και καλλιτεχνικά. Η εκσυγχρονιζόμενη

Ελλάδα έπρεπε καλλιτεχνικά να εκπροσωπείται από τη νεωτερική τέχνη, εκείνης της εποχής. Γι' αυτό διόρισε τον Κωνσταντίνο Παρθένη καθηγητή στη Σχολή Καλών Τεχνών (1929), ο οποίος ήταν φορέας του νέου πνεύματος.

B

ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΘΕΩΡΙΕΣ ΚΑΙ ΙΔΕΟΛΟΓΙΕΣ

4.1

Γενικά περί πολιτικής θεωρίας και ιδεολογίας

Όπως αναφέρθηκε στην ενότητα Α.4.1, η πολιτική αποτελεί μορφή συνειδητής δημόσιας δράσης ατόμων ή ομάδων, με σκοπό την επίλυση σημαντικών συλλογικών προβλημάτων, την προσπάθεια επίτευξης του κοινού καλού και την προάσπιση του γενικού συμφέροντος. Στην προσπάθειά τους οι άνθρωποι να περιγράψουν τον στόχο στον οποίο θέλουν να οδηγή η δράση τους διαμορφώνουν μια συστηματική πολιτική θεωρία. Η πολιτική θεωρία είναι θεωρία της πολιτικής, η οποία επιχειρεί:

- να αναλύσει το όραμα το οποίο έχουν στο μυαλό τους οι άνθρωποι που δρουν πολιτικά και να το καταστήσει κατανοητό στους άλλους.
- να εκθέσει επιχειρήματα υπέρ αυτού του οράματος.
- να περιγράψει με σαφήνεια τα μέσα και τις πρακτικές που απαιτούνται για την επίτευξη του στόχου.
- να παρουσιάσει τα βήματα για την επίτευξη του στόχου.
- να επιχειρηματολογήσει έναντι των άλλων πολιτικών θεωριών που διατείνονται ότι το δικό τους όραμα και σχέδιο οργάνωσης της πολιτείας μπορεί να δώσει απάντηση στο θεμελιώδες πολιτικό πρόβλημα.

Η κάθε πολιτική θεωρία στηρίζεται σε μια ιδεολογία, σε έναν τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι αντιμετωπίζουν και αναλύουν τα πράγματα. Για την ιδεολογία έχουν δοθεί πολλοί ορισμοί. Μεταξύ των άλλων, η ιδεολογία έχει οριστεί ως:

- σύστημα πολιτικών πεποιθήσεων.
- σύνολο πολιτικών ιδεών που οδηγεί σε πολιτική δράση.
- σύνολο ιδεών που εντάσσουν το άτομο σε κάποια πολιτική παράταξη ή κόμμα.
- δόγμα που καλύπτει όλες τις πλευρές της ζωής και διεκδικεί το μονοπώλιο της αλήθειας.
- άποψη για τον κόσμο (κοσμοθεωρία).
- αφηρημένο και συστηματοποιημένο σύνολο πολιτικών ιδεών.

Η ιδεολογία περιλαμβάνει στάσεις, αξίες, πρότυπα συμπεριφοράς.

«Η ιδεολογία είναι η πιο ασαφής έννοια όλων των κοινωνικών επιστημών».

(Ντέιβιντ Μακ Λέλαν, Άγγλος πολιτικός επιστήμονας, πανεπιστημιακός)

Αντόνιο Γκράμσι (Antonio Gramsci, 1891-1937)

Ιταλός πολιτικός και θεωρητικός, ο οποίος φυλακίστηκε για την πολιτική του δράση από τον Μουσολίνι. Ιδρυτικό στέλεχος του Κομμουνιστικού Κόμματος Ιταλίας. Στη φυλακή ο Γκράμσι παρήγαγε ένα σημαντικό έργο πολιτικής θεωρίας, το οποίο έχει εκδοθεί με τον τίτλο Τετράδια της Φυλακής. Τον Γκράμσι, ανάμεσα σε άλλα ζητήματα, τον απασχόλησε το ζήτημα της διαμόρφωσης της ιδεολογίας και το πώς μια ιδεολογία υπερισχύει έναντι των άλλων.

Το καπιταλιστικό σύστημα, σύμφωνα με τον Γκράμσι, είναι η κυριαρχία της αστικής τάξης πάνω στις υπόλοιπες, υποτελείς τάξεις. Η κυριαρχία της αστικής τάξης δεν μπορεί να επιτευχθεί μόνο με τη βία. Η ιδεολογία, η οποία εισχωρεί σε κάθε πτυχή της κοινωνικής ζωής και σε κάθε ανθρώπινη δραστηριότητα είναι η λέξη-κλειδί που ερμηνεύει την κυριαρχία των ανώτερων τάξεων επί των υποτελών. Οι

υποτελείς πείθονται, μέσω της ιδεολογίας, και κατά κάποιον τρόπο συναινούν στη διατήρηση της συγκεκριμένης κοινωνικής ιεραρχίας. Η ιδεολογία της κυρίαρχης τάξης είναι ηγεμονική. Έχει κυριαρχήσει επί των ιδεολογιών των άλλων τάξεων και έχει πείσει τους ανθρώπους ότι ο κόσμος που ζουν είναι ο καλύτερος δυνατός. Ο Γκράμσι ξεκίνησε από τον Ηγεμόνα του Μακιαβέλι και με εργαλείο την έννοια της ηγεμονίας προσπάθησε να αναλύσει τις αιτίες του γιατί οι υποτελείς τάξεις αποδέχονται την υποτέλειά τους, επί μακρό χρονικό διάστημα, χωρίς να αντιδρούν ουσιαστικά.

Το πώς διαμορφώνεται μια ιδεολογία δεν είναι ξεκάθαρο. Στη διαδικασία της κοινωνικοποίησης –εν προκειμένω της πολιτικής κοινωνικοποίησης– παράγοντες που παίζουν ρόλο στη διαμόρφωση της ιδεολογίας ενός ανθρώπου είναι η οικογένειά του, το σχολείο, οι παρέες, τα μηνύματα που δέχεται από τα μέσα μαζικής επικοινωνίας, η εκκλησία, ο στρατός κτλ. Οι άνθρωποι στη διάρκεια της ζωής τους αλλάζουν ιδεολογία, αλλάζουν δηλαδή τον τρόπο που βλέπουν και αντιλαμβάνονται τον κόσμο. Οι εμπειρίες τους, η μόρφωσή τους αλλά και οι συνθήκες στις οποίες ζουν αλλάζουν. Ανάλογα αλλάζουν και τα πολιτικά κόμματα και τα κοινωνικά κινήματα που βασίζονται σε κάποια ιδεολογία. Υπάρχουν,

επίσης, καθοριστικά ιστορικά γεγονότα που αλλάζουν την ιδεολογία πολλών ανθρώπων. Τέτοια γεγονότα είναι, για παράδειγμα, η Γαλλική Επανάσταση, η Ρωσική Επανάσταση, η κατάρρευση των χωρών των υπαρκτού σοσιαλισμού το 1989. Η Γαλλική Επανάσταση «και ο Ναπολέοντας έκαμε, κατά την γνώμη μου, ν' ανοίξουν τα μάτια του κόσμου» έλεγε χαρακτηριστικά ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης. Άνοιξαν τον δρόμο για να αμφισβητήσουν οι λαοί της Ευρώπης τους ελέω Θεού μονάρχες και να διεκδικήσουν δικαιώματα, Σύνταγμα κτλ. Η Ρωσική Επανάσταση γέμισε με ελπίδες τους εργαζόμενους όλου του κόσμου, ότι ένας κόσμος χωρίς καταπίεση, εκμετάλλευση, φτώχεια και ανισότητες είναι εφικτός. Στη βάση αυτής της πεποίθησης, σε όλο τον κόσμο αναπτύχθηκαν σοσιαλιστικά κόμματα και κινήματα. Η κατάρρευση των χωρών του υπαρκτού σοσιαλισμού, το 1989, έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην αλλαγή του χάρτη των ιδεών σε όλο τον κόσμο. Οι σοσιαλιστικές ιδέες έχασαν σημαντικό έδαφος, αμφισβητήθηκε έντονα κατά πόσο μπορούν τελικά να δώσουν απάντηση στο θεμελιώδες πολιτικό πρόβλημα.

Σε κάθε κοινωνία και σε κάθε ιστορική περίοδο κάποια ιδεολογία «ηγεμονεύει» έναντι των άλλων. Αυτό σημαίνει ότι η ιδεολογία αυτή «κυριαρχεί» στα μυαλά και τις ψυχές της πλειονότητας των μελών αυτής της κοινωνίας στη συγκεκριμένη ιστορική περίοδο. Έχει πείσει ότι αυτή μπορεί να εκφράσει με τον καλύτερο δυνατό τρόπο τα συμφέροντα ολόκληρης της κοινωνίας.

Από την άποψη αυτή, η ιδεολογία παίζει τον ρόλο μιας «ψευδούς συνείδησης», καθώς διεκδικεί για τον εαυτό της τον ρόλο της απόλυτης αλήθειας. Ταυτόχρονα είναι «ψευδής συνείδηση», διότι οι άνθρωποι αναλύουν τον κόσμο μέσα από το πρίσμα αυτής της ιδεολογίας, παραβλέποντας ότι υπάρχουν προβλήματα που ή δεν απαντά η ηγεμονική ιδεολογία ή τα υποβαθμίζει. Για παράδειγμα, μπορεί μια ιδεολογία να προτάσσει τον ρόλο των επιχειρήσεων στην οικονομική ανάπτυξη παραβλέποντας το ρόλο της ατομικής πρωτοβουλίας ή δικαιολογώντας το έλλειμμα δημοκρατίας. Ή να προτάσσει την κεντρικά σχεδιασμένη οικονομία παραβλέποντας ή δικαιολογώντας το έλλειμμα δημοκρατίας ή του ρόλου της ατομικής πρωτοβουλίας.

Σε έναν κόσμο έντονα διαφοροποιημένο (φτωχές και πλούσιες χώρες, επιχειρηματίες και εργαζόμενοι κτλ.) πρέπει να αντιμετωπίζεται κριτικά ο ισχυρισμός της κάθε ιδεολογίας ότι μόνο αυτή έχει τη λύση στο θεμελιώδες πολιτικό πρόβλημα.

Οι Μαρξ και Ένγκελς, στο βιβλίο τους *Η γερμανική ιδεολογία*, δίνουν ευσύνοπτα την άποψή τους για το τι είναι ιδεολογία και πώς διαμορφώνεται: «Οι ιδέες της κυρίαρχης τάξης είναι σε κάθε εποχή οι κυρίαρχες ιδέες. Με άλλα λόγια, η τάξη που είναι κυρίαρχη υλική δύναμη της κοινωνίας είναι ταυτόχρονα η κυρίαρχη πνευματική της δύναμη. Η τάξη που έχει στη διάθεσή της τα μέσα της υλικής παραγωγής διαθέτει ταυτόχρονα τα μέσα της πνευματικής παραγωγής, έτσι ώστε, μιλώντας γενικά, οι ιδέες αυτών που δεν έχουν τα μέσα της πνευματικής παραγωγής υποτάσσονται σε αυτά. Οι κυρίαρχες ιδέες δεν είναι τίποτε άλλο από την ιδεατή έκφραση των κυρίαρχων υλικών σχέσεων, είναι οι κυρίαρχες υλικές σχέσεις που συλλαμβάνονται σαν ιδέες, άρα είναι η έκφραση των σχέσεων που κάνουν μια τάξη κυρίαρχη, επομένως οι ιδέες της κυριαρχίας της». (Κ. Μαρξ – Φρ. Ένγκελς, *Η γερμανική ιδεολογία*, μτφρ. Γιάννης Κρητικός, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2003).

«...Ο Μαρξ ήξερε ότι “ο Απόλλων των Δελφών ήταν, στη ζωή των Ελλήνων, μια δύναμη εξίσου πραγματική όσο και οποιαδήποτε άλλη”... Όταν υπογράμμιζε το γεγονός ότι η μνήμη των περασμένων γενεών βαραίνει εξαιρετικά στη συνείδηση των ζώντων, έδειχνε αυτόν τον ιδιαίτερο τρόπο του φαντασιακού, το

παρελθόν το βιωμένο ως παρόν, τα φαντάσματα που είναι πιο ισχυρά από τους ανθρώπους με σάρκα και οστά, τον πεθαμένο που αρπάζει τον ζωντανό...»

Κορνήλιος Καστοριάδης, Η φαντασιακή θέσμιση της κοινωνίας, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 2010.

4.2 Φιλελευθερισμός

Ο φιλελευθερισμός αναπτύχθηκε ως πολιτική αντίδραση της ανερχόμενης αστικής τάξης στα προνόμια και τους περιορισμούς που έθεταν οι φεουδάρχες. Ο φιλελευθερισμός υποστηρίζει:

- την ελεύθερη κίνηση των ιδεών, των ανθρώπων, των κεφαλαίων και των εμπορευμάτων
- την παροχή δικαιωμάτων όπως: το δικαίωμα του «εκλέγειν και εκλέγεσθαι», τη διεξαγωγή ελεύθερων εκλογών (έμμεση αντιπροσωπευτική κοινοβουλευτική δημοκρατία), την ελευθερία του Τύπου, το δικαίωμα στην ατομική ιδιοκτησία, την ανεξιθρησκία. Η συνταγματική διακυβέρνηση είναι χαρακτηριστικό της πολιτικής πρότασης του φιλελευθερισμού, καθώς το Σύνταγμα αποτελεί τον καταστατικό χάρτη της πολιτείας, που καταγράφει τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις των πολιτών.

- τη **διάκριση των εξουσιών** (νομοθετική-δικαστική-εκτελεστική).

Ο φιλελευθερισμός, ως πολιτικό κίνημα, άρχισε να διαμορφώνεται στο πλαίσιο του Διαφωτισμού (1688-1789) μεταξύ των διανοουμένων της εποχής (φιλοσόφων-οικονομολόγων), οι οποίοι επιχείρησαν να εναντιωθούν στο παλαιό καθεστώς, που βασιζόταν στα κληρονομικά προνόμια, την οικογενειοκρατία και τα προνόμια λόγω καταγωγής, τους τίτλους ευγενείας, την ελέω Θεού εξουσία, την απόλυτη και κληρονομική μοναρχία.

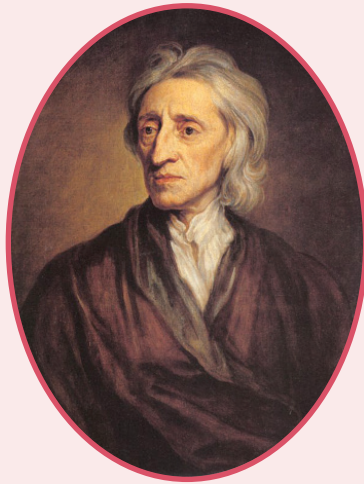
Ξεχωριστή φυσιογνωμία της φιλελεύθερης σκέψης υπήρξε ο **Τζον Λοκ** (1632-1704) ο οποίος θεμελίωσε αυτό που σήμερα αποκαλούμε «**πολιτικό φιλελευθερισμό**». Υποστήριξε με σθένος τα φυσικά δικαιώματα του ανθρώπου όπως η ζωή, η ελευθερία, η ιδιοκτησία, η αξιοπρέπεια. Ο Λοκ μίλησε για την ανάγκη σύναψης ενός **κοινωνικού συμβολαίου** μεταξύ «κυβερνώντων και κυβερνωμένων» προκειμένου να θεμελιωθεί μια κοινωνική συμφωνία-δέσμευση για την προστασία των δικαιωμάτων, την τήρηση της κοινωνικής ισορροπίας, τη δόμηση μιας κοινωνίας όπου οι άνθρωποι θα δραστηριοποιούνται ελεύθερα εντός του πλαισίου κάποιων βασικών κανόνων.

Οι εκλογές, τόσο στη σκέψη του Λοκ όσο και γενικότερα στη συλλογιστική του πολιτικού φιλελευθερισμού,

αποτελούσαν το μέσο για τη δημοκρατική σύναψη αυτού του συμβολαίου, καθώς και ο τρόπος να αλλάζουν κάθε φορά οι κυβερνώντες οι οποίοι δεν σέβονταν τους όρους της συμφωνίας ούτε και τις δεσμεύσεις που ανέλαβαν απέναντι στον λαό. Ουσιαστικά, με τον τρόπο αυτόν, ο φιλελευθερισμός πρόταξε, απέναντι στην απολυταρχία και τη μοναρχία, την έμμεση αντιπροσωπευτική κοινοβουλευτική δημοκρατία.

Στη διάρκεια του 20ού αιώνα, η πολιτική κοσμοθεωρία του φιλελευθερισμού διαδόθηκε και επικράτησε στον δυτικό κόσμο. Το πολιτικό σύστημα των αναπτυγμένων οικονομικά χωρών είναι κάποια μορφή αντιπροσωπευτικής κοινοβουλευτικής δημοκρατίας.

Επιγραμματικά, ο φιλελευθερισμός προτείνει, ως απάντηση στο θεμελιώδες πολιτικό πρόβλημα, την ελεύθερη οικονομική δραστηριότητα (ελεύθερο εμπόριο, ελευθερία της επιχειρηματικότητας) και την έμμεση αντιπροσωπευτική δημοκρατία.

Τζον Λοκ (John Locke, 1632-1704)

Ιστορικοί σταθμοί για τη διαμόρφωση του πολιτικού φιλελευθερισμού αποτέλεσαν η **Ένδοξη Επανάσταση (1688)** στην Αγγλία, η **Γαλλική Επανάσταση (1789)**, οι αγώνες για την **Αμερικανική Ανεξαρτησία** από τη βρετανική αποικιοκρατία, με αποτέλεσμα να καταρτιστούν πολιτικά και συνταγματικά κείμενα τα οποία διαπνέονταν από τις αρχές, τη φιλοσοφία και την ιδεολογία του φιλελευθερισμού.

«Οι φιλελεύθεροι έχουν εκφράσει ιδιαίτερες επιφυλάξεις σχετικά με τη δημοκρατία, όχι μόνο λόγω του κινδύνου της διακυβέρνησης από την πλειοψηφία αλλά και λόγω της σύνθεσης της πλειοψηφίας των σύγχρονων βιομηχανικών κοινωνιών. Σύμφωνα με την άποψη του J.S. Mill, για παράδειγμα, η πολιτική σοφία δεν είναι κατανεμημένη εξίσου και συνδέεται στενά με την

εκπαίδευση. Οι ανεκπαιδευτοι είναι περισσότερο επιρρεπείς στο να λειτουργήσουν με βάση τα στενά ταξικά τους συμφέροντα, ενώ οι μορφωμένοι μπορούν να χρησιμοποιήσουν τη σοφία και την εμπειρία τους προς όφελος των υπολοίπων. Γι' αυτόν τον λόγο και επέμεινε πως οι εκλεγμένοι πολιτικοί οφείλουν να εκπροσωπούν τους εαυτούς τους και όχι να αντανakλούν τις απόψεις εκείνων που τους εξέλεξαν. Έτσι, λοιπόν, πρότεινε ένα σύστημα πολλαπλής ψήφου που θα αφαιρούσε το δικαίωμα ψήφου από τους αμόρφωτους και παρείχε μία, δύο, τρεις ή τέσσερις ψήφους στους μορφωμένους, ανάλογα βέβαια με το επίπεδο της μόρφωσής τους ή την κοινωνική τους θέση. Ο Ισπανός κοινωνικός στοχαστής Ορτέγκα ι Γκασέτ (1883-1955), εξέφρασε τέτοιους φόβους περισσότερο δραματικά στην Εξέγερση των μαζών (1930). Προειδοποίησε πως η άφιξη της μαζικής δημοκρατίας είχε οδηγήσει στην ανατροπή της πολιτισμένης κοινωνίας και της ηθικής τάξης, ανοίγοντας έτσι τον δρόμο για την έλευση στην εξουσία αυταρχικών εξουσιαστών, έχοντας απλά απήχηση στα βασικά ένστικτα των μαζών».

(Andrew Heywood, Πολιτικές ιδεολογίες, μτφρ. Χαρίδημος Κουτρής, εκδ. Επίκεντρο, Θεσ/νίκη 2007).

4.3

Συντηρητισμός

Με τον όρο **συντηρητισμός** εννοούμε γενικότερα τη φιλοσοφική στάση η οποία αναπτύχθηκε την περίοδο του 18ου αιώνα και είχε ως συνέπεια τη διαμόρφωση μιας επιφυλακτικής, αρνητικής ή και εχθρικής στάσης απέναντι σε οτιδήποτε είναι καινούριο (νεωτερικό) είτε πρόκειται για θεσμούς, είτε για αρχές, αξίες, ιδέες κτλ. Πρόκειται ουσιαστικά για μια φιλοσοφική και πολιτική στάση η οποία επιχειρεί να διατηρήσει ή να συντηρήσει την υπάρχουσα τάξη πραγμάτων, αποφεύγοντας τις όποιες αλλαγές επιχειρούν να διαταράξουν την ισορροπία που έχει επιτευχθεί.

Ο συντηρητισμός, ως φιλοσοφικό κίνημα στη Δυτική Ευρώπη, αναπτύχθηκε ως μια τάση σύνδεσης με τις υφιστάμενες ρομαντικές αντιλήψεις, οι οποίες αρνούσαν τη μετάλλαξη της φεουδαρχικής κοινωνίας σε βιομηχανική, προτείνοντας την επιστροφή στις ρίζες, τον σεβασμό στην παράδοση, τη διατήρηση του υπάρχοντος κόσμου ως εκείνου που περιέχει τη συσσωρευμένη εμπειρία και γνώση.

Ο συντηρητισμός στην πολιτική ζωή, όπως εκφράστηκε στη Δύση, αντανakλά την ανάγκη για σεβασμό στα πολιτικά ήθη και στις πολιτικές συνήθειες, ενώ οριστικά δέχεται μικρές σταδιακές και πολιτικά ελεγχόμενες αλλαγές σε θέματα διακυβέρνησης και πολιτικής ζωής.

Με άλλα λόγια, ο συντηρητισμός υπερασπίζεται το κυρίαρχο πολιτικό και κοινωνικό status quo, αφού το θεωρεί ως μια φυσιολογική τάξη πραγμάτων.

Στο επίπεδο της οικονομίας, ο συντηρητισμός προτάσσει την ελεύθερη οικονομία αλλά με αισθητή κρατική παρέμβαση. Για περισσότερα από 150 χρόνια, και ειδικότερα από την περίοδο του Διαφωτισμού μέχρι και τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, ο συντηρητισμός στην Ευρώπη αντιτάχθηκε με σθένος σε ό,τι νεωτερικό προτάθηκε.

Η αντίθεση αυτή εκφράστηκε τόσο εναντίον του φιλελευθερισμού (ως νεωτερικής πολιτικής θεωρίας στο πλαίσιο του Διαφωτισμού) όσο και εναντίον του σοσιαλισμού (ως επαναστατικής θεωρίας που ήθελε να ανατρέψει τον καπιταλισμό).

Η Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη (1789).

«Ο ιστορικά προσδιορισμένος χαρακτήρας του συντηρητικού φαινομένου στην πράξη ομολογείται ακόμα κι από όσους ισχυρίζονται ότι έχει ανθρωπολογικές ρίζες».

(Παναγιώτης Κονδύλης, Konservativismus (Συντηρητισμός)).

Ο συντηρητισμός, ως πολιτική στάση και ιδεολογία, εδράζεται στην απαίτηση διατήρησης, αναπαραγωγής και συντήρησης της υφιστάμενης κυρίαρχης τάξης πραγμάτων μέσα από μια έντονη προσήλωση στις παραδοσιακές πρακτικές, στα παρωχημένα προνόμια, στις αναχρονιστικές μεθόδους λειτουργίας των εξουσιών και των θεσμών που τις συνοδεύουν.

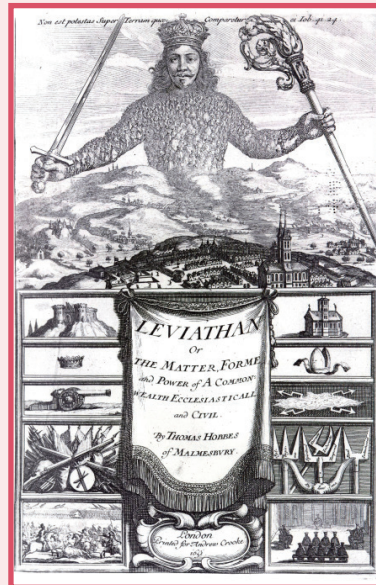
Σε κοινωνικό επίπεδο, ο συντηρητισμός ως στάση ζωής έγινε συνώνυμος του πουριτανισμού, ως μιας εγκρατούς και συνεσταλμένης στάσης ζωής που παρέπεμπε στην ηθικολογία, στη δογματική θρησκευτική συνείδηση και στην πειθαρχία της καθημερινής ζωής μακριά από τις απολαύσεις και τις ανθρώπινες επιθυμίες της καθημερινότητας.

Ωστόσο, στο σημείο αυτό είναι σημαντικό να παραθέσουμε έναν προβληματισμό για το τι είναι συντηρητικό και τι μη συντηρητικό στις μέρες μας. Αυτό που έχει ιδιαίτερη σημασία είναι να αντιληφθούμε τον συντηρητισμό ως ένα φαινόμενο ιστορικά και κοινωνικά

προσδιορισμένο και έτσι να προσπαθήσουμε να τον κατανοήσουμε. Κανείς δεν γεννιέται συντηρητικός ούτε παραμένει συντηρητικός σε όλη του τη ζωή, εάν δεν συντρέξουν συγκεκριμένες κοινωνικές, ιστορικές συνθήκες και προϋποθέσεις. Έχουμε ιστορικά παραδείγματα όπου ορισμένες ιδέες, ενώ όταν εμφανίστηκαν λειτούργησαν ως ριζοσπαστικές δυνάμεις της αλλαγής και του κοινωνικού μετασχηματισμού, στη συνέχεια, αφού επικράτησαν και εδραιώθηκαν, μετεξελίχθηκαν σε δυνάμεις συντήρησης και αναπαραγωγής της καινούργιας πραγματικότητας την οποία αυτές δημιούργησαν. Για παράδειγμα, το αίτημα των ανερχόμενων αστικών στρωμάτων για νομική-τυπική ισότητα ήταν ριζοσπαστικό για την εποχή του, όταν οι άνθρωποι δεν είχαν δικαιώματα απέναντι στους βασιλείς και τους φεουδάρχες. Μετά την πραγματοποίηση της τυπικής ισότητας, μέσω της δημιουργίας Συνταγμάτων, το αίτημα για τυπική ισότητα ικανοποιήθηκε και σταδιακά έπαψε να θεωρείται ριζοσπαστικό. Η σοσιαλιστική σκέψη θεωρούσε ότι η νομική ισότητα δεν αρκεί από μόνη της για να άρει, στην πράξη, την οικονομική και κοινωνική ανισότητα. Έτσι, το αίτημα των ανερχόμενων αστικών στρωμάτων για τυπική ισότητα θεωρήθηκε αργότερα από τους σοσιαλιστές ανεπαρκές για την πραγματοποίηση της οικονομικής και κοινωνικής ισότητας. Ένα αίτημα που θεωρείται προοδευτικό για την εποχή του μπορεί να θεωρηθεί συντηρητικό σε άλλη εποχή και υπό άλλες συνθήκες.

Το σημερινό προοδευτικό αίτημα μπορεί στο μέλλον, με την αλλαγή των συνθηκών, να θεωρείται παρωχημένο.

Το εξώφυλλο της πρώτης έκδοσης του βιβλίου Λεβιάθαν του Τόμας Χομπς.

Ο Τόμας Χομπς (1588-1679) υποστήριξε ότι ο άνθρωπος είναι εκ φύσεως ατομιστής, εγωιστής και ηδονιστής. Αν αφήσουμε την ανθρώπινη φύση ελεύθερη, τότε θα εκφράσει τον κακό της εαυτό προς τους άλλους ανθρώπους. Πώς μπορεί να αποφευχθεί αυτό; Με ένα ισχυρό κράτος, το οποίο θα έχει την απόλυτη εξουσία και θα περιορίζει τους ανθρώπους ώστε να μην αλληλοσπαραχθούν λόγω των εγωιστικών τους φύσεων. Ο Λεβιάθαν ήταν μυθικό τέρας της Παλαιάς Διαθήκης. Ο Χομπς, με το έργο

του, πρόσφερε θεωρητική βάση στον συντηρητισμό, καθώς αντιμετώπισε τους ανθρώπους ως εκ φύσεως εγωιστές και ηδονιστές, που χρειάζονται έναν στιβαρό κεντρικό πολιτικό θεσμό (το κράτος) για να τους εμποδίσει από τον αλληλοσπαραγμό.

4.4 Σοσιαλισμός

Η σοσιαλιστική σκέψη αναπτύχθηκε αρχικά σε χώρες που είχαν γνωρίσει τη Βιομηχανική Επανάσταση και τα κοινωνικά προβλήματα που προκάλεσε (εξαθλίωση εργατών σε άθλιες πόλεις, αλκοολισμός, πορνεία, παιδική εργασία κτλ.). Ο σοσιαλισμός, ως πολιτική θεωρία, εμφανίστηκε με τους ουτοπικούς σοσιαλιστές. Οι ουτοπικοί σοσιαλιστές αναζητούσαν τρόπους για τη δημιουργία μιας κοινωνίας αδελφοσύνης και ισότητας.

Οι άθλιες συνθήκες ζωής της εργατικής τάξης (χαμηλά ημερομίσθια, παιδική εργασία, άθλιες συνθήκες στέγασης, ανυπαρξία στοιχειώδους ασφάλειας και υγιεινής στην εργασία) οδήγησαν τους σοσιαλιστές να αναζητήσουν μια καλύτερη κοινωνική οργάνωση που θα είναι απαλλαγμένη από αυτά τα προβλήματα.

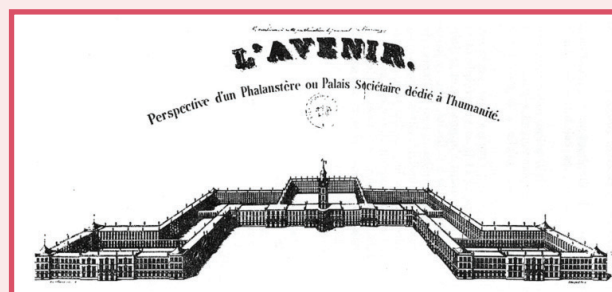

Ευγένιος Λεμάνς, Ο μέθυσος, Βασιλικό Μουσείο Καλών Τεχνών, Βρυξέλλες.

Στην Αγγλία, ο ουαλικής καταγωγής βιομήχανος **Ρόμπερτ Όουεν (1771-1858)** προσπάθησε να φτιάξει βιομηχανικά συγκροτήματα στα οποία θα υπήρχε ισότητα. Τις ιδέες του προσπάθησε να τις εφαρμόσει, από το 1800, στο χωριό Νιου Λάναρκ όπου βρισκόταν το βαμβακοκλωστήριό του. Αύξησε τους μισθούς των εργατών, μείωσε το ωράριο, απαγόρευσε την εργασία σε παιδιά κάτω των δέκα ετών, έφτιαξε σχολεία και σπίτια για τους εργάτες. Το πείραμά του συνάντησε αντίδραση από τους βιομήχανους της περιοχής και σύντομα κατέρρευσε.

Στη Γαλλία, ο **Σαρλ Φουριέ (1772-1837)** υποστήριξε ότι πρέπει, σε συνεργασία με το κράτος, να δημιουργηθούν συνεταιριστικές κοινότητες (φαλανστήρια). Τα

φαλανστήρια ήταν ενώσεις επιχειρηματιών και εργαζομένων, στις οποίες τα προϊόντα της εργασίας διανέμονταν αναλογικά. Το σχέδιο του Φουριέ δεν εφαρμόστηκε ποτέ. Ο Σαιν Σιμόν (1760-1825) κατέκρινε τα κληρονομικά προνόμια των ευγενών. Πίστευε ότι η ικανότητα του καθενός πρέπει να είναι το κριτήριο της κοινωνικής του ανόδου. Η ανάπτυξη της βιομηχανίας μπορούσε να παραγάγει περισσότερα προϊόντα και να λύσει το πρόβλημα της φτώχειας. Όμως, για να γίνει αυτό, θα έπρεπε οι κοινωνικές τάξεις να συνεργαστούν πάνω σε ένα κοινά συμφωνηθέν κοινωνικό σχέδιο. Ο Βικτόρ Ουγκό, εθνικός ποιητής των Γάλλων και συγγραφέας του μυθιστορήματος Οι Άθλιοι, ήταν οπαδός του Σαιν Σιμόν. Από τον Σαιν Σιμόν, επίσης, επηρεάστηκε και ο Λουί Μπλαν (1811-1882) που πρότεινε την οργάνωση της παραγωγής σε κρατικά εργοστάσια, στα οποία οι εργάτες θα διευθύνουν την παραγωγή και θα εισπράττουν τα κέρδη της εργασίας τους.

Σχέδιο ενός φαλανστηρίου.

Η Παρισινή Κομμούνα (1871) ήταν η πρώτη απόπειρα να εγκαθιδρυθεί το μοντέλο της άμεσης εργατικής δημοκρατίας στο Παρίσι. Είχε διάρκεια 72 ημέρες (από τις 26 Μαρτίου 1871 μέχρι τις 28 Μαΐου 1871).

Το έργο του Μαρξ Ο εμφύλιος πόλεμος στη Γαλλία εκθέτει και αναλύει τα σημαντικότερα γεγονότα της Παρισινής Κομμούνας καθώς και τις προσπάθειες των επαναστατών να δημιουργήσουν έναν νέο τύπο κοινωνικής οργάνωσης.

Οι ουτοπικοί σοσιαλιστές προσπάθησαν να αλλάξουν την κοινωνία μέσα από το σχέδιο και τη συναίνεση των κοινωνικών τάξεων. Όχι μέσα από τη σύγκρουσή τους. Οι Μαρξ και Ένγκελς προχώρησαν πολύ περισσότερο τον στοχασμό των ουτοπικών σοσιαλιστών δημιουργώντας τον επιστημονικό σοσιαλισμό. Η χρήση του όρου «επιστημονικός» δηλώνει, σε αντιδιαστολή με τον ουτοπικό, ότι οι Μαρξ και Ένγκελς στήριξαν τις

θέσεις τους στην οικονομική και κοινωνική ανάλυση της καπιταλιστικής κοινωνίας και όχι σε κάποια αφηρημένη ανθρωπιστική επίκληση για ισότητα.

Οι Μαρξ και Ένγκελς βλέπουν τη λύση των κοινωνικών προβλημάτων που προκαλεί ο καπιταλισμός όχι στη συναίνεση και τη συνεργασία των κοινωνικών τάξεων αλλά στη σύγκρουσή τους (πάλη των τάξεων). Η εργατική τάξη (το προλεταριάτο) πρέπει να πάρει την πολιτική εξουσία από την αστική τάξη, να καταργήσει την ατομική ιδιοκτησία στα μέσα παραγωγής και να δημιουργήσει μια σοσιαλιστική κοινωνία στην οποία:

- το κράτος θα βρίσκεται υπό τον έλεγχο των εργατών (δικτατορία του προλεταριάτου).
- τα μέσα παραγωγής θα ανήκουν στο κράτος.
- ο καθένας θα αμείβεται ανάλογα με την εργασία του.
- η υπεραξία των εργατών, που στον καπιταλισμό πηγαινε στους επιχειρηματίες, θα αποτελέσει ένα πλεόνασμα το οποίο θα επενδύεται ξανά στην παραγωγή ή θα χρησιμοποιείται για τη βελτίωση των όρων ζωής των μελών της κοινωνίας.

Σταδιακά, το κράτος θα ατροφήσει και οι κοινωνικές τάξεις θα εξαφανιστούν. Απώτερος σκοπός του σοσιαλισμού είναι η δημιουργία μιας αταξικής κομμουνιστικής κοινωνίας στην οποία:

- δεν θα υπάρχει κράτος.
- δεν θα υπάρχουν κοινωνικές τάξεις.
- ο καθένας θα αμείβεται ανάλογα με τις ανάγκες του.

- η οργάνωση της παραγωγής και η ρύθμιση των ζητημάτων της κοινωνίας θα γίνονται από ενώσεις των μελών της κοινωνίας (συμβούλια κτλ.).

Οι ιδέες των Μαρξ και Ένγκελς βρίσκονταν στη βάση της Ρωσικής Επανάστασης του 1917 αλλά και σε άλλα εγχειρήματα οικοδόμησης του σοσιαλισμού (βλ. 2.4).

Γκυστάβ Κουρμπέ, Ο Προυντόν και τα παιδιά του, 1865.

Ο Προυντόν ήταν Γάλλος στοχαστής. Θεωρείται ένας από τους πρωτοπόρους της πολιτικής θεωρίας και ιδεολογίας του αναρχισμού.

«Εάν με ρωτούσαν -Τι είναι η σκλαβιά; και έπρεπε να απαντήσω με μια λέξη, θα έλεγα “Φόνος” και θα γινόμουν αμέσως κατανοητός. Δεν θα χρειαζόταν κανένα επιπλέον επιχείρημα για να δείξω ότι το να

αφαιρείς από κάποιους τις σκέψεις τους, τις επιθυμίες τους, την προσωπικότητά τους είναι μια εξουσία ζωής και θανάτου, και το να σκλαβώνεις έναν άνθρωπο είναι σαν να τον σκοτώνεις. Επομένως γιατί στην ερώτηση -Τι είναι ιδιοκτησία; να μην απαντήσω -“Κλοπή”»;

Π. Προυντόν, Περί ιδιοκτησίας, μτφρ. Κώστας Δεσποινιάδης, εκδ. Κατσάνος, Αθήνα 2006.

4.5 Αναρχισμός

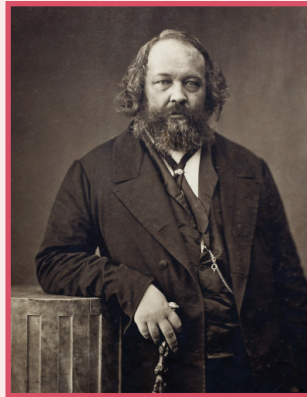
Ο αναρχισμός αποτελεί ένα πολιτικό, κοινωνικό και ιδεολογικό κίνημα το οποίο εδράζεται στη βασική αρχή της κατάργησης του κράτους. Το κράτος, για τους θεωρητικούς του αναρχισμού, είναι ο πολιτικός θεσμός που συγκεντρώνει την ευθύνη για την καταπίεση, την ανελευθερία και τον καταναγκασμό που υφίστανται οι άνθρωποι μέσα στην κοινωνία.

Κατά τους θεωρητικούς της αναρχικής σκέψης, το κράτος υπερέχει της κοινωνίας, αφού έχει τη νόμιμη εξουσία να της ασκεί βία, να την κανοναρχεί και να την ελέγχει με συνέπεια να αποτελεί έναν εξουσιαστικό μηχανισμό που παράγει αυταρχισμό, χειραγώγηση και αλλοτρίωση.

Ο αναρχισμός είναι πτυχή της σοσιαλιστικής σκέψης και μορφοποιήθηκε τον 19ο αιώνα. Στη Γαλλία, ο **Πιερ Προυντόν (1809-1865)** απέρριπτε την ιδιοκτησία, διότι τη θεωρούσε κλοπή. Ο Προυντόν πίστευε ότι το κράτος πρέπει να καταργηθεί και η οικονομία να οργανωθεί σε συνεταιρισμούς οι οποίοι θα χρηματοδοτούνται από μια λαϊκή τράπεζα. Η μετάβαση σε αυτό το είδος οικονομικής οργάνωσης μπορούσε, κατά τον Προυντόν, να γίνει με ειρηνικό τρόπο. Ο Προυντόν θεωρείται ο ιδρυτής του αναρχισμού. Στις απόψεις του Προυντόν άσκησε κριτική ο Μαρξ, ο οποίος υποστήριξε ότι το κράτος πρέπει όχι να εξαφανιστεί αλλά να τεθεί υπό τον έλεγχο των εργατών. Επίσης, η αλλαγή της κοινωνίας δεν μπορεί να γίνει με ειρηνικό τρόπο, καθώς οι κυρίαρχες τάξεις δεν θα εγκαταλείψουν ειρηνικά τα προνόμια και την περιουσία τους.

Σε ρήξη με τον Μαρξ ήρθε και ο Ρώσος αναρχικός **Μιχαήλ Μπακούνιν (1814-1876)**. Ο Μπακούνιν υποστήριζε ότι το κράτος πρέπει να καταργηθεί άμεσα μέσα από την επαναστατική δράση των εργαζομένων. Αντίθετα, ο Μαρξ υποστήριζε ότι κάτι τέτοιο δεν μπορεί να συμβεί. Οι εργάτες θα πρέπει να οργανωθούν πολιτικά, να κατακτήσουν την πολιτική εξουσία και να χρησιμοποιήσουν το κράτος για τον οικονομικό και κοινωνικό μετασχηματισμό της κοινωνίας. Ο Μπακούνιν, στη Ρωσία, είχε συνεργαστεί με τον Σεργκέι Νετσάγιεφ, αναρχικό με ακραίες πρακτικές, με τον οποίο ήρθε τελικά σε ρήξη.

Μιχαήλ Μπακούνιν (1814-1876)
Ρώσος αναρχικός

Ο Πέτρος Αλεξέγιεβιτς Κροπότκιν (1842-1921) ήταν Ρώσος θεωρητικός του αναρχισμού, ο οποίος προσπάθησε μέσα από τα γραπτά του να συστηματοποιήσει τον αναρχισμό ως φιλοσοφία και πολιτική θεωρία. Έζησε τα γεγονότα της Ρωσικής Επανάστασης του 1917. Παρά την αντίθεση αναρχικών-μαρξιστών για το ζήτημα του κράτους, ο Κροπότκιν είδε θετικά τη Ρωσική Επανάσταση. Όμως, στην πορεία άρχισε να διατυπώνει σκληρή κριτική με επιστολές του προς τον Λένιν. Το κράτος όχι μόνο παρέμενε ισχυρό αλλά γινόταν ακόμη ισχυρότερο, ενώ ο εργατικός έλεγχος σε αυτό, κατά τον Κροπότκιν, όλο και μειωνόταν. Ο Κροπότκιν αρρώστησε από πνευμονία στα μέσα Ιανουαρίου του 1921. Ο Λένιν, όταν πληροφορήθηκε την ασθένεια του Κροπότκιν, έστειλε τρένο με γιατρούς, φάρμακα και τρόφιμα για την

περίθαλψή του. Ο Κροπότκιν, ωστόσο, πέθανε και τάφηκε στις 8 Φεβρουαρίου 1821. Η κηδεία του ήταν η τελευταία μεγάλη συγκέντρωση αναρχικών στη Ρωσία.

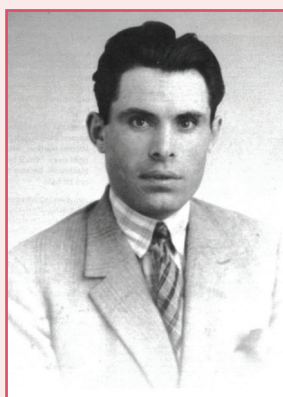
Σημαντική μορφή του αναρχισμού ήταν ο Ιταλός **Ερίκο Μαλατέστα** (1853-1932), φίλος του Μιχαήλ Μπακούβιν. Ο Μαλατέστα προσπάθησε να εφαρμόσει τις ιδέες του σε ορισμένες περιοχές της Ιταλίας. Μαζί με την ομάδα του κατέλαβε τα χωριά Λέτινο και Γκάλο, έκαψε τα δημοτικά αρχεία, τους τίτλους ιδιοκτησίας, τα έγγραφα των χρεών των αγροτών και κήρυξε έκπτωτο τον βασιλιά Βιτόριο Εμμανουέλε. Τελικά, τα χωριά περικυκλώθηκαν από τον στρατό και η προσπάθεια του Μαλατέστα απέτυχε. Ο Μαλατέστα θεωρούσε ότι η βία είναι απαραίτητο συστατικό της επανάστασης.

Σεργκέι Νετσάγιεφ (1847-1882)

Ρώσος αναρχικός. Δημιούργησε μια επαναστατική ομάδα, όπου ζητούσε από τα μέλη της να τον

υπακούουν απόλυτα. Ένας φοιτητής, μέλος της ομάδας, ο Ι. Ιβάνοφ, διαφώνησε με τις μεθόδους του Νετσάγιεφ. Ο Νετσάγιεφ τον δολοφόνησε παρουσία και άλλων μελών της ομάδας. Όταν το έγκλημα του αποκαλύφθηκε, διέφυγε στην Ελβετία. Ο Νετσάγιεφ ενέπνευσε τον Φιοντόρ Ντοστογιέφσκι, ο οποίος, στο έργο του Δαιμονισμένοι, τον έχει ως πρότυπο για να δημιουργήσει τον ήρωα του Πιοτρ Βερχοβένσκι.

Χοσέ Μπουεναβεντούρα Ντουρούτι (1896-1936).

Μαζί με τον Μιχαήλ Μπακούνιν, θεωρείται η μεγαλύτερη φυσιογνωμία του αναρχισμού. Ο Ντουρούτι ήταν ένα από τα κεντρικά πρόσωπα του ισπανικού εμφυλίου πολέμου. Στην αναρχική συγγραφέα Έμμα Γκόλντμαν είχε πει: «Ήμουνα αναρχικός σε όλη μου την ζωή. Ελπίζω ότι είμαι και τώρα. Θα το θεωρούσα

πράγματι πολύ θλιβερό να γινόμουν στρατηγός και να εξουσιάζω ανθρώπους με στρατιωτική πυγμή.... Πιστεύω, όπως πάντα, στην ελευθέρια που στηρίζεται στην αίσθηση ευθύνης. Θεωρώ την πειθαρχία απαραίτητη αλλά θα πρέπει να είναι αυτοπειθαρχία, εμπνεόμενη από έναν κοινό σκοπό και ένα ισχυρό αίσθημα συντροφικότητας».

Κορυφαία στιγμή του αναρχισμού ήταν ο μερικός έλεγχος της πόλης της Βαρκελώνης, στη διάρκεια του ισπανικού εμφυλίου πολέμου (1936-1939). Στη Βαρκελώνη, οι αναρχικοί προσπάθησαν και κατάφεραν να εφαρμόσουν για μικρό χρονικό διάστημα ορισμένες από τις απόψεις τους για την εθελοντική οργάνωση της παραγωγής, την εκπαίδευση, τη διαδικασία λήψης αποφάσεων με άμεση δημοκρατία.

Συνοπτικά, κοινά σημεία των θεωρητικών και ακτιβιστών του αναρχισμού είναι:

- κατάργηση της ατομικής ιδιοκτησίας στα μέσα παραγωγής (γη, κεφάλαιο, εργασία).
- οργάνωση της παραγωγής στη βάση της ελεύθερης συνένωσης των παραγωγών (συνεταιρισμοί κτλ.), κολεκτιβοποίηση, κοινωνικές οργανώσεις εκμετάλλευσης των πλουτοπαραγωγικών πηγών).
- εγκαθίδρυση της άμεσης δημοκρατίας, κατάργηση του κράτους και της έμμεσης αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας (κοινοβούλιο).

4.6

Φασισμός

Ο φασισμός είναι η ιδεολογία του πολιτικού κινήματος που δημιούργησε ο Μπενίτο Μουσολίνι (1883-1945) στην Ιταλία. Στη Γερμανία, ο Αδόλφος Χίτλερ (1889-1945) ίδρυσε ένα κόμμα με αντίστοιχες ιδεολογικές θέσεις, το Εθνικοσοσιαλιστικό Κόμμα. Ο φασισμός βρήκε πρόσφορο έδαφος ανάπτυξης στις οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες που είχαν διαμορφωθεί στην Ευρώπη από τις συνέπειες του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου και στην οικονομική κρίση του 1929.

Η λέξη φασισμός προέρχεται από τη λατινική λέξη *fascis*, ένα ρωμαϊκό έμβλημα που απεικόνιζε ράβδους δεμένες γύρω από έναν πέλεκυ.

Ο όρος «φασισμός» είναι συνώνυμος του αυταρχισμού, της ανελευθερίας, της καταδίωξης της άλλης άποψης, της φίμωσης του Τύπου, της προσπάθειας επιβολής με τη βία μιας πολιτικής θέσης κτλ.

Μπενίτο Μουσολίνι και Αδόλφος Χίτλερ. Σύμμαχοι στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, προσπάθησαν να κυριαρχήσουν σε ολόκληρη την ευρωπαϊκή ήπειρο.

«Όταν οι Ναζί πήραν τους κομμουνιστές, εσιώπησα, δεν ήμουν δα κομμουνιστής.

Όταν έκλεισαν μέσα τους σοσιαλδημοκρατές, εσιώπησα, δεν ήμουν δα σοσιαλδημοκράτης.

Όταν πήραν τους συνδικαλιστές, εσιώπησα, δεν ήμουν δα συνδικαλιστής.

Όταν πήραν εμένα, δεν υπήρχε κανείς πλέον, που να μπορούσε να διαμαρτυρηθεί».

Πάστορας Μάρτιν Νίμελερ (1892-1984)

Ο φασισμός ως πολιτική θεωρία:

- **Θεωρεί ότι το έθνος είναι η υψηλότερη αξία. Γι' αυτό και είναι αυταρχική εθνικιστική ιδεολογία που τελικά στρέφει το ένα έθνος εναντίον του άλλου.**
- **Αρνείται την πάλη των τάξεων και προωθεί την ιδέα της συνεργασίας των κοινωνικών τάξεων με απώτερο σκοπό την εξυπηρέτηση των συμφερόντων του έθνους. Η συνεργασία αυτή μπορεί να γίνει εφικτή στο πλαίσιο ενός ισχυρού κράτους, υπό την ηγεσία ενός αρχηγού.**
- **Εμφανίστηκε σαν μια ενδιάμεση λύση ανάμεσα στον καπιταλισμό και τον σοσιαλισμό. Οι φασίστες ασκούν κριτική στο σύστημα της ελεύθερης αγοράς και στην αχαλίνωτη επιθυμία των επιχειρηματιών για κέρδος. Προτείνουν ένα σύστημα κρατικού παρεμβατισμού, όπου η κάθε επαγγελματική ομάδα (βιομήχανοι, εφοπλιστές, βιοτέχνες, εκπαιδευτικοί, εργάτες βιομηχανίες, γιατροί κτλ.) θα έχει τα αιτήματά της, αλλά θα συνεργάζεται με τις υπόλοιπες για την ανάπτυξη του έθνους. Η ρητορική του φασισμού ενάντια στην ελεύθερη αγορά και τους καπιταλιστές τού έδωσε αρχικά μαζικά ερείσματα στους εργάτες τόσο της Ιταλίας όσο και της Γερμανίας. Στην πορεία, όμως, τα πράγματα εξελίχθηκαν εντελώς διαφορετικά. Οι επιχειρηματίες πλούτισαν ενώ τα εργατικά σωματεία και τα κόμματα που ήταν αντίθετα με τους φασίστες συνετρίβησαν. Τελικά, μέσω της**

ωμής βίας, η «τάξη» που δημιούργησαν οι φασίστες ήταν η ενίσχυση των συμφερόντων συγκεκριμένων επιχειρηματικών κύκλων.

- Προτείνει τη στρατιωτική οργάνωση της κοινωνίας, καθώς η μορφή της συνεργασίας των κοινωνικών τάξεων που προτείνει ο φασισμός αποκλείει, τελικά, κάθε διαφορετική άποψη που μπορεί να εκφραστεί με την ύπαρξη άλλων πολιτικών κομμάτων. Η μια άποψη για την οργάνωση της οικονομίας και της κοινωνίας, υπό την καθοδήγηση ενός αρχηγού, προς όφελος της υπέρτατης αξίας του έθνους δεν αφήνει περιθώρια για άλλες πολιτικές απόψεις και θέσεις.
- Καλλιεργεί τον ρατσισμό, καθώς με τις θέσεις του για το έθνος ως υπέρτατη αξία, την καθαρότητα του, τις ανώτερες και κατώτερες φυλές, τα ανώτερα και κατώτερα έθνη ταξινομεί ιεραρχικά τους ανθρώπους με κριτήρια φυλετικά και εθνικά.

Ειδικότερα, το ναζιστικό κόμμα της Γερμανίας ανέπτυξε τον αντισημιτισμό (καταδίωξη των Εβραίων) οδηγώντας στο Ολοκαύτωμα των Εβραίων. Επίσης, οι Ναζί καταδίωξαν μειονότητες και πολιτικούς αντιπάλους. Τα στρατόπεδα συγκέντρωσης των Ναζί (Νταχάου, Άουσβιτς κτλ.) είναι μνημεία φρίκης για την ανθρωπότητα. Η πολεμική επέκταση του φασισμού οδήγησε στο αιματοκύλισμα του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Η Ελλάδα έχει πληρώσει με αίμα τη φασιστική Κατοχή. Το Δίστομο, η

Κάνδανος, τα Καλάβρυτα, το Κομμένο της Άρτας είναι τόποι που υπέστησαν τις θηριωδίες του φασισμού.

Πάμπλο Πικάσο, Γκουέρνικα (Γκερνίκα), 1937. Εθνικό Μουσείο Τέχνης Βασίλισσα Σοφία, Μαδρίτη.

Ο πίνακας συμβολίζει το βομβαρδισμό της ισπανικής πόλης Γκουέρνικα. Ένας ταύρος, ένα πληγωμένο άλογο, διαμελισμένα κορμιά και γυναίκες με μωρά στην αγκαλιά να ουρλιάζουν. «Ο Πικάσο ζωγράφισε με τα κατάλληλα μέσα την έκρηξη, έναν κόσμο που ανατινάζεται σε κομμάτια, και αυτή την καταστροφή όχι σαν ανώνυμη μοίρα, αλλά σα «Γκουέρνικα» σαν απειλή από τη φασιστική δικτατορία» (Ένρστ Φίσερ, Η αναγκαιότητα της τέχνης, σ. 258, μτφρ. Γ. Βαβαλή, εκδ. Μπουκουμάνης).

4.7

Κοινοτισμός

Ο κοινοτισμός είναι θεωρία ή/και σύστημα διακυβέρνησης, που χαρακτηρίζεται από την ενίσχυση του οικονομικού, πολιτικού και διοικητικού ρόλου των κοινοτήτων (δήμοι, συνοικίες, χωριά, πόλεις, συνεταιρισμοί, ενώσεις παραγωγών κτλ.) έναντι της κεντρικής εξουσίας, η οποία σταδιακά αποκεντρώνεται.

Οι ρίζες της έννοιας του κοινοτισμού βρίσκονται στην άμεση δημοκρατία της πόλης-κράτους στην Αρχαία Ελλάδα. Το πνεύμα της κοινότητας υπήρξε σε μια μακρά ιστορική διαδρομή (Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, Βυζάντιο, Οθωμανική Αυτοκρατορία). Οι ελληνικές κοινότητες αναπτύσσονται και δραστηριοποιούνται ενεργά μέχρι την ίδρυση του ελληνικού κράτους.

Ο κοινοτισμός, θεωρητικά και πρακτικά, διαφοροποιείται στον χώρο και στον χρόνο. Εμφανίζεται διαφορετικά σε κάθε κοινωνία και σε κάθε χρονική περίοδο. Η μορφή που παίρνει ο κοινοτισμός εξαρτάται από:

α) Τον βαθμό ανάπτυξης της οικονομίας. Η οικονομία ως σύνολο επηρεάζει τον βαθμό και τον τρόπο με τους οποίους μπορούν κάποιες κοινότητες να αναπτύξουν δική τους, σχετικά αυτόνομη οικονομική δραστηριότητα. Όσο περισσότερο προχωράει η παγκοσμιοποίηση και η αλληλεξάρτηση των οικονομιών τόσο δυσκολότερο είναι για τις όποιες κοινότητες να αναπτύξουν

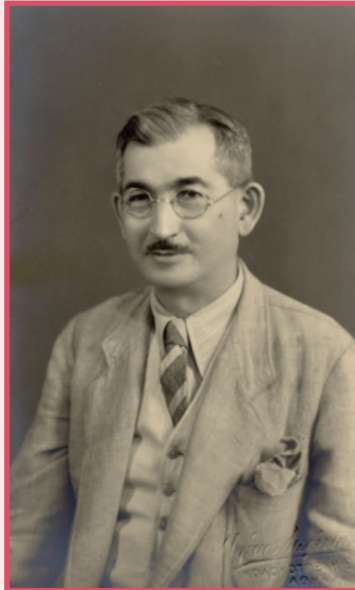
μόνες τους, και χωρίς τη γενικότερη συνδρομή άλλων παρόμοιων κοινοτήτων, μοντέλα κοινοτικής οργάνωσης. Επίσης, χωρίς γενικότερες αλλαγές στον προσανατολισμό της οικονομικής οργάνωσης (καπιταλισμός-ιδιωτικές επιχειρήσεις που κινούνται με γνώμονα τη μεγιστοποίηση των κερδών τους) είναι πολύ δύσκολο, οι όποιες μορφές κοινοτισμού επιχειρηθούν να κινηθούν σε διαφορετική κατεύθυνση από αυτή της καπιταλιστικής οικονομίας.

β) Τον βαθμό ελέγχου της κεντρικής εξουσίας.

Η ισχυρή κεντρική εξουσία αποτελεί τροχοπέδη στην ανάπτυξη του κοινοτισμού. Η αποκέντρωση είναι η λέξη-κλειδί που μπορεί να επιτρέψει στον κοινοτισμό να αναπτυχθεί. Η αποκεντρωμένη οικονομία, εξουσία και διοίκηση δίνει τη δυνατότητα στις μικρότερες κοινωνίες να πάρουν πρωτοβουλίες και να προχωρήσουν σε μορφές κοινοτισμού. Για παράδειγμα, οι αγροτικοί συνεταιρισμοί σε πολλές χώρες έχουν στην οργάνωση τους στοιχεία του ιδεώδους του κοινοτισμού.

Στο πλαίσιο του κοινοτισμού αναπτύσσεται ένα μοντέλο συνεταιριστικής οικονομίας. Οι παραγωγοί συνεργάζονται και αποφασίζουν από κοινού την οργάνωση και τη διάθεση της παραγωγής τους. Η παραγωγή έχει πρωταρχικό στόχο την ικανοποίηση των αναγκών της κοινότητας. Το πλεόνασμα της παραγωγής που μπορεί να απομείνει, μετά την κάλυψη των αναγκών των μελών της κοινότητας, αποτελεί αντικείμενο εμπο-

ρίου με άλλες κοινότητες. Τα όποια κέρδη από το πλεόνασμα επιστρέφουν στην κοινότητα, η οποία τα αξιοποιεί προς όφελος όλων των μελών της.

Κωνσταντίνος Καραβίδας (1890-1973)
(Αρχείο Κωνσταντίνου Καραβίδα, Γεννάδειος Βιβλιοθήκη, <http://www.ascsa.edu.gr>)

Θεωρητικός του κοινοτισμού στην Ελλάδα. Το έργο του *Σοσιαλισμός και Κοινοτισμός (1930)* περιγράφει θεωρητικές όψεις εφαρμογής του κοινοτισμού στη χώρα μας. Ο Καραβίδας είχε ως πηγή έμπνευσης την αρχαία ελληνική δημοκρατία και τις κοινότητες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η κοινότητα είναι για τον Καραβίδα πηγή ανάπτυξης και άμεσης

δημοκρατίας. Αρχικά, ο Καραβίδας υιοθέτησε ριζοσπαστικές μορφές κοινοτισμού που προσέγγισαν τη σοσιαλιστική ιδεολογία και τη σοσιαλιστική οργάνωση της οικονομίας. Αργότερα, προσπάθησε να εντάξει το ιδεώδες του κοινοτισμού στο πλαίσιο του ταχύτατα εξελισσόμενου παγκόσμιου καπιταλισμού. Περιέγραψε τις βασικές αρχές της πολιτειακής οργάνωσης του κοινοτισμού, οι οποίες μοιάζουν με τα χαρακτηριστικά της δημοκρατίας κατά τον Αριστοτέλη (άμεση δημοκρατία, ανακλητοί σε σημαντικούς ρόλους κτλ.).

Ο κοινοτισμός, ως πολιτική ιδεολογία στην Ευρώπη, περιλαμβάνει δύο κύριες τάσεις:

α) Η πρώτη τάση συνδέθηκε με τα ριζοσπαστικά κινήματα, τα οποία βασίζονταν στην πολιτική αυτονομία, την αυτοδιαχείριση και την παραγωγική κοινοτική αυτάρκεια στη βάση της κοινοκτημοσύνης.

β) Η δεύτερη τάση ταυτίστηκε με την προσπάθεια διάκρισης, συσπείρωσης και περιχαράκωσης ομάδων με σαφή κοινωνικά, πολιτισμικά, θρησκευτικά και φυλετικά χαρακτηριστικά με σκοπό τη διαφοροποίηση, την αυτοπροστασία, την αντεπίθεση σε μία ή άλλες πολιτισμικά κοινότητες, οι οποίες βιώνονται απειλητικά.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα κοινοτικής οργάνωσης είναι τα κιμπούτς, τα οποία έπαιξαν σημαντικό ρόλο

στην ανάπτυξη του κράτους του Ισραήλ. Τα κιμπούτς είναι οικιστικές μονάδες, στις οποίες η εργασία, η κοινωνική ζωή και η λήψη των αποφάσεων για ζητήματα που αφορούν την κοινότητα έχουν οργανωθεί σε βάσεις άμεσης δημοκρατίας και συνεργασίας. Τα μέλη των κιμπούτς, μέσω της εργασίας τους, κατάφεραν να μετατρέψουν ελώδεις ή βραχώδεις εκτάσεις σε καλλιεργήσιμη γη.

Σε ορισμένες χώρες του Τρίτου Κόσμου έχουν αναπτυχθεί κινήματα που έχουν στοιχεία κοινοτισμού. Πρόκειται για κινήματα αγροτών απέναντι σε κυβερνήσεις ή πολυεθνικές εταιρείες που εκμεταλλεύονται τους αγρότες και τον πλούτο των περιοχών που ζουν. Το «κίνημα των ακτημόνων» στη Βραζιλία και οι κοινότητες των Ζαπατίστα στο Μεξικό αποτελούν σύγχρονες μορφές κοινοτισμού. Και στις δύο περιπτώσεις, οι αγρότες προσπαθούν να οργανώσουν την παραγωγή τους και να προστατεύσουν τη γη της κοινότητάς τους απέναντι στα οικονομικά συμφέροντα που θέλουν να τα οικειοποιηθούν. Παράλληλα, έχουν στηρίξει την οργάνωσή τους σε θεσμούς άμεσης δημοκρατίας. Οι αποφάσεις λαμβάνονται συλλογικά από τις κοινότητες.

4.8

Πολιτική οικολογία – Περιβαλλοντισμός

Το οικολογικό πρόβλημα είναι το υπ' αριθμόν ένα πρόβλημα που αντιμετωπίζει η ανθρωπότητα, καθώς απειλεί την ύπαρξη του πλανήτη μας. Η πολιτική οικολογία αποτελεί την πολιτική διάσταση του οικολογικού κινήματος.

Η πολιτική οικολογία ασκεί κριτική στο μοντέλο ανάπτυξης που υιοθετήθηκε μέχρι σήμερα. Το μοντέλο αυτό έβλεπε τη Δύση ως εργαλείο οικονομικής ανάπτυξης, Οι φυσικοί πόροι ήταν αντικείμενο εξαντλητικής εκμετάλλευσης προκειμένου να αναπτυχθεί η βιομηχανία.

Τα τραγικά αδιέξοδα για το περιβάλλον που έφερε αυτό το μοντέλο ανάπτυξης τα ζει σήμερα η ανθρωπότητα. Στη θέση του παλιού μοντέλου ανάπτυξης, η πολιτική οικολογία θέτει ως πολιτική πρόταση την **αιεφόρο ανάπτυξη**. Στο πλαίσιο της αιεφόρου ανάπτυξης:

- Η οικονομική δραστηριότητα πρέπει να μην εξαντλεί τους φυσικούς πόρους, αλλά να λαμβάνει μέριμνα ώστε αυτοί να αναπληρώνονται.
- Χρειάζεται να υπάρξει στροφή στις ανανεώσιμες πηγές ενέργειας (αιολική ενέργεια, ηλιακή ενέργεια κτλ.), οι οποίες δεν ρυπαίνουν. Οι παραδοσιακές μορφές ενέργειας (πετρέλαιο) πρέπει να περιοριστούν στη χρήση τους.
- Τα απορρίμματα των σύγχρονων κοινωνιών, τα

οποία στις αναπτυγμένες κοινωνίες υπολογίζονται σε εκατομμύρια τόνους τον χρόνο, πρέπει να τύχουν διαφορετικής διαχείρισης. Η ανακύκλωση των απορριμμάτων και η χρήση τους για την παραγωγή ενέργειας είναι μορφές διαχείρισης των απορριμμάτων που προτείνει, ανάμεσα σε άλλα, η πολιτική οικολογία.

Δημήτρης Γαλάνης, Τοπίο με πεύκα, Εθνική Πινακοθήκη.

Η πολιτική οικολογία στηρίζεται σε μια ολιστική-διαλεκτική αντίληψη για τη σχέση φύσης-κοινωνίας. Ως πολιτική τάση εμφανίζεται τη δεκαετία του '70 εκφράζοντας κατά κανόνα το ιδεολογικό υπόβαθρο των πράσινων οικολογικών και εναλλακτικών κομμάτων στη Δυτική Ευρώπη. Ειδικότερα, η τάση της πολιτικής οικολογίας ασκεί κριτική στον τρόπο

παραγωγής των βιομηχανικών κοινωνιών και γενικότερα στο παραγωγικό μοντέλο του δυτικού βιομηχανικού καπιταλισμού, αφού, σύμφωνα με τις θεωρητικές της επεξεργασίες, ο τρόπος με τον οποίο παρεμβαίνουν οι ανθρώπινες κοινωνίες στο περιβάλλον αλλοιώνει και μεταλλάσσει τη φύση και το χαρακτήρα του.

Η πολιτική οικολογία προτάσσει την αναγκαιότητα αναδιάρθρωσης γενικότερα του τρόπου ζωής στον σύγχρονο κόσμο με τρόπο τέτοιο ώστε να μειωθούν οι ρυπογόνες περιβαλλοντικές επιπτώσεις της λειτουργίας της βαριάς βιομηχανίας, καθώς και οι επιβλαβείς συνέπειες από την αλόγιστη παρέμβαση της τεχνολογίας στο περιβάλλον.

Βασική παραδοχή της πολιτικής οικολογίας αποτελεί το γεγονός πως η κοινωνική ζωή οφείλει να λαμβάνει σοβαρά υπόψη της το φυσικό περιβάλλον μέσα στο οποίο αναπτύσσεται και δραστηριοποιείται και, ειδικότερα, να το σεβαστεί κατανοώντας τη λειτουργία και τη νομοτέλεια που το διέπει.

Η πολιτική οικολογία, ως πολιτική θεωρία και πρόταση, έχει εκφραστεί μέσα από διάφορα κόμματα και κοινωνικά κινήματα. Τα πιο σημαντικά από αυτά τα κόμματα είναι τα «πράσινα» κόμματα που υπάρχουν σε όλες σχεδόν τις αναπτυγμένες χώρες.

Η πολιτική οικολογία δεν στέκεται, όμως, μόνο σε προτάσεις που αφορούν τη σχέση οικονομικής ανάπτυξης και περιβάλλοντος, τις πηγές ενέργειας, τους φυσικούς πόρους και τη διαχείριση των απορριμμάτων. Η πολιτική οικολογία έχει εκπονήσει σχέδιο για την οργάνωση της κοινωνίας και της πολιτείας. Επιζητεί μια περισσότερο ριζοσπαστική προοπτική για την κοινωνία μέσα από την αλλαγή των στάσεων, των αντιλήψεων και των αξιών των πολιτών, ώστε να προκληθεί μια συνειδητή μεταστροφή προς ένα εναλλακτικό μοντέλο κοινωνικής και οικονομικής οργάνωσης. Σε αυτό το μοντέλο, δίνει έμφαση στη δημιουργία νέων θεσμών διοίκησης και αποκεντρωμένης εξουσίας, νέων πρακτικών καλλιέργειας, παραγωγής και κατανάλωσης, νέων ηθών και συνθηκών επικοινωνίας. Το εναλλακτικό μοντέλο αυτό βασίζεται στη συμμετοχική δημοκρατία, τον πολιτικό ακτιβισμό, την εκπαίδευση που θα συμβάλει στη διαμόρφωση μιας ενσυνείδητης (πολιτικής) στάσης ζωής απέναντι στη φύση και την κοινωνία.

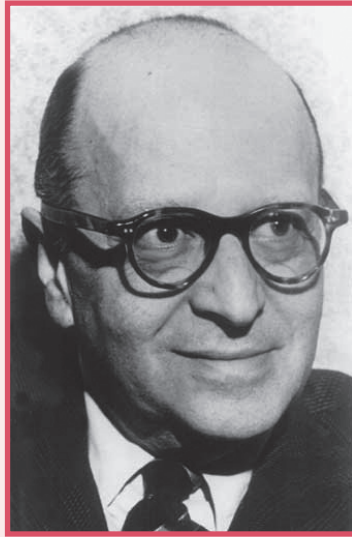
Η πολιτική οικολογία δεν είναι μια πρόταση «τεχνοκρατικής αντιμετώπισης» του οικολογικού προβλήματος. Είναι μια εναλλακτική προοπτική ανάπτυξης του σύγχρονου κόσμου.

Νίκος Χατζηκυριάκος-Γκίκας, Το μεγάλο μαύρο δέντρο, Εθνική Πινακοθήκη.

«Ξέρουμε πως ο λευκός δεν καταλαβαίνει τους τρόπους της ζωής μας. Τα μέρη της γης, το ένα μετά το άλλο, δεν κάνουν γι' αυτόν διαφορά, γιατί είναι ξένος που φτάνει τη νύχτα και παίρνει από τη γη όσα του χρειάζονται. Η γη δεν είναι αδερφή του αλλά εχθρός που πρέπει να τον κατακτήσει, κι αφού τον κατακτήσει πηγαίνει παρακάτω. Με την απληστία του θα καταπιεί τη γη και θα αφήσει πίσω του μια έρημο. Η όψη που παρουσιάζουν οι πολιτείες σας κάνει κακό στα μάτια του ερυθρόδερμου». (Επιστολή του αρχηγού φυλών των Ινδιάνων προς τον πρόεδρο των Η.Π.Α. Φράνκλιν Πιρς).

«Η ιστορία της προσπάθειας του ανθρώπου να υποτάξει τη φύση είναι συνάμα και η ιστορία της υποταγής του ανθρώπου από τον άνθρωπο». (Μαξ Χορκχάιμερ)

Μαξ Χορκχάιμερ (1895-1973)
Γερμανός Φιλόσοφος

4.9

Θρησκευτικός φονταμενταλισμός

Ο όρος προέρχεται από τη λατινική λέξη *fundamentum*, που σημαίνει «θεμέλιο». Γι' αυτό «φονταμενταλισμός» σημαίνει την επιστροφή στις πρωταρχικές αξίες και τις βασικές αρχές ενός πολιτικού ή θρησκευτικού δόγματος. Ο όρος «θρησκευτικός φονταμενταλισμός» δηλώνει:

- την κατά γράμμα προσήλωση στο δόγμα και τα ιερά κείμενα μια θρησκείας.

- την τάση υπεράσπισης, με φανατικό τρόπο, θρησκευτικών αντιλήψεων και παραδόσεων του παρελθόντος προκειμένου να δημιουργηθεί ρεύμα αντίστασης απέναντι σε μια μεταρρύθμιση ή κάθε ενδεχόμενη αλλαγή θρησκευτικού χαρακτήρα.
- Κύρια χαρακτηριστικά του φονταμενταλισμού είναι:
- ο δογματισμός, η τυφλή και παράλογη υπακοή σε κελεύσματα επιστροφής στο παρελθόν.
  - η τυπολατρία, η εμμονή στην καθαρότητα του θρησκευτικού λόγου, ο φόβος και το μίσος απέναντι σε οτιδήποτε φαντάζει αλλόθρησκο ή διαφορετικό.
  - η δογματική προσήλωση στο αλάθητο των ιερών και θεόπνευστων κειμένων είτε πρόκειται για τη Βίβλο (χριστιανισμός), το Κοράνι (ισλαμιστές), την Τορά (ιουδαϊστές).

Ο φανατισμός και η παραμορφωτική εικόνα της πραγματικότητας που ο φονταμενταλισμός δημιουργεί οδηγεί, πολλές φορές, σε ακραίες εκφράσεις βίας και εξτρεμισμού, με συνέπεια την πρόκληση αντικοινωνικών συμπεριφορών και έντονης επιθετικότητας.

Στο ερώτημα ποια είναι τα αίτια εμφάνισης του φονταμενταλισμού, θα μπορούσαμε να απαντήσουμε πως αυτό εξαρτάται από το σε ποια κοινωνία αναφερόμαστε και σε ποια θρησκεία συγκεκριμένα. Οι φονταμενταλιστές, σε κάθε χώρα και σε κάθε θρησκεία, παρεμβαίνουν με διάφορους τρόπους στην πολιτική και κοι-

νωνική ζωή για διαφορετικούς λόγους. Το οικονομικό επίπεδο ανάπτυξης της χώρας, ο βαθμός διαχωρισμού θρησκείας, κοινωνίας και πολιτείας, το μορφωτικό επίπεδο των πολιτών είναι παράγοντες που επηρεάζουν το είδος και το περιεχόμενο του όποιου φονταμενταλισμού εμφανίζεται.

Στις Η.Π.Α., λουθηρανοί, μεθοδιστές, ευαγγελικοί κ.ά, κήρυξαν τον πόλεμο κατά της δαρβινικής θεωρίας της εξέλιξης συσπειρώνοντας όλες τις συντηρητικές, ρατσιστικές και αντιδραστικές δυνάμεις. Απαίτησαν, επίσης, να μη διδάσκεται στα σχολεία. Το 1925, ένας καθηγητής βιολογίας στις Η.Π.Α. δικάστηκε επειδή παραβίασε τον νόμο που απαγόρευε τη διδασκαλία της θεωρίας του Δαρβίνου.

Σε χώρες της Ασίας, φονταμενταλιστές ισχυρίζονται ότι αγωνίζονται ενάντια στον δυτικό ιμπεριαλισμό και την αποικιοκρατία. Στο πλαίσιο αυτής της φονταμενταλιστικής αντίληψης έχουν γίνει και τρομοκρατικές επιθέσεις, οι οποίες έχουν στοιχίζει τη ζωή αθώων και ανυποψίαστων ανθρώπων. Τραγική ειρωνεία είναι ότι πολλά από τα θύματα αυτών των επιθέσεων δεν είχαν καμία σχέση ούτε με τον ιμπεριαλισμό ούτε με την αποικιοκρατία. Ενδεχομένως, πολλοί από τους νεκρούς, ως ενεργοί πολίτες, να ήταν ενάντιοι της επεκτατικής πολιτικής ορισμένων κυβερνήσεων ή πολυεθνικών εταιρειών των αναπτυγμένων χωρών προς τις χώρες του Τρίτου Κόσμου.

Ο φονταμενταλισμός δεν πρέπει, σε καμία περίπτωση, να συγχέεται με τη θρησκεία στο όνομα της οποίας ενεργούν καταχρηστικά οι φονταμενταλιστές. Ο χριστιανισμός, ο ισλαμισμός, ο ιουδαϊσμός κτλ. δεν έχουν σχέση με τέτοιες ενέργειες.

Ο φονταμενταλισμός είναι «ακραία» και «παραμορφωμένη» ερμηνεία της κάθε θρησκείας, των αρχών και των κανόνων της.

Την 11η Σεπτεμβρίου 2001, δύο αεροπλάνα που ελέγχονταν από αεροπειρατές έπεσαν πάνω στους Δίδυμους Πύργους της Νέας Υόρκης καταστρέφοντάς τους και σκοτώνοντας χιλιάδες ανθρώπους. Η μέρα αυτή χαρακτηρίστηκε ως «η μέρα που άλλαξε ο κόσμος». Μια από τις αλλαγές που έφερε η επίθεση ήταν η αναπροσαρμογή της εξωτερικής πολιτικής των Η.Π.Α. Η επίδραση της 11ης Σεπτεμβρίου στις πολιτικές ιδεολογίες ήταν η ενίσχυση του συντηρητισμού και του δυτικού φιλελευθερισμού στη Δυτική Ευρώπη και τις Η.Π.Α. Η επίθεση, σε μεγάλο βαθμό,

λειτουργήσε τελικά «ενοποιητικά» για πολλούς από τους κατοίκους των αναπτυσσόμενων χωρών που αισθάνθηκαν ότι απειλούνται από κάποιον εξωτερικό τρομοκράτη, εχθρό του δυτικού πολιτισμού.

Ο Σάμιουελ Φίλιπς Χάντιγκτον (1927-2008) προσπάθησε, με τη θεωρία του για τη Σύγκρουση των Πολιτισμών (1993), να κατασκευάσει ένα νέο διπολικό κόσμο, όπου τη θέση της αντιπαράθεσης καπιταλισμού-σοσιαλισμού (Η.Π.Α. και ΝΑΤΟ-Ε.Σ.Σ.Δ. και Σύμφωνο της Βαρσοβίας) την καταλαμβάνει η αντιπαράθεση των πολιτισμών.

(βλ. Andrew Heywood, Πολιτικές ιδεολογίες, μτφρ, Χαρίδημος Κουτρής, εκδ. Επίκεντρο, Θεσ/νίκη 2007).

Α' ΟΜΑΔΑ

1α. Βάλτε Σ (Σωστό) ή Λ (Λάθος) στην αντίστοιχη απάντηση:

- Οι σύγχρονες κοινοβουλευτικές δημοκρατίες δεν είναι άμεσες.
- Η πολιτική είναι ατομική δράση για δημόσια ζητήματα.
- Πολιτική απάθεια είναι η μη συμμετοχή του πολίτη στα κοινά.
- Οι πελατειακές σχέσεις είναι χαρακτηριστικό της πολιτικά αναπτυγμένης κοινωνίας.
- Ο συντηρητισμός αμφισβητεί το κατεστημένο κοινωνικό σύστημα.

1β. Πολιτικά αναπτυγμένη κοινωνία είναι εκείνη όπου (βάλτε σε κύκλο τη σωστή απάντηση):

- α. ο λαός συμμετέχει καθολικά στην ανάδειξη των αντιπροσώπων του.
- β. οι πολιτικοί εκπρόσωποι του λαού σέβονται το Σύνταγμα και τους νόμους.

γ. οι διαδικασίες διακυβέρνησης της χώρας και στελέχωσης της δημόσιας διοίκησης διέπονται από διαφάνεια και αξιοκρατία.

δ. Όλα τα παραπάνω.

1γ. Αντιστοιχείστε τις έννοιες της Α' στήλης με τις έννοιες της Β' στήλης, γράφοντας τον αντίστοιχο αριθμό της Α' στήλης στο κενό της Β' στήλης.

Α' ΣΤΗΛΗ

1. πολιτική υπανάπτυξη

2. ελληνιστικά

3. πολιτική ανάπτυξη

4. πολιτική

5. αναρχισμός

Β' ΣΤΗΛΗ

— διαφάνεια

— βασιλεία

— κατάργηση
του κράτους

— πελατειακές
σχέσεις

— δράση για δημόσια
ζητήματα

Β' ΟΜΑΔΑ

1α. Ποιο είναι το θεμελιώδες πολιτικό πρόβλημα;

1β. Ποιο είναι το περιεχόμενο του όρου «πολιτική».

2α. Ποια είναι τα χαρακτηριστικά της δημοκρατίας κατά τον Αριστοτέλη;

2β. Να αναλύσετε την έννοια του κοινοτισμού.

Επιπλέον:

- Να συζητήσετε τα χαρακτηριστικά της πολιτικής ανάπτυξης και υπανάπτυξης.
- Να συζητήσετε τη διαφορά αναρχισμού και σοσιαλισμού.
- Να εξετάσετε με παραδείγματα τη σχέση οικονομίας και πολιτικής.

Α' ΟΜΑΔΑ

1α. Βάλτε Σ (Σωστό) ή Λ (Λάθος) στην αντίστοιχη απάντηση:

- Η δημοκρατία στην αρχαία Αθήνα ήταν άμεση.
- Κατά τον Αριστοτέλη, η ολιγόχρονη θητεία σε αξιώματα είναι χαρακτηριστικό της δημοκρατίας.
- Τα ελληνιστικά βασίλεια υποσκέλισαν τη δημοκρατία.
- Ο Μακιαβέλι επιδίωκε τον πολιτικό κατακερματισμό της Ιταλίας.
- Η Σχολή των Συγκρούσεων θεωρεί ότι το κράτος είναι ένας ουδέτερος πολιτικός θεσμός που ρυθμίζει τους υπόλοιπους κοινωνικούς και πολιτικούς θεσμούς.

1β. Πολιτικά υπανάπτυκτη κοινωνία είναι εκείνη όπου (βάλτε σε κύκλο τη σωστή απάντηση):

- α. κυριαρχούν οι πελατειακές σχέσεις.
- β. το Σύνταγμα και οι νόμοι παραβιάζονται συχνά.
- γ. οι πολίτες δεν συμμετέχουν συνειδητά στα κοινά.
- δ. όλα τα παραπάνω.

1γ. Αντιστοιχείστε τις έννοιες της Α' στήλης με τις έννοιες της Β' στήλης, γράφοντας τον αντίστοιχο αριθμό της Α' στήλης στο κενό της Β' στήλης.

Α' ΣΤΗΛΗ

1. φιλελευθερισμός

2. συντηρητισμός

3. σοσιαλισμός

4. πολιτική οικολογία

5. φασισμός

Β' ΣΤΗΛΗ

— υπέρτατη αξία το έθνος

— αειφόρος ανάπτυξη

— κράτος υπό τον έλεγχο των εργατών

— διατήρηση της υπάρχουσας τάξης πραγμάτων

— δικαίωμα ψήφου

Β' ΟΜΑΔΑ

1α. Ποια είναι τα κύρια γνωρίσματα του φονταμενταλισμού;

1β. Ποιες τάσεις περιλαμβάνει ο κοινοτισμός;

2α. Ποια είναι τα βασικά σημεία του μοντέλου της αειφόρου ανάπτυξης;

2β. Ποια είναι τα βασικά χαρακτηριστικά του

αναρχισμού ως πολιτικής θεωρίας;

Επιπλέον:

- **Να αναλύσετε γιατί ο φασισμός οδηγεί τα έθνη σε συγκρούσεις.**
- **Να συζητήσετε στην τάξη τις διαφορές σοσιαλισμού και κομμουνισμού.**

**Στέλιος Μαυρομάτης, Σύνθεση, 1983,
Εθνική Πινακοθήκη.**

ΚΕΦΑΛΑΙΟ

5

ΘΕΜΑΤΑ ΠΟΥ ΑΠΑΣΧΟΛΟΥΝ ΤΙΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ

5.1 Το φαινόμενο της διαφθοράς

5.2 Το ηλεκτρονικό εμπόριο

5.3 Η μετανάστευση

5.3.1 Κατηγορίες και αίτια μετανάστευσης

**5.3.2 Κοινωνικές-οικονομικές-πολιτικές συνέ-
πειες**

ώρες 6

στόχοι

Οι μαθητές/-τριες να μπορούν να:

- εξηγούν και ερμηνεύουν το φαινόμενο της διαφθοράς.
- εξηγούν και να εφαρμόζουν τους κανόνες του ηλεκτρονικού εμπορίου.
- συγκρίνουν τιμές διάφορων προϊόντων.
- καταγράφουν τους κινδύνους που υπάρχουν στις ηλεκτρονικές συναλλαγές.
- αναλύουν τα αίτια και τις συνέπειες της μετανάστευσης.

- εξηγούν τις έννοιες της προκατάληψης, των στερεοτύπων, του ρατσισμού και της ετερότητας.

βασική ορολογία

- ανομία
- διαφθορά
- εγκλήματα του «λευκού κολάρου»
- εγκληματικότητα
- ηλεκτρονικό έγκλημα
- ηλεκτρονικό εμπόριο
- κοινωνία των πολιτών
- κοινωνικά στερεότυπα
- κοινωνικές προκαταλήψεις
- μεταβιομηχανική κοινωνία
- μετανάστευση
- μετανάστης
- νεποτισμός
- νομενκλατούρα
- πρόσφυγας
- μεταναστευτική πολιτική
- ρατσισμός

**Κωνσταντίνος Μαλέας, Σαντορίνη, 1924-1928,
Εθνική Πινακοθήκη.**

5.1

Το φαινόμενο της διαφθοράς

Όταν αναφερόμαστε στο φαινόμενο της διαφθοράς εννοούμε την κακή χρήση της πολιτικής, οικονομικής και διοικητικής δύναμης από φορείς και πρόσωπα που εκπροσωπούν την εξουσία, με στόχο την ιδιοποίηση οφελών για την εξυπηρέτηση του ατομικού τους συμφέροντος.

Ειδικότερα, το φαινόμενο της διαφθοράς αναφέρεται σε ένα φάσμα παράνομων δραστηριοτήτων οι οποίες είναι αντίθετες προς το δημόσιο συμφέρον και λαμβάνουν χώρα σε κυβερνητικές θέσεις και αξιώματα, σε πολιτικά κόμματα, στη δημόσια διοίκηση και την κρατική γραφειοκρατία, σε θεσμικούς χώρους και υπηρεσίες όπως η δικαιοσύνη, οι μηχανισμοί της αστυνομίας, οι εφορίες, οι τράπεζες, τα νοσοκομεία, η πολεοδομία κ.α.

Το φαινόμενο της διαφθοράς διαπερνά όλο το εύρος της κοινωνικής και οικονομικής ζωής. Αυτό έχει ως συνέπεια η διαφθορά να παράγει πλέγματα σχέσεων τα οποία είναι εχθρικά και ξένα απέναντι στο δημόσιο συμφέρον και το ευρύτερο κοινωνικό σύνολο.

Παράλληλα, η διαφθορά δημιουργεί στεγανά στον δημόσιο βίο και τη δημόσια διοίκηση, τα οποία και εκμεταλλεύεται. Πολλές φορές οι νόμοι αφήνουν το περιθώριο για να αναπτυχθούν φαινόμενα διαφθοράς. Πρόκειται για τα λεγόμενα «παραθυράκια» του νόμου. Τα «παραθυράκια» είναι διατάξεις που η ερμηνεία τους δεν

είναι σαφής και δίνει χώρο για την ανάπτυξη πρακτικών διαφθοράς.

Η διαφθορά είναι οικονομικό, κοινωνικό και πολιτικό φαινόμενο που έχει οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές αιτίες. Δεν είναι ένα φαινόμενο που εμφανίζεται σε κάποιες χώρες και χαρακτηρίζει κάποιους λαούς. Δεν είναι, με άλλα λόγια, στη «φύση» του Έλληνα, του Ιταλού, του Ισπανού ή του Τούρκου η διαφθορά ενώ απουσιάζει από τη «φύση» του Γερμανού, του Άγγλου, του Ελβετού κτλ. Το γεγονός ότι η διαφθορά εμφανίζεται έντονα σε κάποιες χώρες και όχι σε κάποιες άλλες έχει να κάνει με την οργάνωση της οικονομίας, της κοινωνίας και της πολιτείας των χωρών και όχι με κάποια «εγγενή χαρακτηριστικά» ή «έμφυτες ροπές» των λαών.

Ο όρος νεποτισμός προέρχεται από τη λατινική λέξη nepos (εγγονός, απόγονος). Σημαίνει την εύνοια συγγενών και προσωπικών φίλων εις βάρος των υπόλοιπων μελών της κοινωνίας. Όταν κάποιος πολιτικός προσλαμβάνει, αναξιοκρατικά, τους συγγενείς του στο δημόσιο ή όταν άνθρωποι καταλαμβάνουν θέσεις και αξιώματα επειδή είναι συγγενείς ενός προσώπου που κατέχει εξουσία, τότε έχουμε φαινόμενα νεποτισμού.

Ο νεποτισμός είναι παράμετρος του φαινομένου της διαφθοράς.

Νίκος Χουλιάρης, Ο ζωγράφος που φεύγει, 1940, Εθνική Πινακοθήκη.

Ο όρος **νομενκλατούρα** προέρχεται από τη λατινική λέξη *nomenclatura* (κατάλογος ονομάτων). Ο όρος **νομενκλατούρα** χρησιμοποιείται στην πολιτική για να δηλώσει μια ομάδα ανθρώπων που κρατάει και ελέγχει, επί πολλά έτη, τις καίριες θέσεις σε ένα κόμμα, μια κυβέρνηση κτλ.

Η επιβίωση της **νομενκλατούρας** είναι στοιχείο πολιτικής υπανάπτυξης και μπορεί, πολλές φορές, να οδηγήσει στην ανάπτυξη φαινομένων διαφθοράς. Αυτό οφείλεται στο ότι η **νομενκλατούρα** έχει την τάση, προκειμένου να διασφαλίσει την ύπαρξή της, να ευνοεί την ανέλιξη και την ανάδειξη νέων στελεχών που δεν θα την αμφισβητήσουν.

Η διαφθορά μάς απασχολεί ως οικονομικό, κοινωνικό και πολιτικό φαινόμενο. Όχι ως ατομική πρακτική. Ατομικές πρακτικές παραβίασης των νόμων, δωροδοκίας και δωροληψίας εμφανίζονται από την αρχαιότητα σε όλες τις κοινωνίες, σε όλα τα μήκη και πλάτη του πλανήτη. Η διαφθορά είναι κάτι διαφορετικό. Πρόκειται για ένα μαζικό φαινόμενο, το οποίο σε πολλές περιπτώσεις έχει γίνει «συνείδηση» σε μεγάλα τμήματα της κοινωνίας. Η φράση «δώσε φακελάκι για να γίνει η δουλειά σου» είναι ενδεικτική του φαινομένου της διαφθοράς και δείχνει, δυστυχώς, ότι η κοινωνία έχει συνηθίσει αυτές τις πρακτικές με αποτέλεσμα να τις θεωρεί φυσιολογικές.

Οι παράγοντες που προκαλούν την εμφάνιση φαινομένων διαφθοράς διαπλέκονται μεταξύ τους, αλληλεπιδρούν και δεν είναι εύκολο να διαχωριστούν. Συγκεκριμένες οικονομικές πρακτικές, που σε κάποιο κοινωνικό ή πολιτικό πλαίσιο δεν οδηγούν σε φαινόμενα διαφθοράς, μπορεί να οδηγούν σε τέτοια φαινόμενα σε ένα άλλο πλαίσιο. Για παράδειγμα, οι επιχειρήσεις στον καπιταλισμό δραστηριοποιούνται με σκοπό τη μεγιστοποίηση του κέρδους. Όμως, αυτό από μόνο του δεν αποτελεί παράγοντα διαφθοράς, διότι τότε κάθε επιχειρηματία και κάθε επιχείρηση θα είχαν διαφθαρεί. Σε συγκεκριμένες συνθήκες πολιτικής υπανάπτυξης (βλ. ενότητα Α4.7), η επιχειρηματική δραστηριότητα μπορεί να διαπλεχθεί με πολιτικούς και στελέχη της δημόσιας

διοίκησης και να προκαλέσει διαφθορά. Η κεντρικά σχεδιασμένη οικονομία, επίσης, δεν αποτελεί παράγοντα διαφθοράς από μόνη της. Μπορεί, όμως, υπό συγκεκριμένες συνθήκες τα στελέχη του κράτους που σχεδιάζουν την οικονομία να αποκοπούν από την κοινωνία και αντί να λειτουργούν για το δημόσιο όφελος να στοχεύσουν στο ιδιωτικό τους συμφέρον.

Καραβάτζιο, Οι χαρτοκλέφτες, περίπου 1594.

«Τις χειρότερες επιδόσεις στην Ευρωπαϊκή Ένωση έχει η Ελλάδα σχετικά με τη διαφθορά, με το 22% των πολιτών (δηλαδή έναν στους πέντε) να δηλώνει –απαντώντας σε σχετική δημοσκόπηση που διοργανώνεται κάθε χρόνο ειδικά για την οργάνωση Διεθνούς Διαφάνεια– ότι “λάδωσε” κάποιον δημόσιο λειτουργό κατά το 2012 και το 54% των Ελλήνων να διαπιστώνει επιδείνωση της διαφθοράς. Η Ελλάδα

βρίσκεται στις υψηλότερες θέσεις διαφθοράς μεταξύ των κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης με 22%, ενώ η Κύπρος έχει 19%, η Βουλγαρία 8%, η Ιταλία μόλις 5%, η Πορτογαλία 3% και η Ισπανία 2%.

Σύμφωνα με το Παγκόσμιο Βαρόμετρο Διαφθοράς που συνέταξε η Διεθνής Διαφάνεια (μη κυβερνητική οργάνωση που καταρτίζει πίνακα με 176 χώρες ανάλογα με το επίπεδο διαφθοράς τους), η Ελλάδα θεωρείται πιο διεφθαρμένη από την Αργεντινή (13%) και την Αρμενία (18%), από το Ελ Σαλβαδόρ (12%) και το Περού (20%) καθώς και από την Τζαμάικα (12%). Ωστόσο, ολοένα και περισσότεροι πολίτες – το 84% όσων ρωτήθηκαν στην Ελλάδα – δηλώνουν διατεθειμένοι να αντιδράσουν στη διαφθορά καταγγέλλοντας περιστατικά.

Ο μέσος όρος διαφθοράς για ολόκληρο τον κόσμο είναι 27%. Υπάρχουν χώρες-παράδεισοι διαφάνειας, όπου το «λάδωμα» είναι κάτω του 1%, όπως ήταν για το 2012 η Δανία, η Φινλανδία, η Ιαπωνία και η Αυστραλία. Στον αντίποδα, υπάρχει η πεντάδα των πλέον διεφθαρμένων κρατών του κόσμου: η χειρότερη είναι η Σιέρα Λεόνε με 84%, ακολουθεί η Λιβερία με 75%, η Υεμένη με 74%, η Κένυα με 70% και το Καμερούν με 62%».

(εφημερίδα ΤΟ ΒΗΜΑ, 9/7/2013).

Έχοντας αυτές τις επισημάνσεις κατά νου, θα αναφερθούμε σε ορισμένους παράγοντες που μπορούν να ευνοήσουν την ανάπτυξη της διαφθοράς:

α) Ο βαθμός ανάπτυξης της δημοκρατίας και ο ρόλος του κράτους. Σε χώρες που το επίπεδο της δημοκρατίας είναι χαμηλό και υπανάπτυκτο, οι συνθήκες ευδοκίμησης φαινομένων διαφθοράς και κατάχρησης εξουσίας είναι ευνοϊκότερες. Υπάρχουν πελατειακές σχέσεις και την ίδια στιγμή υπάρχει χαλαρός έλεγχος από την εκτελεστική, τη νομοθετική ή τη δικαστική εξουσία. Για παράδειγμα, μοναρχικά ή αυταρχικά καθεστώτα υπανάπτυκτων χωρών έχουν δείξει εντονότερα σημάδια απροκάλυπτου χρηματισμού και αυθαιρεσίας, χωρίς να μπορεί να παρέμβει κανείς για την αποτροπή τέτοιων φαινομένων. Αλλά και σε αναπτυγμένες δημοκρατίες έχουν εμφανιστεί εκτεταμένα κρούσματα διαφθοράς. Οι εγκληματολόγοι έχουν ορίσει αυτά τα φαινόμενα ως «εγκλήματα του λευκού περιλαιμίου» ή «εγκλήματα του λευκού κολάρου». Ο όρος υποδηλώνει ότι άνθρωποι με κουστούμια και πουκάμισα με λευκά κολάρα (πολιτικοί, ανώτερα στελέχη του κράτους, επιχειρηματίες, στελέχη του χρηματιστηρίου και των τραπεζών κτλ.) είναι αυτοί που επιδίδονται σε τέτοιες δραστηριότητες (παραβίαση νόμων για τις επιχειρήσεις, χρηματισμούς για αδειοδοτήσεις επιχειρήσεων, παράνομες δανειοδοτήσεις, αθέμιτος ανταγωνισμός κτλ.). Όσο υποχωρεί η διαφάνεια και ο έλεγχος τόσο αυτά τα φαινόμενα βρίσκουν πεδίο ανάπτυξης.

β) Ο ρόλος της «κοινωνίας των πολιτών». Με τον όρο «κοινωνία των πολιτών», στη σύγχρονη εκδοχή του και πολύ συνοπτικά, εννοούμε τον ενδιάμεσο κοινωνικό χώρο ανάμεσα στο κράτος και την ελεύθερη αγορά, δηλαδή τις επιχειρήσεις. Η κοινωνία των πολιτών περιλαμβάνει τις κοινωνικές οργανώσεις, τα κινήματα, τις Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις, τις περιβαλλοντικές και εθελοντικές δράσεις των πολιτών οι οποίες ενεργούν και λαμβάνουν χώρα μακριά τόσο από την ιδιωτική επιχειρηματικότητα όσο και από τους κρατικούς μηχανισμούς. Οι χώρες που έχουν αναπτυγμένη «κοινωνία πολιτών» είναι περισσότερο ευαισθητοποιημένες σε έννοιες και πρακτικές που σχετίζονται με τη διαφάνεια, την κοινωνική λογοδοσία, τον δημόσιο και κοινωνικό έλεγχο, ενώ ταυτόχρονα έχουν πετύχει υψηλότερο βαθμό συμμετοχής στα κοινά και μεγαλύτερο βαθμό κοινωνικής ευθύνης στον ατομικό και δημόσιο βίο. Αντίθετα, οι χώρες με ισχνή «κοινωνία των πολιτών» παραμένουν προσκολλημένες σε παραδοσιακές και κρατικιστικές λογικές στις οποίες ενδημούν οι πελατειακές σχέσεις, ο συγκεντρωτισμός της εξουσίας, η έλλειψη συμμετοχής και οι προσωπικές στρατηγικές, η αδιαφάνεια και ο νεποτισμός. Η ισχνή κοινωνία των πολιτών είναι παράγοντας που ευνοεί την ανάπτυξη φαινομένων διαφθοράς. Η συμμετοχή και ο έλεγχος μπορούν να αποτρέψουν την εμφάνιση και ανάπτυξη της διαφθοράς. Όταν οι πολίτες «αποχωρούν» από τα

κοινά και «ιδιωτεύουν», τότε αφήνουν το πεδίο ελεύθερο σε όσους επιθυμούν να διαπλεχθούν και να κερδοσκοπήσουν ανεξέλεγκτοι.

«Όπως είναι γνωστό, για διάφορους ιστορικούς λόγους, η χώρα μας έχει μια εξαιρετικά καχεκτική κοινωνία των πολιτών με έντονους αυταρχισμούς και στο ενδοθεσμικό και στο διαθεσμικό επίπεδο. Στον πολιτικό χώρο, π.χ., έχουμε και υπερσυγκέντρωση δύναμης στα χέρια των κυβερνώντων (ενδοθεσμικό επίπεδο) και κομματικοκρατία, δηλαδή διείσδυση της κομματικής λογικής σε τομείς όπως η ανώτατη παιδεία, η Εκκλησία κλπ.»

(Νίκος Μουζέλης, εφημερίδα ΤΟ ΒΗΜΑ, 14/12/1997).

«**Η κοινωνία των πολιτών** δηλώνει όλες τις μορφές κοινωνικής δράσης ατόμων ή ομάδων, οι οποίες δεν απορρέουν από το κράτος και δεν αναλαμβάνονται από αυτό. Ο όρος οργανωμένη κοινωνία των πολιτών αναφέρεται στις οργανωτικές δομές, των οποίων τα μέλη εξυπηρετούν, μέσω ενός δημοκρατικού διαλόγου, το γενικό συμφέρον και λειτουργούν ως μεσολαβητές μεταξύ των δημόσιων αρχών και των πολιτών. [...]

Η Συνθήκη της Λισαβόνας (άρθρο 15 της Συνθήκης για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης - ΣΛΕΕ) αναγνωρίζει τη σημασία της συμμετοχής της κοινωνίας των πολιτών στη χρηστή ευρωπαϊκή διακυβέρνηση». (<http://europa.eu>)

γ) Ο βαθμός και το επίπεδο των οικονομικών και κοινωνικών ανισοτήτων. Σε κοινωνίες όπου υπάρχουν φαινόμενα ακραίων και έντονων οικονομικών και κοινωνικών ανισοτήτων, κοινωνικές συνθήκες που παράγουν φτώχεια, ανεργία, εξαθλίωση και κοινωνικό αποκλεισμό, η εκδήλωση φαινομένων διαφθοράς αναμένεται να είναι εντονότερη αφού το κίνητρο για την υπέρβαση μιας προβληματικής κατάστασης γίνεται μεγαλύτερο. Ουσιαστικά κυριαρχεί ο βιολογικός νόμος της ζούγκλας στην κοινωνία, ο οποίος προτρέπει αλλά και «δικαιολογεί» φαινόμενα διαφθοράς. Γι' αυτό και η αντιμετώπιση αυτών των κοινωνικών προβλημάτων είναι όχι μόνο υποχρέωση, αλλά όρος επιβίωσης μιας δημοκρατικής πολιτείας. Πώς μπορεί να λειτουργήσει η δημοκρατία σε μια κοινωνία όπου το μεγαλύτερο μέρος των φόρων το πληρώνουν όσοι δεν μπορούν να ξεφύγουν από τους φορολογικούς μηχανισμούς, όπου οι ποινές επιβάλλονται σε όποιους δεν μπορούν να πληρώσουν τις υπηρεσίες ενός καλού δικηγόρου, όπου τις θέσεις στη δημόσια διοίκηση τις καταλαμβάνουν όσοι

έχουν γνωριμίες; Και πώς διαπαιδαγωγείται ο πληθυσμός αυτών των κοινωνιών; Σε ποιες αξίες και σε ποιες πρακτικές;

δ) Η ανομία και το αξιακό σύστημα μιας κοινωνίας. Η διαφθορά είναι όψη του φαινομένου της ανομίας. Ανομία δεν σημαίνει παρανομία και μη τήρηση των νόμων. Πρόκειται για ένα ευρύτερο κοινωνικό φαινόμενο, το οποίο περιλαμβάνει και τη μη τήρηση των νόμων. Δεν είναι, όμως, μόνο αυτό. Ο όρος ανομία εισήχθη στις κοινωνικές επιστήμες από τον Εμίλ Ντυρκέμ. Η ανομία είναι χαρακτηριστικό της χαλάρωσης της κοινωνικής συνοχής. Πρόκειται για μια κατάσταση, όπου οι ηθικοί και τυπικοί κανόνες (νόμοι) μιας κοινωνίας δεν έχουν ιδιαίτερη αξία για τα μέλη της. Τα μέλη της κοινωνίας αρχίζουν να μην πιστεύουν σε αυτούς. **Ανομία είναι η αποσύνδεση των στόχων που θέτουν τα άτομα από τα κοινωνικά αποδεκτά μέσα για να τους πραγματοποιήσουν.** Για παράδειγμα, κάποιο μέλος της κοινωνίας θέλει να αγοράσει ένα αυτοκίνητο. Τα αποδεκτά κοινωνικά μέσα είναι να αποταμιεύσει χρήματα που προέρχονται από την εργασία του, να λάβει κάποιο τραπεζικό δάνειο το οποίο θα το αποπληρώσει σταδιακά κτλ. Όμως, μπορεί το άτομο να μην καταφύγει σε αυτά τα μέσα. Μπορεί να καταφύγει σε ενέργειες, οι οποίες να του αποφέρουν το απαραίτητο ποσό για να αγοράσει το αυτοκίνητο. Όταν τέτοιες πρακτικές και αντιλήψεις διαδίδονται στο κοινωνικό σώμα, τότε επικρατεί η κατάσταση της ανομίας. Η

ανομία μεγαλώνει ακόμη περισσότερο όταν οι πρακτικές αυτές μένουν ατιμώρητες. Οι σύγχρονες κοινωνίες, λόγω του μεταβατικού τους χαρακτήρα, δημιουργούν όρους ανάπτυξης της ανομίας. Οι παραδοσιακές αξίες και οι θεσμοί κλονίζονται, χωρίς να έχουν εμφανιστεί νέες κοινωνικές σχέσεις και ρυθμίσεις που θα πάρουν τη θέση τους. Άλλωστε, ο Ντυρκέμ, που όρισε την ανομία ως φαινόμενο, είχε ζήσει σε μια ανάλογη μεταβατική εποχή. Ήταν στις αρχές του 20ού αιώνα, όπου η οικονομία και η κοινωνία άλλαζαν με ταχύτατους ρυθμούς χωρίς οι άνθρωποι να έχουν μπορέσει να αφομοιώσουν τις αλλαγές.

ε) Ο ρόλος της οικογένειας και του εκπαιδευτικού συστήματος. Οι φορείς κοινωνικοποίησης και ιδιαίτερα η οικογένεια και το σχολείο μπορούν να παίξουν καθοριστικό ρόλο στη διαπαιδαγώγηση των νέων ανθρώπων ενάντια στη λογική και την πρακτική της διαφθοράς. Η οικογένεια και η εκπαίδευση μπορούν να γίνουν «σχολείο» και περιβάλλον ήθους και εννοιών, καλλιεργώντας έννοιες και αξίες όπως: **πολίτης, δημόσιο συμφέρον, κοινό καλό, κοινωνική αλληλεγγύη, κράτος δικαίου, κοινωνική δικαιοσύνη, συνέπεια, εντιμότητα, ειλικρίνεια, κοινωνική ευθύνη.** Η οικονομία και η πολιτεία σαφώς έχουν την πρωταρχική ευθύνη για τα φαινόμενα διαφθοράς, όμως οι άνθρωποι είναι αυτοί που επιλέγουν πώς θα ζήσουν, που σε τελική ανάλυση δημιουργούν την ιστορία τους. Άλλωστε, η δημοκρατία

και η πολιτική ανάπτυξη είναι το αντίδοτο στη διαφθορά. Όμως, δημοκρατία σημαίνει ελευθερία, συμμετοχή και ευθύνη. Αν οι πολίτες είναι απαθείς και δεν έχουν έναν ορίζοντα αξιών που θα τους κινητοποιεί να ελέγξουν την κάθε εξουσία, τότε οι λέξεις δημοκρατία και συμμετοχή στερούνται περιεχομένου. Σε αυτή την κατεύθυνση μπορούν να συμβάλουν σημαντικά οι φορείς που διαμορφώνουν τους αυριανούς πολίτες.

Νίκος Εγγονόπουλος, Θέατρον, 1961, Εθνική Πινακοθήκη.

«Τα εγκλήματα του λευκού περιλαιμίου προϋποθέτουν την χρήση της μεσοαστικής ή επαγγελματικής θέσης του δράστη για την διάπραξή τους. Εγκλήματα των ισχυρών είναι εκείνα για την διάπραξη των οποίων γίνεται χρήση της εξουσίας που έχει δοθεί στον δράστη - όπως όταν ένας αξιωματούχος

δέχεται δωροδοκίες για να μεροληπτήσει υπέρ ενός μέτρου πολιτικής.

Αν και οι αρχές αντιμετωπίζουν τα εγκλήματα αυτά με πολύ περισσότερη ανοχή από ό,τι τα εγκλήματα των λιγότερο προνομιούχων, το κόστος των εγκλημάτων του λευκού περιλαιμίου είναι τεράστιο. Πολύ περισσότερη έρευνα έχει γίνει για τα εγκλήματα λευκού περιλαιμίου στις Η.Π.Α. παρά στην Βρετανία. Στις Η.Π.Α. υπολογίστηκε πως τα εγκλήματα λευκού περιλαιμίου (που ορίζονται ως φοροδιαφυγή, ασφαλιστικές απάτες σχετικά με φάρμακα και ιατρικές υπηρεσίες, απάτες για επισκευές κατοικίας και αυτοκινήτων) στοιχίζουν σαράντα φορές περισσότερο από τα συνήθη εγκλήματα κατά της περιουσίας... Επιπλέον, ορισμένες μορφές εγκλημάτων λευκού περιλαιμίου αφορούν πολύ μεγαλύτερο αριθμό ατόμων από ό,τι τα εγκλήματα των χαμηλών τάξεων. Ένας καταχραστής μπορεί να ληστέψει χιλιάδες -και σήμερα με τη χρήση ηλεκτρονικών υπολογιστών εκατομμύρια- άτομων και παράνομα πωλούμενα φάρμακα μπορούν να προσβάλλουν την υγεία πολλών ανθρώπων και να οδηγήσουν ακόμα και σε θανάτους».

(A. Giddens, Κοινωνιολογία, μτφρ. Δ. Τσαούσης, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2002).

5.2

Το ηλεκτρονικό εμπόριο

Μέχρι πριν από μερικά χρόνια γνωρίζαμε την έννοια του εμπορίου μέσα από τις συμβατικές οδούς της αγοράς και της πώλησης εμπορευμάτων, μέσω της φυσικής παρουσίας ανθρώπων οι οποίοι δραστηριοποιούνταν σε χώρους αγοραπωλησίας όπως οι λαϊκές αγορές, τα εμπορικά καταστήματα, τα εμπορικά κέντρα.

Η διαδικασία αυτή απαιτούσε τη φυσική παρουσία των εμπλεκόμενων, γεγονός που στοίχιζε και χρόνο αλλά και χρήμα τόσο για τη μετακίνηση όσο και για τη μεταφορά εμπορευμάτων.

Ωστόσο, η τεχνολογική εξέλιξη και οι μεταβολές στον χώρο των επικοινωνιών προκάλεσαν σημαντικές ανακατατάξεις στον τρόπο με τον οποίο σήμερα γίνονται οι εμπορικές συναλλαγές. Το τοπίο του εμπορίου έχει αλλάξει σημαντικά, γεγονός που συνεπάγεται μια σειρά από σημαντικούς μετασχηματισμούς σε οικονομικό, κοινωνικό και πολιτικό επίπεδο.

Το ηλεκτρονικό εμπόριο είναι μια νέα οικονομική πραγματικότητα που στηρίζεται στο διαδίκτυο. Η αγορά και πώληση προϊόντων γίνεται μέσω του διαδικτύου. Το ηλεκτρονικό εμπόριο δεν απαιτεί, για την αγορά και πώληση υπηρεσιών και εμπορευμάτων, τη φυσική παρουσία των εμπλεκόμενων. Γίνεται εξ αποστάσεως.

Το ηλεκτρονικό εμπόριο είναι ένα μια εξελιγμένη οικονομική δραστηριότητα της μεταβιομηχανικής κοινω-

νίας. Ο Ντάνιελ Μπελ (1919-2011) ήταν ο πρώτος που χρησιμοποίησε τον όρο «μεταβιομηχανική κοινωνία». Το 1976 εκδόθηκε το βιβλίο του *The coming of post-industrial society* (η έλευση της μεταβιομηχανικής κοινωνίας). Ο Μπελ υποστήριζε ότι η ανάπτυξη της τεχνολογίας, και κυρίως της τεχνολογίας των υπολογιστών, θα επιφέρει τέσσερις καθοριστικές αλλαγές:

α) Μείωση των θέσεων εργασίας στη βιομηχανία και αύξηση στις υπηρεσίες.

β) Μείωση της ανειδίκευτης εργασίας.

γ) Οι νέες τεχνολογίες θα είναι η αιχμή της οικονομίας.

δ) Εμφάνιση νέων κριτηρίων κοινωνικής ιεράρχησης με κριτήριο την πρόσβαση κάποιου/-ας στις νέες τεχνολογίες.

Ο Μιχάλης Δερτούζος (1936-2001), καθηγητής της Πληροφορικής στο Ινστιτούτο Τεχνολογίας της Μασαχουσέτης (M.I.T.), ήταν ένας μεγάλος οραματιστής του κόσμου που μπορούσε να διαμορφώσει το διαδίκτυο. Το ηλεκτρονικό εμπόριο δεν διαφέρει από την αρχική σύλληψη του Δερτούζου, ότι οι άνθρωποι θα κινούνται και θα αγοράζουν προϊόντα και υπηρεσίες όπως κινούνται, βλέπουν βιτρίνες και εμπορεύματα, αγοράζουν σε μια κανονική αγορά με εμπορικά καταστήματα.

Στο ηλεκτρονικό εμπόριο δεν υπάρχουν φυσικοί διαμεσολαβητές παρά μόνο οι ηλεκτρονικοί υπολογιστές μέσω των οποίων γίνονται οι εμπορικές συναλλαγές.

Η face to face (πρόσωπο με πρόσωπο) επαφή των συναλλασσομένων έχει αντικατασταθεί από την screen to screen (οθόνη με οθόνη) επαφή.

Το ηλεκτρονικό εμπόριο εξυπηρετεί χιλιάδες επιχειρήσεις και εκατομμύρια ανθρώπους σε όλο τον κόσμο.

Ο όρος ηλεκτρονικό εμπόριο περιλαμβάνει όλα τα μέσα, τα οποία εξυπηρετούν τις αγοραπωλησίες εμπορευμάτων και υπηρεσιών χρησιμοποιώντας μέσα όπως:

- τηλέφωνο (κινητό-σταθερό-δορυφορικό)
- ηλεκτρονικοί υπολογιστές
- βιντεοτηλέφωνο (βιντεοκλήσεις)
- ηλεκτρονικό ταχυδρομείο (e-mail)
- τηλεμοιοτυπία (fax)
- τηλεόραση
- tablets
- επικοινωνία μέσω ψηφιακών εργαλείων όπως το skype, ή το Big Blue Button, τα οποία δίνουν τη δυνατότητα τηλεδιάσκεψης και χρησιμοποιούνται ευρέως ακόμη και για άλλες χρήσεις (εκπαιδευτικές, επιστημονικές κτλ.)

Καταλαβαίνουμε, λοιπόν, πως στις μέρες μας έχουμε ένα σημαντικό αριθμό εργαλείων τα οποία κυριολεκτικά έχουν μεταλλάξει τον χαρακτήρα και τη φύση των συναλλαγών, με συνέπεια να έχουν προκληθεί σημαντικές αλλαγές σε όλες τις φάσεις και τα στάδια της εμπορευματικής διαδικασίας.

Το ηλεκτρονικό εμπόριο έχει και αυτό τους «ηλεκτρονικούς απατεώνες» του, όπως έχει και το κλασικό εμπόριο.

Το ηλεκτρονικό εμπόριο είναι κατάκτηση, ένας νέος τρόπος εμπορίου που εξυπηρετεί τους εμπόρους, τους παραγωγούς, τους καταναλωτές και την οικονομία στο σύνολό της.

Όμως, για περιπτώσεις απάτης ή άλλων αδικημάτων στο διαδίκτυο, υπάρχει η Δίωξη Ηλεκτρονικού Εγκλήματος.

«Η Δίωξη Ηλεκτρονικού Εγκλήματος προσφέρει υπηρεσίες δίωξης τέτοιων περιπτώσεων στον κυβερνοχώρο και παρέχει ασφάλεια στους πολίτες, τους εμπόρους και τους καταναλωτές που χρησιμοποιούν το διαδίκτυο για την αγορά και πώληση εμπορευμάτων και υπηρεσιών. Αναλυτικότερα:

Η αποστολή της Υποδιεύθυνσης Δίωξης Ηλεκτρονικού Εγκλήματος συμπεριλαμβάνει την πρόληψη, την έρευνα και την καταστολή εγκλημάτων ή αντικοινωνικών συμπεριφορών, που διαπράττονται μέσω του διαδικτύου ή άλλων μέσων ηλεκτρονικής επικοινωνίας.

Η Δίωξη Ηλεκτρονικού Εγκλήματος, στην εσωτερική της δομή, αποτελείται από τέσσερα τμήματα που συμπληρώνουν όλο το φάσμα προστασίας του

χρήστη και ασφάλειας του κυβερνοχώρου. Έτσι, στη νέα αναβαθμισμένη δομή της αποτελείται από:

- Το Τμήμα Γενικών Υποθέσεων και Προστασίας Προσωπικών Δεδομένων, που ασχολείται με τις εγκληματικές πράξεις οι οποίες διαπράττονται στα μέσα ηλεκτρονικής επικοινωνίας και ψηφιακής αποθήκευσης ή μέσω αυτών σε ολόκληρη τη χώρα.
- Το Τμήμα Προστασίας Ανηλίκων, που ασχολείται με τα εγκλήματα τα οποία διαπράττονται κατά των ανηλίκων με τη χρήση του διαδικτύου και των άλλων μέσων ηλεκτρονικής ή ψηφιακής επικοινωνίας και αποθήκευσης.
- Το Τμήμα Προστασίας Λογισμικού και Πνευματικών Δικαιωμάτων που ασχολείται με τις υποθέσεις παράνομης διείσδυσης σε υπολογιστικά συστήματα και κλοπής, καταστροφής ή παράνομης διακίνησης λογισμικού υλικού, ψηφιακών δεδομένων και οπτικοακουστικών έργων, που τελούνται σε ολόκληρη τη χώρα.
- Το Τμήμα Ασφάλειας Ηλεκτρονικών Επικοινωνιών, που ασχολείται με την πρόληψη και καταστολή εγκλημάτων παραβίασης του απορρήτου των ηλεκτρονικών επικοινωνιών.

Κοινωνικές δράσεις της Δίωξης Ηλεκτρονικού Εγκλήματος

Η Δίωξη Ηλεκτρονικού Εγκλήματος αναπτύσσει έντονη δραστηριότητα για την ενημέρωση μικρών και μεγάλων χρηστών του διαδικτύου. Οργανώνει ημερίδες για την ασφαλή πλοήγηση –σε όλη τη Ελλάδα– με στόχο την ενημέρωση των πολιτών για τις νέες τεχνολογίες και ειδικότερα για τους κινδύνους που ελλοχεύουν κατά την πλοήγηση στο διαδίκτυο».

(www.astynomia.gr)

ΓΙΑ ΑΝΑΦΟΡΕΣ ΠΕΡΙΣΤΑΤΙΚΩΝ ΣΤΗ ΔΙΩΞΗ ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟΥ ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΣ

Ειδική τηλεφωνική γραμμή καταγγελιών

11012

(Λειτουργεί όλο το 24 ωρο)

Το ηλεκτρονικό εμπόριο έχει αντικαταστήσει τη διάζωση επικοινωνία ανάμεσα στον πωλητή και τον πελάτη, αφού όλα τα εμπορεύματα αποτελούν μια ψηφιοποιημένη εικόνα που διαθέτει όλα τα τεχνικά και μη χαρακτηριστικά του προϊόντος χωρίς, ουσιαστικά, να προκύπτει λόγος επαφής του πωλητή με τον αγοραστή.

Ως εκ τούτου, η ανθρώπινη επικοινωνία επηρεάζεται σοβαρά, αφού δεν υπάρχει ανάγκη για την άμεση ανθρώπινη επαφή με τον πωλητή. Αυτό έχει ως συνέπεια οι αγορές να γίνονται με έναν περισσότερο απρόσωπο τρόπο και να μην είναι αναγκαία η δημιουργία μιας σχέσης εμπιστοσύνης μεταξύ πωλητή και αγοραστή. Επιπροσθέτως, όλες οι τεχνικές και μέθοδοι της πειθούς που χρησιμοποιούσε ένας πωλητής στη διάζωση επικοινωνία εγκαταλείπονται, ενώ θα πρέπει αυτές να αποτυπώνονται με ψηφιακό τρόπο στην ιστοσελίδα ή σε μια τηλεοπτική διαφήμιση που αφορά την πώληση ενός προϊόντος.

Καταλαβαίνουμε, λοιπόν, πως ένας σημαντικός αριθμός των πωλητών που ακολουθούσε τις παραδοσιακές μεθόδους εμπορίου δεν έχει αντικείμενο απασχόλησης. Την ίδια στιγμή όμως γεννιούνται μια σειρά νέων επαγγελμάτων τα οποία ασχολούνται με το ηλεκτρονικό εμπόριο: γραφίστες, σχεδιαστές εμπορικών ιστοσελίδων, ψηφιακοί διαφημιστές, ειδικοί στο ηλεκτρονικό marketing, κ.ά.

Την ίδια στιγμή που το συμβατικό εμπόριο χάνει ένα

τμήμα του από το ηλεκτρονικό εμπόριο, διαμορφώνεται μια νέα κατάσταση στο επίπεδο των χρηματικών συναλλαγών, αφού οι χρηματικές δοσοληψίες γίνονται μέσω χρεωστικών ή πιστωτικών καρτών, γεγονός που αναπτύσσει τα τραπεζικά προϊόντα σε νέους χώρους και νέες κατευθύνσεις.

Είναι σαφές πως όσο ο καιρός περνάει τόσο οι αγορές θα διευρύνονται μέσω του ηλεκτρονικού εμπορίου, αφού οποιοσδήποτε σήμερα μπορεί να κάνει τα ψώνια του από το σούπερ μάρκετ, να αγοράσει ρούχα, καλλυντικά, ένα αυτοκίνητο, μετοχές, ομόλογα, αεροπορικά εισιτήρια, ασφαλιστικά συμβόλαια, ακόμη και ένα σπίτι σε άλλη χώρα.

Πίσω από το ηλεκτρονικό εμπόριο έχει αναπτυχθεί μια πολύπλοκη και εξαιρετικά υψηλού επιπέδου βιομηχανία ψηφιακής υποστήριξης η οποία, μέσω ηλεκτρονικών συστημάτων, σχεδιάζει, οργανώνει, διευθύνει και επιπλέον ελέγχει το σύνολο των εμπορικών συναλλαγών, αφού είναι σε θέση να καταγράφει και να αποθηκεύει οποιαδήποτε κίνηση ή συναλλαγή μέσω αυτών των συστημάτων.

Είναι ευνόητο λοιπόν πως το ηλεκτρονικό εμπόριο διαμορφώνει μια τεράστια δυναμική στο πεδίο των συναλλαγών, και αυτό γιατί:

- μειώνει το κόστος των εμπορικών μεσαζόντων και αντιπροσώπων άρα και την τιμή του προϊόντος.
- εξοικονομεί χρόνο για τους καταναλωτές.

- δημιουργεί μεγάλες αγορές, πέρα από τα τοπικά σύνορα και τις περιφερειακά παραδοσιακά όρια.
- ενισχύει την ανάπτυξη των επιχειρήσεων χωρίς έξοδα μετακίνησης και μεταφοράς.
- διευκολύνει τις συναλλαγές κάνοντάς τις πιο προσίτες σε ένα κοινό που δεν μπορεί να μετακινηθεί.
- δημιουργεί νέες θέσεις εργασίας και μια σειρά νέων επαγγελμάτων τα οποία σχετίζονται με το ηλεκτρονικό εμπόριο.

Την ίδια στιγμή που διαπιστώνεται αυτή η δυναμική, οφείλουμε να σταθούμε και λίγο κριτικά στον τρόπο με τον οποίο εφαρμόζεται το ηλεκτρονικό εμπόριο, να κατανοήσουμε και να ερμηνεύσουμε τις αλλαγές και τις επιπτώσεις που έχει επιφέρει η εφαρμογή του.

Είναι σαφές πως οι επιχειρήσεις που δεν θα μπορέσουν να ακολουθήσουν τη δυναμική αυτή είναι σίγουρο πως, αν δεν εξαφανιστούν, θα χάσουν ένα σημαντικό τμήμα του αγοραστικού τους κοινού.

Το ίδιο συμβαίνει, και θα συμβεί, με τους συμβατικούς πωλητές, οι οποίοι θα χάσουν τη δουλειά τους, αφού υπολογίζεται πως λόγω της σημαντικής μείωσης των διά ζώσης πωλήσεων θα μειωθεί αισθητά και ο αριθμός των εργαζομένων στο συμβατικό εμπόριο.

Παναγιώτης Τέτσης, Λαϊκή Αγορά, Εθνική Πινακοθήκη

Το άνεργο μέλλον (The Jobless Future)

Αυτός είναι ο απαισιόδοξος τίτλος του βιβλίου των Στάνλεϋ Αρόνοβιτς και Ουίλιαμ Ντι Φάτσιο (Η.Π.Α., 1994). Σε μια εποχή τεράστιων προσδοκιών από τους ηλεκτρονικές υπολογιστές, οι Aronowitz και DiFazio έκαναν μια έρευνα σχετικά με το πώς η τεχνολογία επηρεάζει την εργασιακή διαδικασία και τις εργασιακές σχέσεις. Η έρευνα, που πραγματοποιήθηκε για το Σωματείο Τεχνικών και Μηχανικών της Νέας Υόρκης το 1984, σχετικά με τις επιπτώσεις που θα είχε στην εργασία τους η είσοδος των υπολογιστών, κατέληγε στο συμπέρασμα ότι οι νέες τεχνολογίες όχι μόνο δεν θα αυξήσουν μακροπρόθεσμα τις επαγγελματικές ευκαιρίες όσων ασχολούνται με αυτές (χειριστές υπολογιστών, τεχνικοί υπολογιστών, αναλυτές, κ.λπ.), αλλά θα τις μειώσουν. Αυτό το γενικό συμπέρασμα προέκυπτε από συνεντεύξεις αλλά και παρατηρήσεις που είχαν κάνει οι ερευνητές με μερικούς χειριστές και προγραμματιστές

υπολογιστών, από όπου φαινόταν ότι η χρήση του υπολογιστή γίνεται όλο και πιο απλή –που σημαίνει προοπτικά μείωση των αμοιβών, καθώς χάνει το χαρακτήρα της σύνθετης εργασίας– ενώ την ίδια στιγμή το πρόγραμμα του υπολογιστή συμπυκνώνει μια σειρά από άλλες εργασίες που μέχρι τότε ήταν αυτόνομες και σύνθετες.

Οι συγγραφείς, τελικά, υποστήριξαν ότι η εξέλιξη της πληροφορικής καταργεί χιλιάδες παραδοσιακές θέσεις εργασίας, χωρίς να δημιουργεί στον ίδιο αριθμό νέες.

Οι εξελίξεις φαίνεται να επιβεβαιώνουν τις απαισιόδοξες αυτές προβλέψεις.

Ορισμένα στοιχεία για προβληματισμό:

- Το Twitter απασχολεί μόλις 400 άτομα σε όλο τον κόσμο.
- Το 2011, οι κινεζικές εταιρείες δαπάνησαν 1,3 δισ. δολάρια για βιομηχανικά ρομπότ.
- Η Foxconn, που φτιάχνει iPads για την Apple, ελπίζει σε 10 χρόνια να λειτουργήσει το πρώτο πλήρως αυτοματοποιημένο εργοστάσιό της χωρίς κανέναν εργάτη και με ελάχιστο τεχνικό και ειδικευμένο προσωπικό.

Μια ακόμα σημαντική επίπτωση είναι η φύση της ίδιας της αγοράς. Η αγορά εμπορευμάτων μετατρέπεται όλο και περισσότερο σε μια **απρόσωπη διαδικασία** η οποία δεν διαθέτει κανένα στοιχείο ανθρώπινης επικοινωνίας και επαφής. Αυτό συμβάλλει με κάποιιο τρόπο στην **αποξένωση του ανθρώπου**, αφού, αν αναλογιστεί κανείς πως δεν χρειαζόμαστε καμία ανθρώπινη επαφή για τις συναλλαγές μας, καταλαβαίνει πως εθιζόμαστε στο να ερχόμαστε σε επαφή με λιγότερους ανθρώπους καθημερινά.

Φανταστείτε τον πολίτη του μέλλοντος ο οποίος μπορεί να εργάζεται μόνος από το σπίτι του μέσω υπολογιστή, να αγοράζει την τροφή του μέσω ηλεκτρονικής παραγγελίας, να ψωνίζει τα απαραίτητα για το σπίτι μέσω διαδικτύου, να πληρώνει τους λογαριασμούς του ηλεκτρονικά, να επικοινωνεί με τους φίλους του μέσω των ψηφιακών κοινωνικών δικτύων κ.ά. Καταλαβαίνουμε πως μάλλον θα φτάσει σε ένα σημείο όπου η πραγματικότητά που βιώνει **δεν θα είναι ανθρώπινη και κοινωνική**, θα είναι μια **εικονική ή ψηφιακή πραγματικότητα** της απομόνωσης και της μοναξιάς.

Ένα ακόμη εφιαλτικό σενάριο το οποίο καταργεί την ιδιωτικότητα των συναλλαγών μας σχετίζεται με το ότι καθετί που αγοράζεται και πωλείται μέσω διαδικτύου ή ηλεκτρονικών και ψηφιακών μέσων μπορεί να καταγράφεται και να μας ακολουθεί σε όλη μας τη ζωή.

Με τον τρόπο αυτό, την ίδια στιγμή που θα μπορούσε με έναν οργανωμένο τρόπο παρακολούθησης των

ηλεκτρονικών αγορών να λυθεί ένα μέρος του προβλήματος της φοροδιαφυγής, προκύπτει το πρόβλημα της κατάργησης της ιδιωτικότητας στο εμπόριο και τις προσωπικές αγορές.

Οι επιχειρήσεις και τα τραπεζικά ιδρύματα ουσιαστικά, με τον τρόπο αυτό μπορούν να γνωρίζουν, να κατέχουν και να αποθηκεύουν δεδομένα τα οποία αφορούν ατομικές μας συνήθειες, τις διατροφικές ή ενδυματολογικές μας προτιμήσεις, τα φάρμακα που παίρνουμε, τα ταξίδια που κάναμε κτλ.

Βρισκόμαστε ουσιαστικά μπροστά στο κλασικό ερώτημα: μέχρι ποίου σημείου οι τεχνολογικές εξελίξεις επιτρέπεται να εισχωρούν στη ζωή μας και ειδικότερα σε ό,τι αφορά τα ατομικά μας δικαιώματα, τις προσωπικές μας ελευθερίες, την κοινωνική μας ζωή;

Είναι ξεκάθαρο πως δεν μπορούμε να αρνηθούμε ό,τι βελτιώνει την ποιότητα ζωής μας, αναπτύσσει τις δυνατότητές μας, διευρύνει τους ορίζοντες και τις προοπτικές της κοινωνίας μας.

Ωστόσο, οφείλουμε να αναστοχαζόμαστε με κριτικό τρόπο πάνω σε θεμελιώδη ζητήματα τα οποία θίγουν ευθέως την κοινωνικότητά μας, τα δικαιώματά μας και την ανάπτυξη των δυνατοτήτων του ανθρώπινου είδους.

Η προοπτική αυτή, όμως, προϋποθέτει ελευθερία, παιδεία, κριτική σκέψη και σεβασμό στα ανθρώπινα δικαιώματα.

Μιχάλης Οικονόμου, Βάρκες, Εθνική Πινακοθήκη.

Ο όρος κυβερνοχώρος σημαίνει έναν νέο «κοινωνικό» χώρο, ο οποίος διαμορφώνεται από το παγκόσμιο δίκτυο των υπολογιστών που συνθέτουν το διαδίκτυο. Οι άνθρωποι στον κυβερνοχώρο είναι μηνύματα στις οθόνες των υπολογιστών. Δεν υπάρχει η φυσική τους παρουσία. Όμως, αυτό δεν σημαίνει ότι δεν είναι άνθρωποι. Δεν σημαίνει ότι δεν έχουν πάθη, δεν λένε αλήθεια ή ψέματα, δεν έχουν καλούς ή κακούς σκοπούς. Το διαδίκτυο είναι μέρος του πραγματικού κόσμου. Όλοι στο διαδίκτυο έχουμε ταυτότητα και αφήνουμε ίχνη. Γι' αυτό είναι αναγκαία η ενημέρωση και η εκπαίδευση στη χρήση του διαδικτύου. Ανάλογη ενημέρωση και εκπαίδευση πρέπει να γίνει και στη χρήση του διαδικτυακού εμπορίου, προκειμένου οι χρήστες του να ωφελούνται από τα πλεονεκτήματα του χωρίς να γίνονται θύματα απάτης.

5.3 Η μετανάστευση

Μετανάστευση είναι η μετακίνηση των ανθρώπων από τη μία περιοχή στην άλλη, είτε στο εσωτερικό μιας χώρας είτε στο εξωτερικό, με σκοπό την αναζήτηση μιας καλύτερης ζωής.

Πρόκειται για φαινόμενο το οποίο παρατηρείται από την αρχαιότητα. Οι άνθρωποι πάντοτε μετακινούνταν για την αναζήτηση μιας καλύτερης τύχης σε όλα τα μήκη και τα πλάτη της Γης, με συνέπεια οι μετακινήσεις αυτές να προκαλούν διαφόρων ειδών ανακατατάξεις, συγκρούσεις και μεταβολές στη σύνθεση και την κατανομή των πληθυσμών. Οι άνθρωποι μετακινούνταν άλλοτε για να βρουν πιο εύφορες και γόνιμες περιοχές με περισσότερους καρπούς και πλουσιότερο κυνήγι και άλλοτε για να βρουν πιο ζεστό κλίμα και καλύτερους χειμώνες στις πεδινές και εύκρατες περιοχές. Με άλλα λόγια, η πρόκληση της καλύτερης επιβίωσης αποτελούσε διαχρονικά την κινητήρια δύναμη της μετακίνησης των πληθυσμών.

Ο πανάρχαιος χαρακτήρας του φαινομένου και η μόνη παρουσία του σε όλες τις ιστορικές περιόδους της ανθρωπότητας δείχνει ότι δεν μπορεί να υπάρξει ένας κόσμος χωρίς μετανάστευση.

Το άγαλμα της Ελευθερίας, Νέα Υόρκη

Υπάρχουν πολλά σύμβολα της μετανάστευσης. Αγάλματα, λιμάνια, πόλεις που υποδέχθηκαν και υποδέχονται μαζικά μετανάστες. Ένα από τα σύμβολα της μετανάστευσης διεθνώς είναι και το Άγαλμα της Ελευθερίας στη Νέα Υόρκη. Το τεράστιο άγαλμα υποδεχόταν τα εκατομμύρια των μεταναστών που έφταναν στις Η.Π.Α. Το Έλις Άιλαντ ήταν ο πρώτος σταθμός της άφιξής τους, πριν μπουν στην πόλη της Νέας Υόρκης.

Το άγαλμα ήταν δώρο που έκανε το 1886 η Γαλλία στις Η.Π.Α. ως σύμβολο της φιλίας των δύο χωρών.

Το άγαλμα είναι η Ελευθερία που κρατάει στο ένα χέρι έναν πυρσό και στο άλλο τους νόμους. Στη βάση του αγάλματος βρίσκεται η φράση «Δώστε μου τους φτωχούς, τους κουρασμένους σας, τις καταπιεσμένες μάζες που λαχταρούν για ελευθερία» (από ποίημα της Emma Lazarus).

Η βάση του αγάλματος φιλοξενεί, από το 1972, το Μουσείο Μετανάστευσης των Η.Π.Α.

Με τον όρο **μετανάστης** εννοούμε εκείνο το μέλος μιας κοινωνίας που μετακινείται από την περιοχή (είτε στο εσωτερικό είτε στο εξωτερικό) στην οποία διαμένει μόνιμα για να μεταβεί σε μία άλλη με σκοπό την αναζήτηση εργασίας. Ο μετανάστης ζητάει **άδεια παραμονής** από τη χώρα στην οποία μεταναστεύει.

Συχνά, ο μετανάστης συγχέεται με τον **πρόσφυγα**. Ο πρόσφυγας μετακινείται σε άλλη χώρα, υποχρεωτικά και επιβεβλημένα, επειδή διώκεται ή φοβάται τη δίωξη για λόγους πολιτικούς, θρησκευτικούς κτλ. Ο πρόσφυγας ζητάει **άσυλο**, το οποίο προβλέπεται από το Διεθνές Δίκαιο και τον Ο.Η.Ε.

Η Ελλάδα έχει γνωρίσει και τη μετανάστευση και την προσφυγιά. Έλληνες έχουν μεταναστεύσει, στο παρελθόν, στις Η.Π.Α., τη Γερμανία, την Αυστραλία, το Βέλγιο κτλ. προς αναζήτηση εργασίας και καλύτερης ζωής. Τα τελευταία χρόνια, λόγω της οικονομικής κρίσης και

της υψηλής ανεργίας στην Ελλάδα, δημιουργείται ένα νέο μεταναστευτικό ρεύμα. Χιλιάδες Έλληνες μεταναστεύουν στο εξωτερικό προκειμένου να αναζητήσουν εργασία. Μεταναστεύουν και νέοι επιστήμονες (γιατροί, μηχανικοί, τεχνικοί υπολογιστών κτλ.), οι οποίοι σπούδασαν στην Ελλάδα αλλά λόγω ανεργίας προσφέρουν τις πολύτιμες και υψηλού επιπέδου υπηρεσίες τους όχι στη χώρα που τους σπούδασε αλλά σε άλλες χώρες. Η μετανάστευση αυτή είναι αιμορραγία πολύτιμου επιστημονικού δυναμικού. Αφαιρεί, επίσης, από τη χώρα νεαρό πληθυσμό επιτείνοντας ακόμη περισσότερο το δημογραφικό πρόβλημα. Αυτό το φαινόμενο λέγεται «**διαρροή εγκεφάλων**» (brain drain).

Επίσης, χιλιάδες Έλληνες στο παρελθόν έγιναν πρόσφυγες εξαιτίας της Μικρασιατικής Καταστροφής (1922), του Εμφυλίου Πολέμου (1946-1949), της τουρκικής εισβολής στην Κύπρο (1974).

Στη σύγχρονη ιστορία του 20ού αιώνα διακρίνουμε **δύο μεγάλα μεταναστευτικά ρεύματα**. Αναλυτικότερα:

α) Στις αρχές του 20ού αιώνα και μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, η αμερικάνικη ήπειρος είναι ο κύριος μεταναστευτικός προορισμός πολλών Ευρωπαίων. Το ρεύμα αυτό ανακόπηκε λόγω της οικονομικής κρίσης του 1929 που έπληξε και τις Η.Π.Α.

β) Το δεύτερο κύμα εμφανίζεται στην Ευρώπη, μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, όπου χώρες όπως η τότε Δυτική Γερμανία, η Σουηδία, το Βέλγιο γίνονται πόλος

έλξης μεταναστών. Επίσης, αναζωπυρώθηκε η μετανάστευση προς τις Η.Π.Α, τον Καναδά, την Αυστραλία αλλά και προς χώρες της Λατινικής Αμερικής (Βραζιλία, Αργεντινή).

Γιάννης Γαΐτης, Σειρήνες - Οδυσσέας, Εθνική Πινακοθήκη.

Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, αυξήθηκε ο αριθμός των προσφύγων. Το θέμα του τεράστιου αριθμού των προσφύγων απασχόλησε τότε τον Οργανισμό Ηνωμένων Εθνών (Ο.Η.Ε.).

Το 1951 ψηφίστηκε η Συνθήκη της Γενεύης για τους Πρόσφυγες και δημιουργήθηκε η Ύπατη Αρμοστεία για τους Πρόσφυγες. Στη Συνθήκη της Γενεύης, που έχει επικυρωθεί και από την Ελλάδα, δίνεται ο εξής ορισμός του πολιτικού πρόσφυγα:

«Πρόσφυγας είναι κάθε πρόσωπο που, λόγω δικαιολογημένου φόβου δίωξης λόγω φυλής, θρησκείας, εθνικότητας, κοινωνικής τάξης ή πολιτικών πεποιθήσεων, βρίσκεται εκτός της χώρας της οποίας είναι υπήκοος και δεν μπορεί ή, λόγω φόβου, δεν επιθυμεί να απολαμβάνει της προστασίας της χώρας αυτής».

Σήμερα, ο έλεγχος και η μετακίνηση μεταναστών και προσφύγων, σε ορισμένες χώρες, ρυθμίζονται από τη **Συμφωνία του Σένγκεν**, η οποία υπεγράφη το 1985. Στόχος της ήταν η σταδιακή κατάργηση των ελέγχων στα σύνορα, η προοδευτική καθιέρωση της ελεύθερης κυκλοφορίας για τους υπηκόους των κρατών που υπέγραψαν την συμφωνία, η συνεργασία αστυνομικών και δικαστικών αρχών.

5.3.1 Κατηγορίες και αίτια μετανάστευσης

Η μετανάστευση, με κριτήριο τη γεωγραφική μετακίνηση, έχει κατηγοριοποιηθεί σε:

α) Εξωτερική. Είναι η μετανάστευση ατόμων ή ομάδων σε άλλη χώρα. Κάποιος από την Αλβανία που μεταναστεύει στην Ελλάδα ή κάποιος από την Ελλάδα που μεταναστεύει στον Καναδά. **Χώρα προέλευσης** λέγεται η χώρα από την οποία μεταναστεύει κάποιος. **Χώρα υποδοχής** λέγεται η χώρα προς την οποία μεταναστεύει κάποιος.

β) Εσωτερική. Είναι η μετανάστευση από μια περιοχή της χώρας σε άλλη. Η χώρα μας έζησε το φαινόμενο της εσωτερικής μετανάστευσης με τη μορφή της αστυφιλίας από τα μέσα της δεκαετίας του 1950. Η Αθήνα είναι προϊόν εσωτερικής μετανάστευσης, κυρίως τη δεκαετία του 1960 και τη δεκαετία του 1970. Χιλιάδες άνθρωποι άφησαν τα χωριά τους και ήρθαν στην Αθήνα αναζητώντας εργασία και μια καλύτερη ζωή. Η συγκέντρωση ενός μεγάλου πληθυσμού στο Λεκανοπέδιο της Αττικής, με όλα τα περιβαλλοντικά προβλήματα που έχει προκαλέσει, είναι αποτέλεσμα της εσωτερικής μετανάστευσης.

Η εξωτερική μετανάστευση, με κριτήριο την ήπειρο, διακρίνεται σε:

α) Ηπειρωτική. Όταν η μετανάστευση γίνεται προς χώρες της ίδιας ηπείρου (π.χ. από την Ελλάδα προς τη Γερμανία).

β) Υπερπόντια. Όταν η μετανάστευση γίνεται προς χώρες άλλης ηπείρου (π.χ. από την Ελλάδα προς τις Η.Π.Α., την Αυστραλία κτλ.).

Υπάρχουν και άλλες κατηγορίες μετανάστευσης, οι οποίες διαμορφώνονται, όταν το μεταναστευτικό φαινόμενο εξετάζεται με διαφορετικά κριτήρια. Αναλυτικότερα έχουμε:

α) Με κριτήριο το αν είναι ηθελημένη η μετακίνηση ή αν είναι επιβεβλημένη λόγω κάποιων ιδιαίτερων και ακραίων γεγονότων, διακρίνουμε ανάμεσα σε **εκούσια** και **αναγκαστική** μετανάστευση.

β) Με κριτήριο το χρονικό διάστημα που διαρκεί η μετακίνηση, διακρίνουμε ανάμεσα σε μόνιμη ή προσωρινή.

γ) Με κριτήριο το αν η μετακίνηση αφορά νέο και παρθένο τόπο εγκατάστασης ή ήδη κατοικημένο, διακρίνουμε την πρωτογενή από τη δευτερογενή μετανάστευση.

δ) Με κριτήριο τις αλλαγές και τις επιπτώσεις που η μετανάστευση φέρει στο συνολικό κοινωνικό οικοδόμημα (οικονομία, κοινωνικές δομές, θεσμοί κτλ.), διακρίνουμε ανάμεσα σε συντηρητική και προοδευτική/καινοτόμα μετανάστευση.

ε) Με κριτήριο το μέγεθος, η μετανάστευση μπορεί να διακριθεί σε ατομική ή οικογενειακή.

στ) Με κριτήριο την ύπαρξη ταξιδιωτικών και άλλων εγγράφων από τη χώρα προέλευσης, μπορεί να τεκμηριωθεί η διάκριση ανάμεσα σε «νόμιμη» ή «παράτυπη» μετανάστευση.

η) Με κριτήριο τον σκοπό της μετακίνησης, μπορεί να ταξινομηθεί σε διάφορες κατηγορίες, αν αυτές αφορούν εργασία, σπουδές, οικογενειακή συνένωση κτλ.

θ) Η οικολογική μετανάστευση είναι μια κατηγορία που απασχολεί, τα τελευταία χρόνια, την ανθρωπότητα. Οφείλεται σε περιβαλλοντικούς λόγους, όπως η ξηρασία, η έλλειψη νερού, κτλ. Αν δεν αντιμετωπιστεί άμεσα και αποτελεσματικά το οικολογικό πρόβλημα, οι μετανάστες εξαιτίας της ξηρασίας και της έλλειψης νερού θα

πληθαίνουν. Μεγάλες περιοχές του πλανήτη θα «ερημοποιούνται», ενώ είναι πολύ πιθανόν να ξεσπάσουν και πόλεμοι ανάμεσα σε χώρες για τον έλεγχο του νερού.

Γιώργος Σικελιώτης, Εργάτες, Εθνική Πινακοθήκη.

Για τις παραδοσιακές χώρες υποδοχής μεταναστών, όπως υπήρξαν το 19ο αιώνα οι χώρες της αμερικάνικης ηπείρου και η Αυστραλία και τον 20ό η Αγγλία, η Γαλλία και η Γερμανία, το φαινόμενο της μετανάστευσης αποτέλεσε συστατικό στοιχείο της δομής των κοινωνιών τους και βασικός ρυθμιστής της σημερινής τους εικόνας και οργάνωσης.

Για τον μεσογειακό ευρωπαϊκό νότο, η μετανάστευση αποτέλεσε συστατικό στοιχείο της δομής των κοινωνιών. Αλλά για αντίστροφους λόγους. Οι νότιες κοινωνίες τροφοδότησαν για δύο περίπου αιώνες με το ανθρώπινο δυναμικό τους την αγορά εργασίας, την οικονομία και τον κοινωνικό ιστό των βόρειων κοινωνιών της Ευρώπης, μέχρι τη στιγμή που

η συμμετοχή τους στο χάρτη των παγκόσμιων μετακινήσεων άλλαξε τα δεδομένα. Πρώτη η Ιταλία, ακολούθησε η Ισπανία και λίγο αργότερα η Ελλάδα και η Πορτογαλία, οι κοινωνίες του μεσογειακού νότου έγιναν πυρήνες μεταναστευτικών ρευμάτων εισροής από το σύνολο του λιγότερο οικονομικά ανεπτυγμένου κόσμου. Η Ελλάδα εδώ και μια δεκαπενταετία συνθέτει το ένα δέκατο του πληθυσμού της, με ό,τι αυτό συνεπάγεται, μέσα από τα μεταναστευτικά ρεύματα που εγκαθίστανται στη χώρα».

(Χ. Μπαγκαβός – Δ. Παπαδοπούλου, επιμ., Μετανάστευση και ένταξη των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2006).

Στις συζητήσεις σχετικά με τη μετανάστευση και τις μετακινήσεις πληθυσμών, χρησιμοποιούνται και οι όροι **παλιννόστηση** ή **επαναπατριsmός**. Οι όροι αναφέρονται στην επιστροφή μεταναστών στη χώρα προέλευσής τους ή ομοεθνών, που οι πρόγονοί τους έφυγαν στο παρελθόν από τον τόπο τους, στη χώρα καταγωγής τους.

Η μετανάστευση είναι ένα σύνθετο φαινόμενο. Γι' αυτό και τα αίτιά της είναι πολλά. Ανάμεσα στα αίτια είναι:

- **Το φυσικό περιβάλλον και η γεωγραφική θέση μιας περιοχής προκαλούν και διευκολύνουν τη μετανάστευση.** Άγονες και άνυδρες περιοχές είναι, συνήθως, αυτές που εγκαταλείπονται από σημαντικό

τμήμα των κατοίκων τους, οι οποίοι αναζητούν αλλού εργασία και καλύτερη ποιότητα ζωής.

- **Η αναζήτηση εργασίας.** Οι οικονομικοί μετανάστες αναζητούν εργασία με υψηλότερες αποδοχές και καλύτερους όρους ζωής σε άλλες χώρες. Χώρες όπου οι μισθοί είναι χαμηλοί οδηγούν ένα ζωντανό τμήμα του εργατικού τους δυναμικού σε αναζήτηση εργασίας σε άλλες χώρες όπου οι μισθοί είναι υψηλότεροι. Εκτός από τους χαμηλούς μισθούς, υπάρχει ένα πλέγμα προβλημάτων που υποβαθμίζει τη ζωή και αναγκάζει σε μετανάστευση: χαμηλή βιομηχανική και εμπορική ανάπτυξη, ανεργία, υποαπασχόληση, μαύρη εργασία, φτώχεια και ανέχεια, έλλειψη ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης και κοινωνικής ασφάλισης, κακό εκπαιδευτικό σύστημα.

Εργασία, επίσης, αναζητά και τμήμα του επιστημονικού δυναμικού μιας χώρας με υψηλή ανεργία στον τομέα του, σε άλλες χώρες. Τέτοιου είδους μετανάστευση γνωρίζει η ελληνική κοινωνία τα τελευταία χρόνια.

- **Η μετακίνηση για καλύτερη ζωή.** Χώρες που δεν έχουν αποκέντρωση χαρακτηρίζονται από συγκέντρωση του πληθυσμού της πόλης και εγκατάλειψη των χωριών και της υπαίθρου. Πανεπιστήμια, βιβλιοθήκες, κινηματογράφοι, θέατρα, νοσοκομεία, όλα αυτά που δημιουργούν τους όρους για ποιοτική ζωή και δίνουν ευκαιρίες στον άνθρωπο για ανέλιξη συγκεντρώνονται σε μερικές μεγάλες πόλεις. Έτσι, οι

νέοι κυρίως άνθρωποι που έχουν μείνει στα χωριά μεταναστεύουν και αυτοί προς τις πόλεις αναζητώντας μια καλύτερη ζωή. Αντίδοτο σε αυτό το είδος μετανάστευσης είναι η περιφερειακή ανάπτυξη της χώρας, η αποκατάσταση των ανισοτήτων ανάμεσα στις διάφορες περιοχές.

- **Οι φυσικές καταστροφές.** Πλημμύρες, ξηρασία, θεομηνίες, κτλ. είναι βασικοί λόγοι που προκαλούν μετακίνηση των πληθυσμών.
- **Οι πόλεμοι, οι συρράξεις και οι εχθροπραξίες.** Σε περιοχές που ξεσπούν πολεμικές συρράξεις και γίνονται εχθροπραξίες (π.χ. εμφύλιοι πόλεμοι, βίαιες πολιτικές ανατροπές) προκαλούνται μεταναστευτικά ρεύματα από ανθρώπους που προσπαθούν να φύγουν μακριά από τις εμπόλεμες ζώνες προκειμένου να σώσουν τη ζωή τους και τη ζωή των παιδιών τους.
- **Οικογενειακοί λόγοι.** Οικογένειες που ζουν σε διαφορετικές χώρες ή περιοχές ενώνονται. Για παράδειγμα, γονείς που ζουν στο χωριό και θέλουν να ζήσουν κοντά στα παιδιά τους, τα οποία κατοικούν στην πόλη, μεταναστεύουν στην πόλη.
- **Λόγοι εξερεύνησης και «τυχοδιωκτισμού».** Υπάρχει και ένας αριθμός μεταναστών που μπήκαν στην «περιπέτεια» της μετανάστευσης επιθυμώντας να γνωρίσουν νέες περιοχές και ανθρώπους, να δοκιμάσουν την τύχη τους σε κάτι νέο και διαφορετικό από αυτό που ζούσαν στη χώρα τους.

Γιώργος Σικελιώτης, Εργάτες, Εθνική Πινακοθήκη.

«Η μετανάστευση είναι ένα φαινόμενο εγγενές της ανθρώπινης εξέλιξης - της κοινωνίας, της οικονομίας, της πολιτικής, του πολιτισμού. Οι μετανάστες προκαλούν παραδοσιακά την εχθρότητα των γηγενών που τους κατηγορούν ότι τους παίρνουν τις δουλειές και ότι τους υποβαθμίζουν τον πολιτισμό. Οι κοινωνίες επιχειρούν να ρυθμίσουν τις μεταναστευτικές ροές με διάφορους τρόπους -αυστηρούς περιορισμούς, ελεγχόμενες εισόδους, πρακτικές εκμετάλλευσης, πολιτικές κοινωνικής ενσωμάτωσης, κτλ.- ανάλογα με την κοινωνική, οικονομική και διοικητική τους οργάνωση, τα κοινωνικά πρότυπα και τις πολιτιστικές τους καταβολές.

Ως μεταναστευτική πολιτική νοούνται τα θεσμοθετημένα μέτρα, αλλά και οι άτυπες πρακτικές που στοχεύουν στην πολύπλευρη αντιμετώπιση των ζητημάτων που αναδύονται και των αναγκών που δη-

μιουργούνται από το καίριο φαινόμενο της μετανάστευσης στην κατεύθυνση της κοινωνικής συνοχής. Ζητήματα που αφορούν τόσο στους μετανάστες και τις οικογένειες τους όσο και στις αναταράξεις στη χώρα υποδοχής, καθώς και στη μεταξύ των δύο αυτονόητη αλληλεπίδραση. Η διασφάλιση των δικαιωμάτων των μεταναστών, όπως απορρέουν από την ιδιότητα του πολίτη, και οι πολιτικές καταπολέμησης της ξеноφοβίας είναι ένα παράδειγμα. Η ανάδειξη του ρόλου των εργαζόμενων μεταναστών στην οικονομική ανάπτυξη, αλλά και της συμβολής των παρεχόμενων κοινωνικών υπηρεσιών στην κοινωνική τους ευημερία είναι ένα άλλο».

(Χ. Μπαγκαβός – Δ. Παπαδοπούλου, ό.π.).

5.3.2 Κοινωνικές-οικονομικές-πολιτικές συνέπειες

Όταν η μετανάστευση λύνει προβλήματα στη χώρα προέλευσης και στη χώρα υποδοχής, τότε γίνεται «αρμονικά» και με τα λιγότερα δυνατά προβλήματα. Για παράδειγμα, η χώρα Α έχει ανέργους και η χώρα Β προσφέρει θέσεις εργασίας. Σχηματικά, η μια «καλύπτει» τα κενά της άλλης.

Μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, αυτό ήταν περίπου το μοντέλο λειτουργίας της μετανάστευσης από τις λιγότερο αναπτυγμένες προς τις ανεπτυγμένες χώρες.

Η «σχεδιασμένη μετανάστευση», για παράδειγμα, που είχε εφαρμόσει η Δυτική Γερμανία λειτουργούσε με βάση «πρόσκληση» συγκεκριμένου αριθμού μεταναστών από χώρες της Νότιας Ευρώπης (Ισπανία, Πορτογαλία, Ελλάδα, Ιταλία) για εργασία σε συγκεκριμένες θέσεις εργασίας. Αυτό το μοντέλο μείωνε τις τριβές μεταναστών και ημεδαπού πληθυσμού και απέτρεπε το φαινόμενο να χρησιμοποιηθεί ο μετανάστης ως φθηνότερη εργατική δύναμη.

Σήμερα, η μετανάστευση δεν γίνεται σχεδιασμένα. Μεγάλα μεταναστευτικά κύματα έρχονται από τις υπανάπτυκτες στις αναπτυσσόμενες χώρες, εξαιτίας της καταστροφής του περιβάλλοντος στις χώρες τους, των πολέμων, της φτώχειας και της αναζήτησης καλύτερης ζωής. Η μαζικότητα και ο μη σχεδιασμένος χαρακτήρας της μετανάστευσης έχει συνέπειες και για τους μετανάστες αλλά και για τον ημεδαπό πληθυσμό. Οι συνέπειες αυτές γίνονται εντονότερες όταν στη χώρα υποδοχής υπάρχει οικονομική κρίση, υψηλή ανεργία, συρρίκνωση των θεσμών του κράτους πρόνοιας και πολιτική υπανάπτυξη. Πιο αναλυτικά:

α) Κερδίζουν έδαφος οι απόψεις ότι για την ανεργία ευθύνονται αποκλειστικά οι μετανάστες. Η ανεργία οφείλεται στην έλλειψη επενδύσεων, στην αποδιάρθρωση του παραγωγικού ιστού της χώρας (βιοτεχνίες και βιομηχανίες που κλείνουν), στην κακή οικονομική πολιτική. Δεν προκαλούν οι μετανάστες την ανεργία.

Άλλωστε, οι μετανάστες εργάζονται κυρίως σε εργασίες που δεν τις επιθυμεί το ημεδαπό εργατικό δυναμικό (φροντίδα γερόντων, αρρώστων, αποκλειστική νοσηλεία στο νοσοκομείο, βαριές αγροτικές εργασίες, οικοδομή, κτηνοτροφικές εργασίες κτλ.).

β) Η μετανάστευση μπορεί να οδηγήσει σε κοινωνικό ντάμπινγκ. Ο όρος «ντάμπινγκ» προέρχεται από την αγγλική γλώσσα. Ντάμπινγκ (dumping) σημαίνει πώληση προϊόντων σε τιμή χαμηλότερη από τους ανταγωνιστές. Υπάρχουν περιπτώσεις όπου οι μετανάστες δέχονται να εργαστούν με χαμηλότερες αποδοχές και χωρίς ασφαλιστικές εισφορές. Αυτό ρευστοποιεί τα δικαιώματα του ημεδαπού εργατικού δυναμικού και ρίχνει το ύψος των ημερομισθίων. Όμως, το κοινωνικό ντάμπινγκ δεν είναι σωστό να συνδέεται αποκλειστικά με τους μετανάστες. Σε συνθήκες κρίσης, τμήματα του ημεδαπού εργατικού δυναμικού υιοθετούν επίσης τέτοια πρακτική.

γ) Ατομικά, κοινωνικά και πολιτικά δικαιώματα των μεταναστών. Αν δεν υπάρχει μέριμνα στον τομέα των κοινωνικών και πολιτικών δικαιωμάτων των μεταναστών, η μετανάστευση θα είναι μια διαδικασία που θα δημιουργεί οικονομικά, κοινωνικά και πολιτικά προβλήματα τόσο στους μετανάστες όσο και στους ημεδαπούς. Οι μετανάστες και τα παιδιά τους πρέπει να έχουν πρόσβαση σε υπηρεσίες υγείας, εκπαίδευσης, να έχουν ίσες ευκαιρίες στη μόρφωση κτλ.

Παναγιώτης Τέτσης, 'Υδρα, Θάλασσα, 1995, Εθνική Πινακοθήκη.

Στις χώρες προέλευσης η μετανάστευση εκτονώνει σημαντικά το πρόβλημα της ανεργίας. Όμως, είναι απώλεια παραγωγικών δυνάμεων, οι οποίες αντί να αξιοποιηθούν στην εγχώρια παραγωγή «πωλούνται» σε φθηνές τιμές σε άλλες χώρες. Τα εμβάσματα των μεταναστών προς την πατρίδα τους, ακόμη και αν φαινομενικά ενισχύουν βραχυπρόθεσμα το εθνικό εισόδημα, σε καμία περίπτωση δεν μπορούν να υπερβούν τον εθνικό πλούτο που θα μπορούσε να είχε παραχθεί μακροπρόθεσμα και στρατηγικά αν όλοι οι μετακινούμενοι πληθυσμοί εργάζονταν και προσέφεραν τις υπηρεσίες στην πατρίδα τους.

Α' ΟΜΑΔΑ

1α. Βάλτε Σ (Σωστό) ή Λ (Λάθος) στην αντίστοιχη απάντηση:

- Το ηλεκτρονικό εμπόριο απαιτεί τη φυσική παρουσία των συναλλασσόμενων μερών.
- Η πολιτική ανάπτυξη μιας χώρας εμποδίζει τη διαφθορά.
- Οι πελατειακές σχέσεις ευνοούν την ανάπτυξη της διαφθοράς.
- Μετανάστης και πρόσφυγας είναι συνώνυμα.
- Δεν μπορεί να υπάρξει ένας κόσμος χωρίς μετανάστευση.

1β. Η μετανάστευση οφείλεται (βάλτε σε κύκλο τη σωστή απάντηση):

- α. στην έλλειψη εργασίας στη χώρα προέλευσης του μετανάστη.
- β. στη φτώχεια στη χώρα προέλευσης του μετανάστη.
- γ. σε μειωμένες ευκαιρίες για καλύτερη ποιότητα ζωής στη χώρα προέλευσης του μετανάστη.
- δ. Όλα τα παραπάνω.

1γ. Αντιστοιχείστε τις έννοιες της Α' στήλης με τις έννοιες της Β' στήλης, γράφοντας τον αντίστοιχο αριθμό της Α' στήλης στο κενό της Β' στήλης.

Α' ΣΤΗΛΗ

1. ηλεκτρονικό εμπόριο
2. μετανάστευση
3. πρόσφυγας
4. μετανάστης
5. ανομία

Β' ΣΤΗΛΗ

- διαφθορά
- άσυλο
- διαδίκτυο
- μετακίνηση ανθρώπων
- άδεια παραμονής

Β' ΟΜΑΔΑ

- 1α. Ποιο είναι το περιεχόμενο του όρου ανομία;
  - 1β. Ποιες είναι οι αιτίες της μετανάστευσης;
  - 2α. Για ποιους λόγους το ηλεκτρονικό εμπόριο διαμορφώνει μια τεράστια δυναμική στο πεδίο των συναλλαγών;
  - 2β. Τι είναι η κοινωνία των πολιτών;
- Επιπλέον:**
- Να συζητήσετε τα χαρακτηριστικά της μεταβιομηχανικής κοινωνίας σύμφωνα με τον Ντάνιελ Μπελ.

- Να αναζητήσετε πληροφορίες για τον Μιχάλη Δερτούζο και να συζητήσετε τις απόψεις του για τον κόσμο που θα δημιουργήσει η πληροφορική.
- Πώς η πολιτική υπανάπτυξη συνδέεται με τη διαφθορά;

Α' ΟΜΑΔΑ

1α. Βάλτε Σ (Σωστό) ή Λ (Λάθος) στην αντίστοιχη απάντηση:

- Η διαφθορά είναι ενάντια στο δημόσιο συμφέρον.
- Ανομία είναι η αποσύνδεση των ατομικών στόχων από τα κοινωνικά αποδεκτά μέσα.
- Δημοκρατία σημαίνει ελευθερία, συμμετοχή και ευθύνη.
- Στη μεταβιομηχανική κοινωνία αυξάνεται η ανειδίκευτη εργασία.
- Η μετανάστευση ευθύνεται για την αύξηση της ανεργίας.

1β. Το ηλεκτρονικό εμπόριο (βάλτε σε κύκλο τη σωστή απάντηση):

- α. διευκολύνει τις συναλλαγές.

- β. ενισχύει την ανάπτυξη των επιχειρήσεων.
- γ. εξοικονομεί χρόνο για τους καταναλωτές.
- δ. Όλα τα παραπάνω.

1γ. Αντιστοιχίστε τις έννοιες της Α' στήλης με τις έννοιες της Β' στήλης, γράφοντας τον αντίστοιχο αριθμό της Α' στήλης στο κενό της Β' στήλης.

Α' ΣΤΗΛΗ

1. ηλεκτρονικό εμπόριο
άλλη χώρα
2. μεταβιομηχανική κοινωνία
3. διαφθορά
4. εξωτερική μετανάστευση
5. υπερπόντια μετανάστευση

Β' ΣΤΗΛΗ

- μετανάστευση σε
- ανομία
- οι νέες
τεχνολογίες θα
είναι η αιχμή της
οικονομίας
- χωρίς φυσική
επαφή των
ανθρώπων
- μετανάστευση σε
άλλη ήπειρο

Β' ΟΜΑΔΑ

1α. Ποια είναι η διαφορά μετανάστη και πρόσφυγα;

1β. Τι σημαίνει ο όρος «διαρροή εγκεφάλων»;

2α. Ποιο είναι το περιεχόμενο του όρου «παλιννόστηση»;

2β. Τι σημαίνει «σχεδιασμένη μετανάστευση»;

Επιπλέον:

- Να συζητήσετε με ποιους τρόπους μπορεί η πολιτική ανάπτυξη να καταπολεμήσει τη διαφθορά.
- Να συζητήσετε στην τάξη φαινόμενα ανομίας της ελληνικής κοινωνίας.

**Κώστας Μπαλάφας, Το μάζεμα του αλατιού, Αλικές
Καρυωτών Λευκάδας, Φωτογραφικό Αρχείο Μουσείου
Μπενάκη.**

Βασική ορολογία

Αγορά: ο χώρος και τα μέσα, μέσω των οποίων γίνονται οι αγοραπωλησίες. Ανάλογα με το είδος της ανταλλαγής γίνεται λόγος για «αγορά εργασίας», «αγορά χρήματος», «αγορά εμπορευμάτων» κτλ.

Άμεση δημοκρατία: το πολίτευμα στο οποίο όλοι οι πολίτες άρχουν και άρχονται, όλοι συμμετέχουν στην άσκηση της εξουσίας (νομοθετικής, εκτελεστικής, δικαστικής).

Αντιπραγματισμός: η ανταλλαγή πράγματος αντί πράγματος.

Αξία ανταλλακτική: η ποσοτική σχέση ενός εμπορεύματος με άλλα εμπορεύματα κατά την ανταλλαγή του.

Αξία χρήσης: η ιδιότητα ενός εμπορεύματος να ικανοποιεί σωματικές ή ψυχολογικές ανάγκες του καταναλωτή.

Αποικιοκρατία: η κτήση, η εκμετάλλευση και η εξάρτηση κάποιων χωρών από άλλες. Οι αναπτυγμένες χώρες της Ευρώπης είχαν αποικίες στην Αφρική και την Ασία, από τις οποίες έπαιρναν πρώτες ύλες και φθηνά εργατικά χέρια.

Γραφειοκρατία: σύστημα οργάνωσης με καταμερισμό εργασίας και ιεραρχική δομή. Περιλαμβάνει τη διεκπεραίωση υποθέσεων διοικητικού χαρακτήρα σε ένα ιεραρχικό σύστημα οργάνωσης και ελέγχου των διαδικασιών μέσω γραφείων.

Δευτερογενής τομέας: περιλαμβάνει τη μεταποίηση και επεξεργασία των πρώτων υλών και προϊόντων που παράγονται στον πρωτογενή τομέα (γεωργία, αλιεία, κτηνοτροφία, κυνήγι, εξόρυξη πρώτων υλών) και διακρίνεται σε χειροτεχνία, βιοτεχνία, βιομηχανία.

Δίκαιο θεϊκό: σύστημα κανόνων που εκπορεύεται από ένα ανώτερο πνευματικό ον, το οποίο ξεπερνά τη βούληση των ανθρώπων.

Δίκαιο φυσικό: σύστημα κανόνων που εδράζεται στην ουσία της ανθρώπινης φύσης και μιας αναλλοίωτης στον χρόνο λογικής, η οποία αναγνωρίζει απαραίτητα φυσικά δικαιώματα.

Δούλοι: άνθρωποι που έχουν χάσει την ελευθερία τους και εργάζονται χωρίς αμοιβή για τον ιδιοκτήτη τους.

Δουλοπάροικοι: αγρότες που ήταν εξαρτημένοι από τη γη την οποία καλλιεργούσαν για λογαριασμό του φεουδάρχη-κατόχου αυτής της γης.

Εθνικό προϊόν: είναι η αξία όλων των αγαθών και υπηρεσιών που παράγονται σε ένα έτος από συντελεστές παραγωγής που ανήκουν σε μόνιμους κάτοικους της

χώρας, ανεξάρτητα από τον τόπο παραγωγής του. Το Εθνικό Προϊόν υπολογίζεται και ως εξής: Εθνικό Προϊόν = Εγχώριο Προϊόν + Εισόδημα από Εξωτερικό - Εισόδημα προς Εξωτερικό.

Επιστήμη: προέρχεται από το ρήμα «επίσταμαι» (γνωρίζω σε βάθος, γνωρίζω καλά) και περιλαμβάνει ένα σύστημα απόκτησης γνώσης με βάση μια συστηματική μεθοδολογία η οποία βασίζεται στην έρευνα, στην παρατήρηση, στην οργάνωση και στην ταξινόμηση της παραγόμενης με αυτόν τον τρόπο γνώσης.

Εποικοδόμημα: ονομάζεται και υπερδομή και, σύμφωνα με τον μαρξισμό, αφορά την αντανάκλαση της οικονομικής βάσης περιλαμβάνοντας εξω-οικονομικά στοιχεία και θεσμούς όπως το δίκαιο, η ιδεολογία, η κουλτούρα, τα οποία αντιστοιχούν στην οικονομική βάση.

Θεμελιώδες πολιτικό πρόβλημα: το θεμελιώδες πρόβλημα της πολιτικής είναι το ερώτημα: περισσότερη ισότητα (δικαιοσύνη) ή περισσότερη αποτελεσματικότητα;

Ιμπεριαλισμός: αφορά την πολιτική του επεκτατισμού που ένα ισχυρότερο κράτος ή έθνος εφαρμόζει προκειμένου να ελέγξει ή να κυριαρχήσει έναντι άλλων εθνών ή κρατών με στόχο τη δημιουργία μιας αυτοκρατορίας ή ενός συσχετισμού οικονομικής και πολιτικής δύναμης υπέρ αυτού. Ο όρος χρησιμοποιείται για να περιγράψει τις πολιτικές και στρατηγικές ελέγχου και κυριαρχίας

των ισχυρότερων σε οικονομικό, πολιτικό, πολιτιστικό, στρατιωτικό επίπεδο.

Καινοτομία: η επινόηση και εφαρμογή νέων μορφών οργάνωσης της παραγωγής και μεθόδων επιχειρηματικότητας. Η εισαγωγή νέας τεχνολογίας στην παραγωγική διαδικασία, οι νέες μορφές εμπορίου (για παράδειγμα το ηλεκτρονικό εμπόριο) αποτελούν μορφές καινοτομίας. Οι επιχειρήσεις που καινοτομούν αποκτούν συγκριτικό πλεονέκτημα στον ανταγωνισμό τους με τις άλλες επιχειρήσεις.

Καπιταλισμός: είναι το κοινωνικό και οικονομικό σύστημα που βασίζεται στην ατομική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής, στη συσσώρευση και επένδυση του κεφαλαίου με βασικό κίνητρο τη μεγιστοποίηση του ατομικού κέρδους. Στον καπιταλισμό κυριαρχεί ο νόμος της ελεύθερης αγοράς (διακίνηση εμπορευμάτων, υπηρεσιών, κεφαλαίων, προσώπων) παρόλο που το κράτος μπορεί να παρεμβαίνει σε επιμέρους τομείς της οικονομίας ή να είναι ο συλλογικός ιδιοκτήτης παραγωγικών πηγών.

Καταμερισμός εργασίας: κατανομή εργασίας σε περισσότερα πρόσωπα. Η κατανομή αρμοδιοτήτων για επιμέρους στάδια της παραγωγής σε διαφορετικά πρόσωπα με αποτέλεσμα την περισσότερη και καλύτερη παραγωγή.

Κέρδος: υπάρχουν πολλοί ορισμοί ανάλογα με τις θεωρίες και τις οπτικές των οικονομολόγων. Σύμφωνα με τη λογιστική, το κέρδος προκύπτει από τη διαφορά ανάμεσα στα έσοδα που αποφέρει μια οικονομική δραστηριότητα και του κόστους παραγωγής της.

Κοινοκτημοσύνη: η από κοινού ιδιοκτησία και χρήση των υλικών αγαθών στο πλαίσιο μιας οικογένειας, κοινότητας ή ενός ευρύτερου κοινωνικού συνόλου

Κοινωνικό σύστημα: σύνολο από κοινωνικούς θεσμούς, δομές, κανόνες και λειτουργίες που αλληλεξαρτώνται συνδιαμορφώνοντας τους όρους και τις συνθήκες κοινωνικής συνύπαρξης των ατόμων.

Κρατικός παρεμβατισμός: η παρέμβαση του κράτους στην οικονομία. Σκοπός του κρατικού παρεμβατισμού είναι ο περιορισμός των ανεπιθύμητων καταστάσεων που προξενεί η λειτουργία του μηχανισμού της αγοράς, και κατ' επέκταση η επίλυση των βασικών οικονομικών προβλημάτων.

Κύριο οικονομικό πρόβλημα: πώς, με περιορισμένους πόρους, θα ικανοποιηθούν οι απεριόριστες ανάγκες; Από αυτό απορρέουν και τα άλλα οικονομικά προβλήματα.

Λατιφούντιο: η μεγάλη γαιοκτησία στη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία. Η λέξη είναι λατινική (latifundium από τα *latus* = εκτεταμένος + *fundus* = κτήμα).

Μερκαντιλισμός : οικονομική θεωρία η οποία υποστηρίζει πως η ευημερία μιας χώρας εξαρτάται από τις αρχές που διέπουν το σύστημα του εμπορίου (θετικό εμπορικό ισοζύγιο) και ότι μόνο μέσω παρεμβάσεων και ρυθμίσεων οικονομικού εθνικιστικού χαρακτήρα θα επιτευχθεί πλούτος, ο οποίος κατά κανόνα ταυτίζεται με το χρήμα.

Μέσα παραγωγής: στη μαρξιστική σκέψη τα μέσα παραγωγής αναφέρονται σε όλα τα μέσα με τα οποία μια κοινωνία παράγει τα προϊόντα της περιλαμβάνοντας τις πρώτες ύλες από τη γη, τα εργαλεία, τα μηχανήματα, τις υποδομές, τις μεθόδους παραγωγής. Ο τρόπος και οι σχέσεις ιδιοκτησίας των μέσων παραγωγής καθορίζουν τη φύση και τον χαρακτήρα ολόκληρης της κοινωνίας.

Μηχανική αλληλεγγύη: όρος που ανήκει στον Εμίλ Ντυρκέμ και αποδίδει το νόημα της κοινωνικής συνοχής όπως αυτό διαμορφωνόταν στις παραδοσιακές και αδιαφοροποίητες κοινωνίες οι οποίες βασίζονταν στο συλλογικό πνεύμα, στην παράδοση, στις θρησκευτικές τελετές, στην ενότητα και στους δεσμούς της κοινότητας.

Μονοπώλιο: ο όρος περιγράφει μια κατάσταση όπου μια επιχείρηση έχει την αποκλειστική δικαιοδοσία για την άσκηση όλων των δραστηριοτήτων οι οποίες σχετίζονται με συγκεκριμένα αγαθά ή υπηρεσίες.

Νόμος: θεσμοθετημένος γραπτός κανόνας δικαίου που ρυθμίζει υποχρεωτικά τις σχέσεις των πολιτών με την

πολιτική εξουσία και το κράτος, καθώς και τις σχέσεις των πολιτών μεταξύ τους για σημαντικά ζητήματα που αφορούν τη κοινή ζωή.

Συντελεστές παραγωγής: αυτοί που παράγουν πλούτο σε μια οικονομία. Αυτοί είναι το έδαφος (φυσικοί πόροι), το κεφάλαιο (μηχανήματα, κτήρια κτλ.) και η εργατική δύναμη.

Οικονομία: ο όρος αφορά το σύνολο των ενεργειών, των τεχνικών και των πρακτικών που διαπλέκονται στην παραγωγή, τη διανομή και την κατανάλωση των προϊόντων ή την παροχή υπηρεσιών σε ένα κοινωνικό σύνολο.

Οικονομικό σύστημα: το σύνολο των θεσμών και των συνειδητών ενεργειών των μελών μιας κοινωνίας προκειμένου να παράξουν, να διανείμουν, να ανταλλάξουν και να καταναλώσουν τα προϊόντα που τους είναι απαραίτητα.

Οίκος: ομάδα ανθρώπων που ζουν μαζί. Περιλαμβάνει τα πρόσωπα τα οποία συναποτελούν έναν οικογενειακό πυρήνα. Σε πολλές περιπτώσεις στον οίκο συμπεριλαμβάνουμε και την κοινή περιουσία.

Ολιγοπώλιο: μορφή αγοράς όπου λίγες επιχειρήσεις ελέγχουν την παραγωγή και προσφορά ενός προϊόντος στην αγορά, με αποτέλεσμα να μη μπορούν άλλες επιχειρήσεις να εισχωρήσουν εύκολα στη συγκεκριμένη αγορά.

Οργανική αλληλεγγύη: όρος που ανήκει στον Εμιλ Ντυρκέμ και αποδίδει το νόημα της κοινωνικής συνοχής όπως αυτό διαμορφώνεται στις πολυπρόσωπες και σύνθετες κοινωνίες με αναπτυγμένο καταμερισμό της εργασίας. Οι σχέσεις των ατόμων διακρίνονται από την ετερογένεια και την έντονη διαφοροποίηση.

Παραγωγή: η διαδικασία μέσω της οποίας οι άνθρωποι μετασχηματίζουν τους παραγωγικούς συντελεστές σε χρήσιμα αγαθά, προϊόντα και υπηρεσίες.

Παραγωγικές δυνάμεις: τα μέσα παραγωγής μιας κοινωνίας και οι δυνατότητες που τα μέσα αυτά παρέχουν στα κοινωνικά υποκείμενα.

Παρατήρηση: ερευνητική μέθοδος και τεχνική μέσω της οποίας καταγράφουμε και μελετάμε συστηματικά μια πραγματικότητα ή ένα φαινόμενο με σκοπό την εξαγωγή λογικών συμπερασμάτων τα οποία είτε να επαληθεύονται είτε να διαψεύδονται.

Πείραμα: ερευνητική μέθοδος μέσω της οποίας επιχειρούμε στην πράξη να δοκιμάσουμε την εφαρμογή μιας θεωρίας ή γενικότερα μιας υπόθεσης εργασίας την οποία έχουμε στο μυαλό μας σε θεωρητικό επίπεδο. Ο σκοπός του πειράματος είναι η επαλήθευση ή και η διάψευση μιας θεωρίας, με σκοπό την εξαγωγή λογικών συμπερασμάτων και συσχετίσεων.

Πλήρης ανταγωνισμός: όταν σε μία αγορά για κάθε

προϊόν υπάρχουν πολλοί πωλητές (προσφορά) και αγοραστές (ζήτηση) οι οποίοι λειτουργούν ανεξάρτητα ο ένας από τον άλλον, χωρίς να υπάρχουν εμπόδια και φραγμοί στην προσφορά και τη ζήτηση παρά μόνο η ελεύθερη οικονομική δραστηριότητα των συμμετεχόντων. Στον πλήρη ανταγωνισμό η τιμή του προϊόντος θεωρείται δεδομένη (αφού δεν επηρεάζεται από μία ή περιορισμένο αριθμό επιχειρήσεων) και υπάρχει απόλυτη ελευθερία εισόδου νέων επιχειρήσεων στην αγορά.

Πολιτική απάθεια: η αδιαφορία για την πολιτική. Μερικές φορές δεν είναι αδιαφορία για την πολιτική αλλά συνειδητή επιλογή μη συμμετοχής στα κοινά.

Πολιτική: έννοια η οποία είναι σύμφυτη με το φαινόμενο της εξουσίας περιλαμβάνοντας το σύνολο των πρακτικών, των μεθόδων και των διαδικασιών που ακολουθούνται προκειμένου οι κοινωνίες να οργανώσουν τον τρόπο διοίκησης και χρηστής συνύπαρξης των μελών τους. Όρος με πολλές εκδοχές και εκφάνσεις, επειδή αναφέρεται σε μια μεγάλη γκάμα δραστηριοτήτων και πεδίων κοινωνικής έκφρασης. Για τον λόγο αυτό, έχουμε τους όρους: οικονομική πολιτική, εκπαιδευτική πολιτική, εξωτερική πολιτική, πολιτιστική πολιτική κ.ό.κ.

Πολιτικό σύστημα: είναι η συστηματική οργάνωση θεσμών, πολιτικών και κοινωνικών δυνάμεων που διαμορφώνουν την πολιτική βούληση της πολιτείας.

Πολιτικοποίηση: η διαδικασία εκμάθησης, διαμόρφωσης πολιτικής συνείδησης και συμμετοχής του πολίτη στα κοινά.

Πολιτική οικονομία: κοινωνική επιστήμη που μελετά τα οικονομικά φαινόμενα και ειδικότερα το τι θα παραχθεί, με ποιο τρόπο, πώς και με ποιο τρόπο θα αναπτυχθεί η οικονομία.

Πουριτανική ηθική: όρος που συνδέθηκε με την τυφλή πίστη στο θρησκευτικό καθήκον και την εγκράτεια, με στόχο την αυτοσυγκράτηση των ατόμων από τις καθημερινές απολαύσεις, την προσήλωση στην εργασία και την εγκόσμια ασκητική.

Προλεταριάτο: όρος με κοινωνικό, ιδεολογικό και πολιτικό περιεχόμενο, που χρησιμοποιείται για να προσδιορίσει την τάξη των εργατών οι οποίοι, ως μισθωτοί και εξαρτημένοι από τους αστούς-εργοδότες, πωλούν την εργατική τους δύναμη προκειμένου να αποκομίσουν ως εισόδημα τον μισθό τους που είναι και το μόνο μέσο επιβίωσης και αναπαραγωγής της εργατικής τους δύναμης.

Πρωτογενής τομέας: ο τομέας παραγωγής που περιλαμβάνει τη γεωργία, την αλιεία, την κτηνοτροφία, το κυνήγι, καθώς και την εξόρυξη –χωρίς επεξεργασία– πρώτων υλών από το φυσικό περιβάλλον.

Σοσιαλισμός: το κοινωνικό και οικονομικό σύστημα το

οποίο αναγνωρίζει τη συλλογική ιδιοκτησία στα μέσα παραγωγής, τη δημιουργία συλλογικών διαδικασιών παραγωγής, διανομής και κατανομής του κοινωνικού προϊόντος με στόχο όχι την ικανοποίηση του ατομικού συμφέροντος και κέρδους αλλά την εξυπηρέτηση του κοινωνικού συνόλου.

Τριτογενής τομέας: ο τομέας παραγωγής που περιλαμβάνει την παροχή υπηρεσιών, το εμπόριο, τη διαμεσολάβηση και τις ειδικές υπηρεσίες στην υγεία, την παιδεία, τις ασφάλειες, τα ελεύθερα επαγγέλματα, τις τράπεζες κτλ.

Υπεραξία: σύμφωνα με τη μαρξιστική θεώρηση είναι η διαφορά ανάμεσα στην αξία που προκύπτει από την παραγωγικότητα της εργασίας και την αμοιβή της εργατικής δύναμης η οποία συντηρεί την αναπαραγωγή της. Πρόκειται για μέρος της αξίας το οποίο δεν καρπούται ο εργαζόμενος και άμεσος παραγωγός αλλά ο ιδιοκτήτης των μέσων παραγωγής (κεφαλαιοκράτης).

Φεουδαρχία: κοινωνικό, πολιτικό και οικονομικό σύστημα το οποίο ευδοκίμησε στη Δυτική Ευρώπη τον Μεσαίωνα και βασίστηκε στα φέουδα, την αγγαρεία, την εξάρτηση των δουλοπαροίκων από τη γη, το καθεστώς της μεγάλης ιδιοκτησίας στη γη, τη συντεχνιακή βιοτεχνική παραγωγή.

Φυσιοκράτες: ομάδα φιλοσόφων, στοχαστών και οικονομολόγων του 18ου αιώνα που υποστήριζε την αρχή

του φυσικού δικαίου στην οικονομία. Πίστευαν πως ο πλούτος προερχόταν κατά κανόνα από τη γεωργία και πως θα έπρεπε, σε αντίθεση με τους μερκαντιλιστές, να εφαρμοστεί ο φυσικός νόμος στην οικονομική ζωή.

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

**Αντόρνο, Τ. – Χορκχάιμερ, Μ. (1986) Η διαλεκτική του
διαφωτισμού, μτφρ. Ζήσης Ζαρίκας. Αθήνα: Ύψιλον.**

**Αριστοτέλης (χ.χ.) Πολιτικά (μτφρ. Π. Λεκατσάς). Αθήνα:
Ζαχαρόπουλος.**

**Aronowitz, S. – DiFazio, W. (1995) The Jobless Future:
Sci-Tech and the Dogma of Work. University of
Minnesota Press.**

**Berend, I.T. (2009) Οικονομική Ιστορία του Ευρωπαϊκού
20ού αιώνα. Αθήνα: Gutenberg.**

**Dahrendorf, R. (1957) Class and Class Conflict in
Industrial Society. Stanford University Press.**

**Durkheim, E. (1964) The Division of Labour in Society.
Free Press.**

**Gathorne-Hardy, J. (1977) The Public School
Phenomenon. Penguin Books.**

**Giddens, A. (2002) Κοινωνιολογία, μτφρ. Δ. Τσαούσης.
Αθήνα: Gutenberg.**

**Giddens, A. (2009) Sociology. 6th edition. Cambridge:
Polity Press.**

- Heilbroner, R. (2000) Οι φιλόσοφοι του οικονομικού κόσμου, μτφρ. Κλαίρη Παπαμιχαήλ, Νίκος Λιγγρής, Βίκυ Λιγγρή. Αθήνα: Κριτική.**
- Heywood, A. (2006) Πολιτικές Ιδεολογίες, μτφρ, Χαρίδημος Κουτρής. Θεσ/νίκη: Επίκεντρο.**
- Mills, C.R. (1985) Η κοινωνιολογική φαντασία, μτφρ. Ν. Μακρυνικόλα - Σ. Τσακνιάς. Αθήνα: Παπαζήσης.**
- Parsons, T. (1951) Toward a general theory of action. Mass.: Harvard University Press.**
- Ritzer, G. (2010) Sociological Theory. 8th edition. Mc Graw Hill.**
- Rubin, I. I. (1994) Ιστορία οικονομικών θεωριών, μτφρ. Χρήστος Βαλλιάνος. Αθήνα: Κριτική.**
- Βαν Γκογκ (1990) Γράμματα στον αδελφό του Θεόδωρο, μτφρ. Σπύρος Σκιαδαρέσης. Αθήνα: Γκοβόστης.**
- Βασιλείου, Θ. – Σταματάκης, Ν. (1992) Λεξικό Επιστημών του Ανθρώπου. Αθήνα: Gutenberg.**
- Καστοριάδης, Κ. (1986) Η αρχαία ελληνική δημοκρατία και η σημασία της για μας σήμερα. Αθήνα: Ύψιλον.**
- Καστοριάδης, Κ. (2010) Η φαντασιακή θέσμιση της κοινωνίας. Αθήνα: Κέδρος.**
- Κρεμμυδάς, Β. (2001) Νεότερη ιστορία. Ελληνική & Ευρωπαϊκή. Αθήνα: Gutenberg.**

Μακιαβέλι, Ν. (2006) Ο Ηγεμόνας, μτφρ. Νίκος Καζαντζάκης. Αθήνα: εκδόσεις Καζαντζάκη.

Μαρξ, Κ. – Ένγκελς, Φ. (2003) Η γερμανική ιδεολογία (τόμοι Α-Β), μτφρ. Γιάννης Κρητικός. Αθήνα: Gutenberg.

Μαρξ, Κ. – Ένγκελς, Φ. (χ.χ.) Διαλεκτά Έργα. Αθήνα.

Μεταξάς, Α-Ι. Δ. (1979) Πολιτική Επιστήμη. Σύγχρονοι κλάδοι και περιεχόμενο. Αθήνα: Σάκκουλας.

Μουζέλης, Ν. (1978) Νεοελληνική Κοινωνία. Όψεις υπανάπτυξης. Αθήνα: Εξάντας.

Μπαγκαβός, Χ. – Παπαδοπούλου, Δ. (επιμ.) (2006) Μετανάστευση και ένταξη των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία. Αθήνα: Gutenberg.

Μπαμπύ, Ζ. (2010) Οι θεμελιώδεις νόμοι της καπιταλιστικής οικονομίας, μτφρ. Μ. Χρήστου - Β. Βεργωτής - Μπ. Γεωργούλας. Αθήνα: Στοχαστής.

Ντυρκέμ, Ε. (1978) Οι κανόνες της κοινωνιολογικής μεθόδου. Αθήνα: Gutenberg.

Πουλαντζάς, Ν. (2001) Το κράτος, η εξουσία, ο σοσιαλισμός. Αθήνα: Θεμέλιο.

Τσαούσης, Δ. (1983) Η κοινωνία του ανθρώπου. Αθήνα: Gutenberg.

Τσαούσης, Δ. (1984) Χρηστικό Λεξικό Κοινωνιολογίας. Αθήνα: Gutenberg.

Τσουκαλάς, Κ. (1992) Ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα: 1830-1922. Αθήνα: Θεμέλιο.

Φίλιας, Β. (1978) Κοινωνικά Συστήματα (τόμοι Α-Β). Αθήνα: Νέα Σύνορα.

Φραγκουδάκη, Α. (1985) Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης. Αθήνα: Παπαζήσης.

Χάμπερμαν, Λ. (1978) Τα υλικά αγαθά του ανθρώπου, μτφρ. Τζένη Μαστοράκη. Αθήνα: Μπουκουμάνης.

Ηλεκτρονικές πηγές

www.wikipedia.org (εικόνες - φωτογραφικό υλικό)

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ 3ου ΤΟΜΟΥ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: ΒΑΣΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ

A. ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑΤΑ   ώρες: 7

4.1	Η πολιτική	9
4.1.1	Πολιτική: τέχνη και επιστήμη της διακυβέρνησης	11
4.1.2	Το θεμελιώδες πολιτικό πρόβλημα:	
	α. Περισσότερη ισότητα/δικαιοσύνη ή αποτελεσματικότητα.....	12
	β. Η πολιτική υπηρετεί αξίες ή συμφέροντα	13
4.2	Η πόλη-κράτος – Η άμεση δημοκρατία (Αριστοτέλης)	16
4.3	Η αυτοκρατορία – Η μοναρχία (Στωικοί)	23
4.4	Το εθνικό κράτος – Από την απολυταρχία στην αντιπροσωπευτική δημοκρατία (Μακιαβέλλι, Ο Ηγεμόνας)	30
4.5	Η παγκόσμια κοινότητα – Ο ρόλος των διεθνών οργανισμών	38

4.6	Η σχέση πολιτικής και οικονομίας	45
4.7	Πολιτική ανάπτυξη και υπανάπτυξη	52

B. ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΘΕΩΡΙΕΣ ΚΑΙ ΙΔΕΟΛΟΓΙΕΣ ώρες: 7

4.1	Γενικά περί πολιτικής θεωρίας και ιδεολογίας.....	63
4.2	Φιλελευθερισμός.....	70
4.3	Συντηρητισμός	75
4.4	Σοσιαλισμός	80
4.5	Αναρχισμός	86
4.6	Φασισμός	92
4.7	Κοινοτισμός	97
4.8	Πολιτική οικολογία – Περιβαλλοντισμός	102
4.9	Θρησκευτικός φονταμενταλισμός.....	107
	Ερωτήσεις • Ασκήσεις • Δραστηριότητες.....	112

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: ΘΕΜΑΤΑ ΠΟΥ ΑΠΑΣΧΟΛΟΥΝ ΤΙΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ

ώρες: 6

5.1 Το φαινόμενο της διαφθοράς	122
5.2 Το ηλεκτρονικό εμπόριο	136
5.3 Η μετανάστευση.....	150
5.3.1 Κατηγορίες και αίτια μετανάστευσης.....	155
5.3.2 Κοινωνικές-οικονομικές-πολιτικές συνέπειες	163
Ερωτήσεις • Ασκήσεις • Δραστηριότητες.....	167
Βασική ορολογία	173
Βιβλιογραφία	180

Βάσει του ν. 3966/2011 τα διδακτικά βιβλία του Δημοτικού, του Γυμνασίου, του Λυκείου, των ΕΠΑ.Λ. και των ΕΠΑ.Σ. τυπώνονται από το ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ και διανέμονται δωρεάν στα Δημόσια Σχολεία. Τα βιβλία μπορεί να διατίθενται προς πώληση, όταν φέρουν στη δεξιά κάτω γωνία του εμπροσθόφυλλου ένδειξη «ΔΙΑΤΙΘΕΤΑΙ ΜΕ ΤΙΜΗ ΠΩΛΗΣΗΣ». Κάθε αντίτυπο που διατίθεται προς πώληση και δεν φέρει την παραπάνω ένδειξη θεωρείται κλεψίτυπο και ο παραβάτης διώκεται σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 7 του νόμου 1129 της 15/21 Μαρτίου 1946 (ΦΕΚ 1946,108, Α').

Απαγορεύεται η αναπαραγωγή οποιουδήποτε τμήματος αυτού του βιβλίου, που καλύπτεται από δικαιώματα (copyright), ή η χρήση του σε οποιαδήποτε μορφή, χωρίς τη γραπτή άδεια του Υπουργείου Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων / ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ.